

HA
1259

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV-
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE
ET DE LA PRESSE

119. ÉVFOLYAM

2003

4

ARGUMENTUM KIADÓ

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETE ÉS AZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRATA

REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES
LITTÉRAIRES DE L'ACADÉMIE HONGROISE
DES SCIENCES ET DE LA
BIBLIOTHÈQUE NATIONALE SZÉCHÉNYI
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA PRESSE

119. ÉVFOLYAM 2003. 4. SZÁM

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY *felelős szerkesztő*

MONOK ISTVÁN *társ szerkesztő*

KULCSÁR PÉTER

NAGY LÁSZLÓ

ROZSONDAI MARIANNE

P. VÁSÁRHELYI JUDIT

VIZKELETY ANDRÁS

TÓDOR ILDIKÓ *technikai szerkesztő*

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

---

*Articles appearing in this journal are abstracted
and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

Megjelenik negyedévenként – Trimestrielle

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR 1900 Budapest VIII., Orczy tér 1. tel.: 303-3441, fax: 303-3440) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 11991102–02102799 pénzforgalmi jelzőszámára. Példányonként megvásárolható a következő könyvesboltokban: a *Kis Magiszter Könyvesboltban* (1053 Budapest, Magyar u. 40.), a *Balassi Kiadó* könyvesboltjában (1023 Budapest, Margit u. 1.), az *Írók Boltjában* (1061 Budapest, Andrássy út 45.) és az *Osiris Kiadó* könyvesboltjában (1053 Budapest, Veres Pálné u. 4–6.). **Külföldön terjeszti** a Hess András Kereskedelmi Kft. (H-1026 Budapest, Guyon Richárd u. 7. tel./fax: 200-1153.).

Előfizetési díj 2001-től egy évre 1600 Ft.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A Tanulmányok rovatba szánt kéziratokat 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 25 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők a korrektúra visszaküldésével egy időben.

EMŐDI ANDRÁS

Nagyvárad katolikus könyvgyűjtemények a 18. században, különös tekintettel a székeskáptalan könyvtárára¹

Nagyvárad könyvtárkultúrájában a nagyszámú szerzetesrend és a Szent László alapította püspökség jelenléte folytán a katolikus könyvgyűjteményeknek a középkor és az újkor folyamán egyaránt jelentős szerepük volt. A város és környéke a három évtizedes török uralom (1660–1692) idején illetve az azt megelőző és követő zűrzavaros időkben teljesen elpusztult, középkori fényes könyvtárkultúrájának² nyomai sem maradtak, így csak 18. sz.-i alapítású és ugyanezen század folyamán gyarapodó könyvtárak története lehet kutatásaink célja.

A hitújítás, Erdély és a hozzá kapcsolódó Partium önálló állami létre emelkedése, illetve a török uralom megszabta a váradi katolikus püspökség sorsát a következő másfél évszázadra.³ Az addig Magyarország egyik leggazdagabbjának számító váradi püspökség 1556-tól 1692-ig tetszhalottá vált. Zaberdi Mátyás volt az utolsó, aki még ténylegesen gyakorolhatta püspöki jogait (1553–1556), utódja, Forgách Ferenc el sem foglalhatta helyét s 1567-ben lemondott a már csak névleges püspökségről.

Az 1556-os kolozsvári országgyűlés majd a tordai végzés a püspökség és a káptalan birtokait a kincstár számára foglalta le, a káptalan hiteleshelyi működése akadozott, majd mint szekularizált intézmény működött tovább. A nagyszámú szerzetesrend tagjai a kanonokokhoz hasonlóan a királyi Magyarország északi és nyugati területein kerestek menedéket.

Másfél évszázadra a váradi püspöki cím és a káptalan kanonokjainak kinevezése névlegessé vált. A középkori intézmények, templomok és berendezéseik, levéltárak és könyvtárak lassan elenyésztek (A káptalani levéltárnak és könyvtárnak töredékrésze került a védettebb országrészekbe.) A katolikus hitélet rövid és nem túl zavartalan visszatértét jelentette a jezsuiták váradi megtelepedése 1576

¹ A tanulmány adattárral bővített változatát l.: EMŐDI András: *A Nagyvárad Székeskáptalan könyvtára a XVIII. században*. Bp.–Szeged, 2002. /A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai 5./ illetve előzményeit: EMŐDI András: *Kísérlet a nagyváradi R. Kat. Egyházmegyei Könyvtár rehabilitálására*. = Erdélyi Múzeum 2002. 1–2. sz. 93–97.

² JAKÓ Zsigmond: *Várad helye középkori könyvtártörténetünkben*. In: *Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest, 1976. 138–168.

³ BUNYITAY Vince–MÁLNÁSI Ödön: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. IV. *A váradi püspökök a száműzetés s az újjralapítás korában*. 1566–1780. Debrecen, 1935. 28–161.

és 1606 közt.⁴ Szent Egyed egyházát illetve iskoláját s némi püspöki birtokadományt kaptak javadalomként. Szántó (Arator) István jezsuita feladatai közé tartozott a Váradon fellelhető katolikus könyvállomány maradványainak összegyűjtése és a kolozsvári jezsuita kollégium számára való átszállítása (1585).⁵ Igaz ugyan, hogy e könyvanyag csak árnyéka lehetett a már ekkorra javarészt szétzilált bibliotékáknak, ám mégis egyedüli tanúja a középkori előzményeknek. 1588 és 1606 között ezen anyag nagy része Felsőmagyarországra és Ausztriába kerülhetett illetve szétszóródott.⁶

1606-ban Bocskai hadai bevették Várad várát, az utolsó katolikus papnak is menekülnie kellett. 1660-ban a várost és várát elfoglalták a törökök.

Az 1692-ben visszaállított püspökség nem vehetett tulajdonába egyebet puszta romoknál, birtokai és elsősorban hívei ekkor még nem voltak. Benkovics Ágoston volt az első püspök, aki 14 elődje után egyházmegyéje területére léphetett. Az újjáépítés évtizedekig elhúzódott⁷ s főként a birtokok és jogok visszaszerzése jegyében telt el. E szívós munka eredményeként a század végére ismét az ország legnagyobb birtokállománnyal rendelkező egyházmegyéje lett a váradi.⁸ A püspökség kezdetben csekély épületállománnyal rendelkezett, még rezidenciája és székesegyháza is ideiglenes jelleggel bírt egészen az 1770-es évekig, amikor is a több mint három évtizede tervezett és módosított püspöki palota majd a reprezentatív székesegyház építése befejeződött.

A jelentősebb püspökök hagyatékában (Benkovics Ágoston, gr. Csáky Imre, gr. Csáky Miklós, gr. Forgách Pál) minden bizonnyal némi könyvállomány is szerepelhetett, ám országos jelentőségűvé báró Patachich Ádám püspöksége idején (1759–1776) emelkedett a püspöki könyvtár,⁹ amely később, Patachich érseki kinevezésekor a kalocsai nagyhirű érseki könyvtár alapjait vetette meg, Várad kárára. Ennek ellenére a gyorsan gyarapodó könyvtár a 19–20. sz. fordulójára 26 000 kötetel rendelkezett.¹⁰ A 19. sz. második felében Nagyváradon olyan könyvgyűjtő, tudós főpapok tevékenykedtek, mint Fraknoi Vilmos, Ipolyi Arnold, Römer Flóris, Bunyitay Vince.

Sajnálatos módon a püspöki könyvtár a nacionálkommunizmus áldozatává vált, csak töredékrészei menekültek meg s jelenleg az Egyházmegyei Könyvtár részét képezik. Egykori összetételéről a *Magyar Minerva* mennyiségi híradásain túl és néhány, a 19. század második felében illetve a 20. század legelején élt püspök-

⁴ BUNYITAY–MÁLNÁSI: *i. m.* 59–79.

⁵ JAKÓ Klára: *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója (1579–1604)*. Szeged, 1991. 15. /Erdélyi Könyvesházak I./

⁶ JAKÓ K.: *i. m.* 18–31.

⁷ BUNYITAY–MÁLNÁSI: *i. m.* 167–278.

⁸ DÓKA Klára: *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században*. Bp. 1997. 70–72.

⁹ BERLÁSZ Jenő: *Könyvtári kultúránk a XVIII. században*. In: *Irodalom és felvilágosodás*. Bp. 1974. 326.

¹⁰ *Magyar Minerva*. A Magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve. (1–5.) Bp. 1900, 1902, 1904, 1912, 1915.

nek (Lipovniczky, Ipolyi, Schlauch) az Egyházmegyei Levéltárban fennmaradt – de egymásától szétválaszthatatlan – könyvlajstromain kívül gyakorlatilag nem sokat tudunk, 18. századi állományának rekonstrukciója – a Kalocsán levő Patachich gyűjtemény kivételével – lehetetlen.

1915-ben a püspökség könyvtárában 39 000 kötetet jegyeztek,¹¹ majd a háborúk közötti zavaros időben (a püspökség Romániához került felét 1929-ben mint önálló főhatóságot megszüntették, illetve összevonták a szatmárral) a könyvtárak ügye háttérbe szorult, állományai alig gyarapodtak.

1948-ban a püspökséget egy nap alatt kényszerítették a püspöki palota átadására. Az 1770-es évektől az épületben levő püspökségi- és 1929 óta a régi papnevelde épületéből szintén ide átköltöztetett szemináriumi könyvtárak sorsa megpecsétlődött, közpredává váltak. Az állomány javarésze fizikailag megsemmisült, egy részét szétlopkodták, egy részét az épületbe beköltöztetett görög menekült kommunisták tüzelőnek használták, kisebb részét teherautókra lapátolva a megyei könyvtár (szintén államosított egykori görög-katolikus püspöki palota épülete) pincéjébe hordták, ahol több évtizeden át nedves közegben tárolták és jelentős része valószínűleg megrothadt. Az ebből megmenekülő állományrész a mai napig ugyanabban az épületben, a megyei könyvtár tulajdonában, ellenőrizhetetlen mennyiségben, feldolgozatlanul vár sorsára. A Bukarestbe (esetleg a Kolozsvárra) szállított állományrészekről nincsenek biztos információink.

Az állomány töredékrészt (mintegy 5–10 000 kötetet) még 1948-ban sikerült átmenekíteni egy, a kanonoki épületek mögött elhelyezkedő gazdasági épületbe, ezt 1949-ban Jakó Zsigmond egyetemi tanár és Lindenberger János nagyprépost irányításával a Bolyai egyetemen tanuló diákok és önkéntes váradai nyugdíjasok segítségével a székesegyház püspöki palota felőli galériájára szállították.

A 18. század folyamán – a tárgyalandó káptalanin kívül – még három katolikus könyvgyűjteményt kell megemlítenünk, amelyek jelentősebb állománnyal bírtak:

A működését 1741-ben megkezdő egyházmegyei szeminárium (papnevelde) könyvtára nagyrészt szintén az államosítás áldozata lett (1947-ben hozzávetőleg 10–15 000 kötetet számlálhatott), állományához tartozott Pray György nagyobb mennyiségű könyvhagyatéka is.¹² 1962-ig az azt megelőző másfél évtizedet részben átvészelő könyvanyagot a vegyes felügyeletű (püspökség – állam), püspöki palotában levő egykori házikápolnában őrizték, amikor is a hatóságok a kiválógatott értékesebb könyveket lefoglalták, a maradékot, közte a Migne-féle patológia gyűjteményt, az egyház átszállíthatta a székesegyház épületébe, a már ott levő megmenekült püspöki könyvek mellé. Az államhatóság által elszállított könyvanyag útja ez esetben is kérdőjeles.

Sajnálatos ennek az állománynak a pusztulása azért is, mert feltehetően az 1745 és 1804 között működött szemináriumi nyomda számtalan – ma már pél-

¹¹ *Magyar Minerva*. A Magyarországi múzeumok és könyvtárak címűkönyve. (5.) Bp. 1915.

¹² KARÁCSONYI JÁNOS: *Kísérletek nagyváradai nyilvános könyvtárak létesítésére*. = Múzeumi és könyvtári értesítő (5.) 1911. Bp. 1911. 291.; Jakó Zsigmond szóbeli közlése a könyvállomány egykori szemrevételezéséről.

dányról nem ismert – nyomtatványát valószínűleg birtokolhatta. Az 1823. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv a papnevelde könyvtárában hozzávetőleg 1500 könyvcímet jelzett.

A visszafoglalást követően a jezsuita rend 1694-ben telepedett meg újra a városban, a rend tagjai 1722-ig a várban laktak s valószínűleg csak elemi iskolát működtettek.¹³ A már Benkovics által 1699-ben szorgalmazott,¹⁴ de gyakorlatilag csak 1722-ben megalakult gimnázium (a jezsuiták társházával egybekötve) a rend feloszlataásáig (1773) képviselte a városban a színvonalas oktatást. 1773-ban a jezsuita háznak 5–6000 kötetes könyvtára lehetett,¹⁵ amely a későbbiekben is a gimnázium birtokában maradt,¹⁶ majd 1851-ben kettéosztatott az 1788-ban alapított Nagyváradi Királyi Jogakadémia¹⁷ illetve a Premontrei Főgimnázium között. A főgimnázium könyvtára (a megörökölt jezsuita anyaggal együtt) részben a II. világháború utáni időben pusztult el, részben – igen töredékesen – jelenleg is a rend tulajdonát képezi (2–3000 kötet). A Jogakadémia könyvtára, amely az értékesebb jezsuita anyagot örökölte,¹⁸ szintén elpusztult illetve jogutód híján elkallódott. (A Nagyváradi Megyei Könyvtárban nagyobb állományt raktározhatnak az 1947-ben szétzüllesztett könyvtárak anyagából, ám ellenőrizhetetlen mennyiségben és kutathatatlan állapotban.)

Harmadik jelentősebb gyűjteményként említendő a kapucinus rendház könyvtára. Az 1727-ben letelepített rend kezdettől fogva rendelkezett némi könyvállománnyal, amely a század folyamán jelentősen gyarapodott, azonban az összes egykori híradás szerint 1836-ban tűzvész pusztította el templomukat és zárdájukat egyaránt. Feltételezhető volt, hogy könyvtáruk is odaveszett, ám a ma is meglévő mintegy 5–6000 kötetes könyvállomány 2002 októberében történt tüzetes átnézése ezt cáfolta, ugyanis több száz kötetben szerepel a rend 18. századi possessor-bejegyzése illetve tűzkár nyomai sem fedezhetők fel a köteteken. Az 1780-as évekre az állomány mintegy 1500 kötetesre gyarapodott.¹⁹

A többi szerzetesrend, a ferencesek, pálosok, orsolyák és a mizerikordiánusok könyvtárai méreteikben lényegesen elmaradhattak az említettekétől, sorsuk – részben – egyelőre ismeretlen. A II. József által 1786-ban feloszlattott pálosok mintegy félszáz kötetet jelenleg a Nagyváradi-Olaszi plébánia könyvtárában – illetve az Egyházmegyei Könyvtárban található; ugyanakkor szóródhatott szét a ferencesek könyvtára is, amelyből néhány kötetet a szegedi rendházuk őriz.

¹³ CSÉPLŐ Péter: *A nagyváradi róm. kath. főgymnasium története*. Nagyváradi, 1896. 44.

¹⁴ CSÉPLŐ: *i. m.* 39.

¹⁵ CSÉPLŐ: *i. m.* 95.

¹⁶ KARÁCSONYI: *i. m.* 291.

¹⁷ BOZÓKY Alajos: *A nagyváradi királyi akadémia százados múltja 1788-tól 1888-ig*. Bp. 1889. 2.

¹⁸ BOZÓKY: *i. m.* 135–137, 225.

¹⁹ A kutatás folyamán előbukkant egy 1758-ban összeállított, majd a század nyolcadik évtizedéig bővített, tematikus katalógusa is a könyvtárnak, amelynek feldolgozása folyamatban van.

Az említett, a 18. században létező könyvtárak összetételéről az eddig java-részben kutatatlan, közöletlen vizitációs jegyzőkönyvek és további levéltári kutatások eredményei is adatokat szolgáltathatnak.

A székeskáptalani könyvtár az egyedüli, amelynek gyarapodása a 18. sz. leg- elejétől követhető és a fentebb említett gyűjteményektől eltérően gyakorlatilag épségben átvészelte az utóbbi évtizedeket, így az egyedüli állomány, amely betekintést enged Nagyvárad 18. sz.-i könyvtárkultúrájának egy szeletébe.

A székeskáptalan és könyvtára

A bihari egyházmegyét Szent István király alapította, ám megszilárdítása és – püspöki székhelyként – Várad alapítása Szent László királyunk nevéhez kötődik. Káptalan kezdettől működött a püspökség mellett míg a szerzetesrendek a követ-kező évszázadok során telepedtek meg (a konventuálisok 1298 előtt, a klarisszák 1338-ban, az ágostonosok 1339-ben, a domonkosok 1490–93 közt, az obszerván- sok 1490 körül). A liturgikus könyvek gyűjtésével kezdődött a később az ország középkori művelődéstörténetében oly fontos szerepet játszó várad*i* könyvkultúra fejlődése. A kolostorok könyvtáiról és a székesegyházi könyvtárról, illetve az egyes humanista főpapok ismert könyveiről bő összefoglalást ad Jakó Zsigmond tanulmánya,²⁰ kitekintéssel a 16. sz. végi rövid jezsuita korszakig.

A világi papság soraiból, a püspökökön kívül a székeskáptalan tagjai, a kano- nokok jártak elől a könyvgyűjtésben, mennyiségi és minőségi szempontból egy- aránt. A külföldön iskolázott püspökök és kanonokok a 11. sz.-tól gyarapították a székesegyházi könyvtárat. A 15. sz.-ig mindvégig a székesegyházi sekrestye volt az őrző helye a szerkönyveknek, kódexeknek.²¹ A 15. sz.-tól a főleg itáliai egyetemeken iskolázott humanista főpapok (Andrea Scolari, Vitéz János, Fili- pecz János, Kálmáncsehi Domokos, Szatmári György, Thurzó Zsigmond) saját könyvtárakat, értékes személyi gyűjteményeket alapítottak, amelyek azonban haláluk után általában már nem a székesegyházi könyvtárat gyarapították, hanem szétszóródtak.²²

A kanonokok közül Henckel János (kb. 1481–1539) és Haczaki Márton (kb. 1495–kb.1547) könyvgyűjteménye emelkedett ki, ennek néhány ismert darabja ma is tanulmányozható a gyulafehérvári Batthyaneumban, Budapesten, Kolozs- várott és Gyöngyösön.²³

1566-ig a székeskáptalan és a váradhegyfoki káptalan a fényes könyvtárak még jelentős mennyiségű maradványait őrizhették, ám a szétszéledő kanonokok való- színűleg szintén nagy számban menekítettek e könyvekből északnyugat-magyar-

²⁰ JAKÓ Zs.: *i. m.* (a jegyzetekben további irodalommal); VARGA Árpád: *A várad*i* káptalan hite-leshelyi működése*. In: *Művelődéstörténeti Tanulmányok*. Bukarest, 1980. 22–24.

²¹ JAKÓ Zs.: *i. m.* 150–152.

²² JAKÓ Zs.: *i. m.* 153–163.

²³ JAKÓ Zs.: *i. m.* 163–167.

országi területekre; a későbbiekben ezek szétszóródtak az ottani püspökségek, káptalanok, szerzetesrendek gyűjteményei között. A Váradon maradt könyvtálmány fejedelmi tulajdonba került, majd a már említett kolozsvári jezsuita szállítmánnyal végképp magva szakadt a középkori székesegyházi, káptalani könyvtárnak.

A török birodalom terjeszkedésével hasonló sorsra jutott a legtöbb káptalan és konvent illetve könyvtáraik. A bácsi és titeli káptalan pusztultak el az elsők között majd az aradi, pozsegai, budai káptalanok következtek a sorban. Több hiteleshely a királyi Magyarországra költözött át, esetleg többször is székhelyet cserélt.²⁴ Az egri káptalan a török elől 1596-ban Kassára, Jászóra, majd ismét Kassára költözött s csak a 18. sz. folyamán tért vissza Egerbe. A pécsi káptalan Szigetvárra költözött majd szüneteltette tevékenységét és szintén csak a 18. sz.-ban működött ismét. A kalocsai káptalan 1529-ben ideiglenesen Pozsonyba illetve Egerbe költözött és a század közepén megszűnt; Gr. Csáky Imre érsek még nem tervezte visszaállítást, ezt utódja, Patachich Gábor érsek tette meg 1735-ben.²⁵ Az erdélyi és partiumi hiteleshelyek (Gyulafehérvár, Kolozsmonostor, Várad) különleges helyzetbe kerültek, szekularizált intézményekként éltek tovább. A gyulafehérvári káptalant 1716-ban állítják vissza jogaiba.²⁶

A káptalanok zömmel a 18. sz. első felében indítják újra működésüket, sokszor évekre szólóan csak névlegesen, épületek, birtokok hiányában. Élenjáró ebben az esztergomi káptalan, amely csak 1820-ban tért vissza eredeti székhelyére nagyszombati száműzetéséből, igaz részben gyakorlati és kényelmi szempontokból.

A 18. sz. elején a hiteleshelyek jelentősége megnövekedett a megszorított számú birtokcsere, adás-vételi ügyletek, neoquistica birtokperek kapcsán. Birtokaikat, javadalmaikat fokozatosan visszaszerezték és jelentőségükből majd csak a 19. sz. elejére veszítenek a vármegyék szerepének növekedésével.²⁷

Ezen általánosnak nevezhető sémába illeszkedik be a váradi káptalan sorsa is. Benkovics Ágoston pálos szerzetest, aki 1675-től magyarországi tartományfőnök, 1681-től leleszi prépost, 1681. december 28-án nevezték ki váradi püspökké,²⁸ 1688. február 24-től pedig bihari főispánná. Egy elpusztult vármegye és egyházmegye újjáépítésének feladata hárult rá. Várad 1692. évi felszabadulása és a püspök 1702-ben bekövetkezett halála közötti évtized során sikerült – legalábbis részben – visszahelyeznie a püspökséget jogaiba s ezzel párhuzamosan megkezdődött egy több évtizedig elhúzódó birtokvisszaszerzési folyamat.²⁹ Igen nagy szükség mutatkozott – a püspökség igényein túlmenően – a káptalan munká-

²⁴ PAPP László: *A hiteles helyek története és működése az újkorban*. Bp. 1936. /Piaristák doktori értekezései./ 7–25.

²⁵ WINKLER Pál: *A kalocsai és bácsi érseki főkáptalan története alapításától 1935-ig*. Kalocsa, 1935.

²⁶ PAPP: *i. m.* 56–58.

²⁷ PAPP: *i. m.* 41–49.

²⁸ BUNYITAY–MÁLNÁSI: *i. m.* 148.

²⁹ BUNYITAY–MÁLNÁSI: *i. m.* 19. fejezet.

jára, hiszen a környező, országrésznyi felszabadult terület hiteleshely és levéltár nélkül maradt és a birtokviták, perek, adás-vételek megfelelő fórumot igényeltek.

Derecskei Török János, a számúzótt káptalan utolsó tagja egy évszázada (1581) halt meg. A restauráció után az első kanonok a jezsuita Joannes Melchior Pauerfeindt a Schönhorn, akit még Luzenszky püspök nevezett ki, de aki soha nem foglalta el ténylegesen helyét.³⁰ A következő kinevezett kanonok Farkas István, Benkovics egykori leleszi rendtársa 1694-től 1698-ig egyedül képviselte a váradi káptalant. A préposti tisztséget 1698-tól (Pauerfeindt ekkor távozik Magyarországról) Bakó János tölti be, aki majd átvészeli a következő évszázad első évtizedének vérzivataros éveit és 1720-ig hasznos munkáskeze marad az éledő káptalannak. Az új váradi káptalan gyakorlatilag ekkor, 1698-ban alakul meg 4 taggal,³¹ ám a préposton kívül öregedő, kevésbé aktív tagokkal. A káptalan 1697-ben kapta vissza hiteleshelyi pecsétjogát.

A kanonokok lakásai az Olaszi városrészben felépült, kisméretű, ideiglenes jelleggel bíró Szt. Brigitta tiszteletére felszentelt „székesegyház” körül helyezkedtek el, az ugyancsak körülötte csoportosuló ferences és jezsuita rendházak illetve a püspöki kúria tőszomszédságában.³² Ez a templom önmagában szolgálta ki az összes világi és szerzetesi egyházi testület igényeit és hihetőleg ennek sekrestyéjében őrizték a frissen beszerzett szerkönyveket.

Farkas István és Püspöki József Ádám kanonokok könyvei halálukkor valószínűleg a káptalan tulajdonába kerültek és átvészelték a következő zavaros időszakot, mert közülük jónéhány ma is azonosítható a káptalani könyvállományban. Bakó János könyvei közül számtalan 1720 után került a káptalan tulajdonába. E kezdeti időszakban nem valószínű, hogy tervszerű, testületi könyvgyűjtéssel állnánk szemben és kifejezetten könyvtárként is szolgáló helyiség híján csak az elhalt kanonokok – ekkor még igen kisszámú – káptalanhoz került könyvével számolhatunk.

A Bécsben majd Rómában tanuló gr. Csáky Imrét 1702-től esztergomi kanonokká, majd ugyanabban az évben váradi püspökké és bihari főispánná nevezték ki,³³ ám főpásztori székét csak egy évtized múltán foglalhatta el. A püspökség és a káptalan kezdeti törekeny eredményeit és fejlődését a Rákóczi szabadságharc katonai hadmozdulatai akasztották meg. A várost császári és Rákóczi-párti csapatok felváltva pusztították majd egy évtizeden keresztül.³⁴ Csákyknak előlről kellett kezdenie a birtokvisszaszerzési munkát, amely közel két évtizedig elhúzódott. Az amúgy is megtizedelt lakosságú vármegyében a katolikus egyház hitélete katasztrófális volt. 1556-ban a püspökség 339 plébániáján még közel félezer

³⁰ BUNYITAY–MÁLNÁSI: *i. m.* 179–180.

³¹ BUNYITAY–MÁLNÁSI: *i. m.* 181.

³² BUNYITAY–MÁLNÁSI: *i. m.* 181.

³³ Életpályájáról bőven: MÁLNÁSI Ödön: *Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora (1672–1732)*. Kalocsa, 1933.

³⁴ BUNYITAY–MÁLNÁSI: *i. m.* 202–204; MÁLNÁSI: *i. m.* 99–100.

pap tevékenykedett, 1711-ben az egyházmegye képe lesújtó: három plébánia működik, egy-egy pappal.³⁵

Az ismét megszűnt káptalant az 1710–1711-es évek folyamán Csáky – igaz, távollétében – újjászervezi. Bakó János préposton kívül négy új kanonok nyer kinevezést. A püspök 1712. évi Váradra érkezése után nyomban egy új székesegyház és püspöki lak építésének terveivel áll elő. A felépülő földszintes, fatornyos székház, amelyet alig használt valamint a ma is álló Szent László templom (építése 1723-ban fejeződik be) nem nyerték el tetszését, így a Várad melletti Szálka dombon nagyobb, fényesebb rezidencia és székesegyház építésébe fogott, melyek halála után, félkész állapotukból az enyészetté lettek.³⁶ A kanonokok továbbra is Olaszi városrészbeli házaikban maradtak. A káptalan könyvtára ekkorra már jelentősen gyarapodhatott, 1729-ben tervszerűen lajstromozták.³⁷ A ma is meglévő állomány 88 kötetében egységes kézírású bejegyzéssel „Capituli Varadiensis 1729” szerepel. Tárolási helyük kérdéses – további levéltári kutatások esetleg tisztázhatnák a kérdést – legvalószínűbb, hogy a Szent Brigitta „székesegyház” sekrestyéjében voltak elhelyezve vagy valamelyik közelében lévő kanonoki házban.

Csáky főpásztorsága idején a vármegye illetve a püspöki birtok román nemzetiségű ortodox hívőinek unióra készítésén László Pál prépost, örkanonok fáradozott.³⁸ Rajta és Bakó nagypréposton kívül Csáky idejében 15 kanonok kinevezésére került sor (egyszerre 10 stallumot töltöttek be, a középkori 24-el szemben).³⁹ 1720-ra a káptalan a birtokösszeírások fényében már jelentős jövedelemmel rendelkezett, a század közepére kialakult a 19. sz. folyamán is fennálló birtokrendszere, mely mintegy 50 községre terjedt ki és a püspöki birtokokhoz hasonlóan az ország leggazdagabbjaihoz tartozott.⁴⁰

1732-ben az új – 1780-ig ismét ideiglenes – székesegyházba, az úJVárosi Szent László templomba költözött a káptalan. A sekrestyeépület 1739-ben már fennállott,⁴¹ valószínűsíthető, hogy a káptalan könyvei ekkor ide kerültek és a következő négy évtizedben is itt voltak elhelyezve. A kanonokok házai is a templom környékén épülnek, így a testület Olasziból nagyrészt ÚJVárosba költözik.⁴²

A máig püspöki székesegyházként szolgáló – tehát e sorban a legutolsó – épület alapjait Gr. Forgách Pál püspöksége idején vetették meg Olaszi városrész külterületén (1750), építését báró Patachich Ádám fejezte be (1759–1776 között nagyváradi püspök). Szomszédságában épült fel a püspöki palota 1761 és 1778 között.

³⁵ BUNYITAY–MÁLNÁSI: *i. m.* 207; MÁLNÁSI: *i. m.* 102.

³⁶ BUNYITAY–MÁLNÁSI: *i. m.* 222–225; BIRÓ József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei*. Bp. 1932. 10.

³⁷ KARÁCSONYI: *i. m.* 289.

³⁸ MÁLNÁSI: *i. m.* 103, 121–126.

³⁹ Rövid élet és jellemrajzaikat I.: MÁLNÁSI: *i. m.* 105–109.

⁴⁰ DÓKA: *i. m.* 89–90.

⁴¹ BIRÓ: *i. m.* 7.

⁴² BUNYITAY–MÁLNÁSI: *i. m.* 258–259.

Forgách püspök indítványára a káptalan tagjai, akik eddig saját házaikban, nem káptalani tulajdonú épületekben laktak,⁴³ a székesegyház mellett épülő új „kanonok-sorra” kezdtek telepedni.⁴⁴ Első épületük, az Alapy-ház 1755 körül épült, majd sorra, a következő kilenc.⁴⁵ Utolsóként épült fel 1875-ben a Rómer Flóris által is lakott épületrész. Forgáchot előrelátása és gyakorlati érzéke vezette erre a döntésre, amellyel a káptalan fegyelmét illetve hatékonyabb működését kívánta javítani.⁴⁶

A káptalan Forgách halálakor válsághelyzetbe került, az ideiglenes vikáriusi tisztség betöltése is gondot okozott a javarészt időskorú kanonokok számára. Végül Keserü Györgyre esett a választás, mellőlle sorra haltak ki a káptalan idős tagjai: báró Vécsey Mihály, Keczer István, Polentáry Ferenc, Újváry Ferenc. A káptalan életében rendhagyó módon a királyné nevezett ki új kanonokokat, míg a püspöki szék majd két évig betöltetlen maradt. Mária Terézia tudatja a káptalannal, hogy kitart az eredeti elképzelés mellett, amely szerint a kanonoki házak az épülő új székesegyház szomszédságában épüljenek.⁴⁷

Báró Patachich Ádámról, a nagyműveltségű, főúri származású főpapra hárult a feladat, hogy a nagy művet, a püspökség megújítását befejezze. 1776-ban, kalocsai érseki kinevezéséig gyakorlatilag felépült az új székesegyház és a díszes püspöki palota illetve épülőben voltak a kanonoki lakások is. Igényes könyvtár alapjait vetette meg és neves zenészekből álló állandó zenekart foglalkoztatott. Püspöksége első éveiben nevezte ki kanonoknak Rier Ferencet, aki oly nagybecsű könyvtárát teljes egészében a káptalanra hagyományozta.⁴⁸ Rier, Károly főherceg lovasezredének kapitányaként⁴⁹ kerül a bécsi egyetemre, ahol 1753-ban iratkozik be a teológiai fakultásra;⁵⁰ 1756-ban már mint egri egyházmegyei pap, illetve az érseki líceum matézis tanszékének tanára van jelen.⁵¹ Később, váradi kanonoksága idején, 1773-tól a váradi – volt jezsuita – gimnázium igazgatójaként is tevékenyen részt vesz az oktatásban.⁵² Értékes könyvtára a teológiai műveken kívül a matematikai, fizikai, építészeti, hadtudományi, nyelvészeti és szépirodalmi művekben bővelkedik. Könyvtára rekonstruálható, ugyanis minden kötetébe bejegyezte nevét. Ugyancsak becses matematikai és fizikai tanszereit a gimnáziumra hagyományozta.

Patachich idejében nyer kanonoki kinevezést Gánóczy Antal is, a püspökség történetének első igényes megírója.

⁴³ BUNYITAY–MÁLNÁSI: *i. m.* 258.

⁴⁴ BUNYITAY–MÁLNÁSI: *i. m.* 307.

⁴⁵ BIRÓ: *i. m.* 68–71.

⁴⁶ BUNYITAY–MÁLNÁSI: *i. m.* 314.

⁴⁷ BUNYITAY–MÁLNÁSI: *i. m.* 318–319.

⁴⁸ KARÁCSONYI: *i. m.* 289–290.

⁴⁹ CSÉPLŐ: *i. m.* 97; KARÁCSONYI: *i. m.* 289.

⁵⁰ KISS József Mihály: *Magyarországi diákok a Bécsi Egyetemen 1715–1789.* Bp. 2000. 53.

⁵¹ UDVARDY László: *Az egri érseki joglíceum története (1740–1896).* Eger, 1898. 29.

⁵² CSÉPLŐ: *i. m.* 97.

Először az 1770-es években vetődik fel, hogy a káptalani könyvtár lehetne a város első nyilvános könyvtára,⁵³ ám maga a káptalan sem látja ennek értelmét a könyvanyag összetételére hivatkozva (Rier hagyatékát ekkor még nem tartalmazta) és megjegyezve hogy a város peremére, az új székesegyházba kiköltöző (1779) káptalani könyvtár igen nehezen megközelíthető, messze van a város olvasóközönségétől.

A könyvtár 1779 decemberében a székesegyház kápolnája feletti második szinten levő háromtermes könyvtári traktusban nyert elhelyezést és itt maradt mind a mai napig, rövid megszakítással. A 18–19. sz. fordulójára kialakul a könyvtár arculata, állománya ekkor mintegy 3000 kötetet számlált. A 19. sz. közepére két nagyobb, végrendeletileg a könyvtárra hagyományozott⁵⁴ állománnyal is gyarapodva, mintegy 5000 kötetesre duzzadt.

Az említett, nyilvános könyvtári feladattól való elzárkózás okán esetlegessé vált az a szokás is, amely szerint az elhalt kanonokok könyveiket a káptalanra hagyományozzák.⁵⁵ Nagy vesztesége így a könyvtárnak Szenczy István, az orsolyákat Váradra telepítő kanonok és Gánóczy Antal könyvtárának részben illetve teljesen a papneveldehez, a pálosokhoz és a kapucinusokhoz, illetve Pozsonyba kerülése.

A vázolt keretek között alakult ki és gyarapodott a székeskáptalan könyvtára a 18. sz. folyamán. Majdhogynem épségben megmaradt állományának és katalógusainak számbavételével, a possessorbejegyzések által illetve a káptalani levéltárban fennmaradt négy kanonoki hagyatéki könyvjegyzék segítségével⁵⁶ teljesebb képet kapunk a testületnek és tagjainak könyvkultúrájáról.

A 19. sz. közepére 5000 kötetesre növekvő állomány az első világháborúig hozzávetőlegesen 10–15 000 kötetesre egészült ki. Az azt követő időszakban alig gyarapodott, a megszüntetett (illetve összevont) püspökség és káptalana könyvtárfejlesztésre egyáltalán nem gondolhatott, így gyakorlatilag ma is a századforduló idejére kialakult könyvállománnyal rendelkezünk. A káptalani könyvállományt nem érintette az ingatlanok államosítása és amúgy is viszonylag eldugott épületrészben volt, elkerülte a hatóságok figyelmét és átvészelte a háború utáni időket.

Az államhatóság által minden téren ellehetetlenített egyházi előljárók 1947 után nem tudtak érdemben a könyvtári- és levéltári állomány védelméről gondoskodni, ám hálával kell emlékeznünk Dr. Lindenberger János nagyprépost (1869–1951) és Dr. Beöthy György prelátnak (1893–1963) könyvtármentő igyekezetére.

A 60-as években a püspöki és szemináriumai könyvtármaradékokkal összekevert káptalani állomány utólagos kiválasztását megkönnyítette, hogy minden kötetébe kör alakú, címeres pecsét került a századforduló után: „Sigillum Capituli Varsadiensis Ecclesiae 1900” felirattal.

⁵³ KARÁCSONYI: *i. m.* 290.

⁵⁴ Thezárovics Gábor (†1844) és Rózsa Ferenc (†1845) kanonokok.

⁵⁵ KARÁCSONYI: *i. m.* 290.

⁵⁶ Minderről részletesen l.: EMÖDI: *i. m.*

1778 és 1782 között a még összekevert állományból a Bukaresti Nemzeti Könyvtárba került „adományozás” címén 11 ősnymtatvány és legalább 80 antikva, ezek közül 5 illetve 53 darab a káptalani könyvállományból. Ezek később feldolgozásra kerültek és helyet kaptak a bukaresti könyvtár ősnymtatvány- illetve antikvakatalógusaiban. Sajnálatos módon e veszteségen kívül, abban az időszakban, mikor is a teljes könyvállomány évekre, évtizedekre közprédává vált, a káptalani állomány néhány – már a 18. században birtokolt – értékesebb darabja eltűnt, így például Turóczi János brünni kiadású (1488) *Krónikája*, vagy Vesalius *De humani corporis fabrica* című anatómiai munkájának 1555. évi bázeli kiadása!

A káptalani könyvtár régebbi állományának (1800 előtt nyomtatott könyvek) feldolgozása 1999–2001-ben elkészült, így a meglévő katalógusok és a possessor-bejegyzések segítségével teljes képet kaphatunk a 18. sz.-i gyarapodásról. A 18. századi állománynak ma 81%-a található meg könyvtárunkban (!), illetve 2,5%-a (50 könyvcím) a Bukaresti Nemzeti Könyvtárban, tehát a lemorzsolódás (ha nem vesszük figyelembe az utóbbi évtizedekben eltűnt néhány tételt) két évszázad alatt mindössze 16%-os volt.

A 18–19. sz. fordulójának állapotát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy más hazai káptalanok és néhány jelentősebb szerzetesrend könyvtárával egybevetve, mennyiségi szempontból a váradi káptalani könyvtár átlagos kötetszámmal rendelkezett. Az egri káptalan 1860-ban 6523 kötetel (4695 mű),⁵⁷ így az előző századfordulón max. 3–4000 kötetel; a pécsi káptalan 1774-ben 4000 kötetel;⁵⁸ a veszprémi káptalan 1812-ben 535 könyvtétellel (cím);⁵⁹ a kalocsai káptalan könyvtára 1782-ben 1671 művel (3000 kötet);⁶⁰ a pannonhalmi bencés apátság 1786-ban 4000 kötetel⁶¹; a máriavölgyi pálos kolostor 1786-ban 1967 könyvtétellel;⁶² az egri jezsuita könyvtár 5317 kötetel⁶³ rendelkezett.

A káptalani állománynak 5 katalógusa illetve katalógus-töredéke maradt fent, egy kivételével a 18–19. sz. fordulója körüli időszakból:

⁵⁷ VARJU Elemér: *Adatok az egri érsekségei könyvtár ismertetéséhez.* = Magyar Könyvszemle 1902. 27–49.

⁵⁸ VARJU Elemér: *Jegyzetek a pécsi egyházmegyei könyvtárból.* = Magyar Könyvszemle 1907. 193–206.

⁵⁹ HERMANN Egyed–EBERHARDT Béla: *A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvállománya a XIX. sz. elején.* Veszprém, 1942. 61–78.

⁶⁰ BOROS István: *A kalocsai főszékesegyházi könyvtár.* Bp. 1994. 18.

⁶¹ KUNCZE Leó: *A pannonhalmi szentbenedekrend könyvtárának története és jelen állapota.* = Magyar Könyvszemle 1878. 167–190.

⁶² KNAPP Éva: *A máriavölgyi pálos kolostor könyvtára a 18. sz.-ban.* = Magyar Könyvszemle 1992. 193–216.

⁶³ SUGÁR István: *Az egri jezsuita könyvtár 1774-ben, a rend feloszlásakor.* = Magyar Könyvszemle 1981. 328–332.

1. Időrendben az első katalógus teljesnek mutatkozik, cím nélküli, utolsó könyvkiadási évszáma 1786, ívrét méretű, 36 old. terjedelmű, teljes egészében kéziratos, 644 tételt (cím) tartalmaz leltárszám szerinti sorrendben, tematikus felosztásban (Theologici-137 cím, Scripturistici-61 cím, Opera SS.Patrum-36 cím, Opera Illustrium Viro- rum-101 cím, Concionatores-87 cím, Juridici-118 cím, Historici-104 cím).

Lapfejezeteinek beosztása:

No., Nomen et Cognomen Authoris, Materia, Editionis Formatum (Idioma, An., Locus, Fol, 4, 8, 12, Vol.)

2. A következő egy katalógus-töredék, cím nélküli, utolsó könyvkiadási évszáma 1793, ívrét méretű, 60 old. terjedelmű, teljes egészében kéziratos, az összesen kb. 1700 tételből csak a latin nyelvű köteteket tartalmazza (Libri Latini), betürendes sor- rendben.

Lapfejezeteinek beosztása:

Sub Nro., Auctores, Materia, Editionis (Locus, Annus, Forma), Volum., Exempl.

3. A harmadik egy csonka helyrajzi katalógus, cím nélküli, a töredékben előfor- duló kötetek közötti utolsó könyvkiadási évszám 1795, nyomtatott lapfejezetes és rubrikált, ívrét méretű, 76 old. terjedelmű, 607 tételt tartalmaz.

Nyomtatott lapfejezeteinek beosztása:

Nomen (Authoris, Libri, Editoris), Impressionis (Annus, Locus), Forma (In folio, 4to, 8vo, 12mo), Reperitur sub (Litera; No: – Romano, – Arabico), Pertinent autem ad Facultates (Theologicam: -S.Biblia, -S.Concilia & Patres, -Lythurgici, -Interpres S.Script., -Scholastici, -Recentiores, -Moralistae, -Controversistae, -Canonistae, - Con- cionatores, -Ascetae seu Mystici, -Historici sacri; Juridicam: -Jus nat. & Gent. tractant., -Politici, -Civillistae, -Publicistae, -Municipales; Medicam: -Systematici, -Ana- tomici, -Botanici & Chymici, -Chyurgici; Philosophicam: -Scholastici, -Recentiores, -Ethici, -Experim. & Mechanici, -Mathemat. & qui ad hos, -Historici prophani; Poli- tiorum literaturam: -Critici, -Grammatici, -Oratores, -Poetae; Seriem extraordinariam: -Promiscui, -Lexica & id genus alia), Summa Librorum, Pretium eorumdem (fl., xr.)

4. Negyedik és egyben elsőként biztosan teljes katalóguspárunk – leltárszám sze- rintí illetve betürendes – címe(i) nem tartalmaz(nak) évszámot: „Catalogus Librorum Bibliothecae Capitularis Ordinem Numericum illocatorum tenens” illetve „Catalogus Librorum Bibliothecae Capitularis Ordinem Alphabeticum illocatorum tenens”. Utolsó könyvkiadási évszáma 1808, ívrét méretűek, 61 illetve 93 old. terjedelműek, teljes egészében kéziratosak, 1558 tételt tartalmaznak (2858 kötetben). Mindkét katalógus nyelvek szerinti fejezetbeosztást követ (azokon belül leltárszámsorrendet illetve betü- rendes beosztást): Libri Latini, -Hungarici, -Germanici, -Gallici, -Italici et Hispanici

Lapfejezeteinek beosztása:

Numerus, Nomen Auctoris, Libri Latini[v.stb.=cím], Editionis(Locus, Annus, Forma, Volumen), Exemplar

A katalógus papírfanyaga vízjegyeinek vizsgálata alapján a kézirat a század első két évtizede során készülhetett. Az 1800 utáni időszakból mindössze 3 tételt tartalmaz (1807 illetve 1808-as nyomtatási évekkel). Mindenképpen a 19. sz. legelejének könyv- válogományát rögzíti, tehát legkésőbb a századforduló körül elhalt kanonokok könyveivel il- letve a káptalan által ekkor beszerzett könyvekkel gazdagodott könyvtár állományát.

5. Ötödik, utolsó katalóguspárunk – leltárszám szerinti illetve betürendes – az 1842 és 1890-es évek közötti állapotot rögzíti. Címeik: „Bibliotheca Venerab. Capituli M.Varadinens. L.R. Anno Domini 1842/3 in ordinem redacta” illetve „Repertorium Bibliothecae Venerabilis Capituli M.Varadinens. L.R.” Ívrét méretűek, 105 illetve 124 old. terjedelműek, teljes egészében kéziratosak. Mindkét katalógus tematikus fe- jezetbeosztást követ – értelemszerűen ez csak a katalógus használatának első szaka- szára érvényes, az 1843. évig – (azon belül leltárszám szerinti illetve betürendes be- osztást): Historici, Concionatores, Juridici, Scripturistici, Lyturgici, Spirituales, SS.Patres, Dogmatici, Theologici, Morales-Pastorales, Geographici, Epistolares, Phi-

lologici, Classici-Poetici, Oratorii, Politici, Medici-Chirurgici, Philosophici, Physici (Astronomici, Mechanici, Oeconomici, Chemicii), Mathematici (Geometrici, Arithmetici, Architectura, Tactica), Musici, Miscellanea. A katalógus használatának első szakaszában 2551 (1843-ig szerzett kötetek) + 829 (Thezárovics Gábor kanonok könyvei, † 1844) + 203 (Rózsa Ferenc kanonok könyvei, † 1845) tételt tartalmaznak, egységes kézírással -egyidőben- bevezetve. Ezután, az 1890-es évekig, többféle kézírással további 1513 tételt (összesen tehát 5096 tételt – címet –) vezettek be.

Lapfejezeteinek beosztása:

Numerus Currens, Cognomen et Nomen Auctoris, Historici[v.stb=cfm], Editionis (Locus, Annus, Forma, Volum.)

illetve:

Auctor, Titulus Libri, Annus editionis, Forma, Volumen, Theca, Columna, Series, Numerus

A katalóguspárhoz járul egy kölcsönzési napló – amely szintén 1843-tól indul –: „Consignatio Librorum e Bibliotheca Venerabilis Capituli M.Varad. L.R. usui commodatorum” címmel, melyet azonban alig használtak, mindössze 3 oldalát töltötték ki néhány évtized alatt.

A bemutatott katalógusokon kívül fennmaradt a 19–20. sz. fordulóján készült cédulakatalógus pár száz darabból álló töredéke (Bunyitay Vince könyvtárnok-sága idején állították össze).

A káptalani könyvtár 18. századi állományának rekonstruálása folyamán a következő megállapításokat tehettük:

A könyvekben előforduló possessorbejegyzéseket vizsgálva megállapítható, hogy a több mint 1300 bejegyzés 2/3-a (875 db.) származik valamely váradi kanonoktól vagy a káptalantól mint testülettől. A leleszi konvent (illetve előljárói) bejegyzéseivel ellátott kötetek (18 db.) minden bizonnyal Benkovics püspök illetve Farkas kanonok által kerültek Váradra.

A legtöbb tulajdonosi bejegyzés (410 db.) Rier Ferenc Xavér kanonoké, ez a referenciakatalógusban szereplő teljes állomány (1558 könyvcím) 26%-ának felel meg. E szám jelentőségét növeli az a tény, hogy Rier könyvei – jelentős arányban természettudományos tárgyúak – korszerűek, megfeleltek a kor tudományos színvonalának.

Mintegy 213 esetben a káptalan mint testület a tulajdonos. 1–1 kötet 1702-ben és 1703-ban került a káptalan tulajdonába; 88 kötetbe az 1729. évi lajstromozáskor került bejegyzés; 11, 1, illetve 3 kötetbe 1752-ben, 1762-ben illetve 1764-ben; 111 esetben évszám nélkül.

A 18. század első felében tevékenykedett kanonokok közül (időrendben, a teljesség igénye nélkül) Farkas Istvánnak 4, Bakó János prépostnak 13, Püspöky József Ádámnak 15, Baranyai Jánosnak 2, Névény Pálnak 6, Görgey Istvánnak 4, László Pálnak 4, Barbacsi Ferencnek 5, Náway Jánosnak 4, Csáky Miklós prépostnak 12, Fábry Jakabnak 21, Luby Istvánnak 10 kötetben; a század második felében Keserü Györgynek 15, Szenczy Istvánnak 81, Szentiványi Jánosnak 12, Eőszy Ferencnek 16, Rier Ferenc Xavérnak a már említett 410, Bimbó Eleknek 9 kötetben szerepel a tulajdonosi bejegyzése.

A 17. századi és korábbi bejegyzések tulajdonosai között nem találunk a váradi egyházmegye területén tevékenykedő egyházi (vagy világi) személyt, hiszen gya-

korlatilag az összes plébánia illetve a vármegye elpusztult erre a korszakra (Pyber János – 1619 és 1625 között címzetes váradi püspök – possessorbejegyzése egri püspöksége idején keletkezhetett).

Ismertebb, a 16., 17. illetve a 18. század első felében élt, elsősorban egyházi személyiségek egykori tulajdonát képező kötetek szintén a 18. század folyamán jutottak az újjászerveződő váradi káptalan illetve valamely váradi kanonok birtokába, zömmel észak-magyarországi káptalanok (elsősorban az egri és esztergomi) és plébániák közvetítésével. Így került a váradi káptalanhoz Pioppo (Poppius) Dénes modrusi püspök (1560–), Pyber János pécsi- (1611–1619), váradi- (1619–1625), majd egri (1625–1633) püspök, Simándi István erdélyi püspök (1634–1651), Erdődy Gábor egri püspök (1715–1744), Somogyi Ferenc (1649–1655) és Petes András (1696–1713) egri nagyprépostok, Matusek András győri nagyprépost (1699–1713), Ghillány György (1715–1721)- és Mednyánszky Ferenc László (1721–1733) esztergomi nagyprépostok, Koller József pécsi nagyprépost (1802–1832), Feja János szepesi nagyprépost (1776–1785), Novák (Nowak) Miklós (1561–1581)- (?), Valeriáni Ede (1614–1639)- és Mérey Mihály (1689–1729) esztergomi kanonokok, Nagyfalvy Gergely (1609–1643 ?) és Kéry István (1654–1658) győri kanonokok, Balogh Márton (1688–1712)- és Márfy István (1697–1703) pozsonyi kanonokok, Majtényi György veszprémi kanonok (1679), Kapocsi (Kapucsy) György pécsi kanonok (1698–1730), illetve egy sor, a 17. sz. folyamán és a 18. sz. elején tevékenykedő egri kanonok – Tömördy György (1625–), Gerzsei Pethő Ferenc (1625–), Dejthey Balázs (1626–), Krucsay Miklós (1687–), Komáromy János (1713–1757), Handler György Ignác (1717–1744) – kötete.⁶⁴ Csáky Imre (1702–1732) és Patachich Ádám (1759–1776) váradi püspökök (mindketten a későbbiekben kalocsai érsekek) néhány könyve szintén a káptalanhoz került. Nevesebb protestáns személyiségekkel is találkozunk az egykori tulajdonosok között: Komáromi Csipkés György (1628–1678), Lisznyai Kovács Pál (1630–1695) és Maróthy György (1715–1744) debreceni főiskolai tanárok, Sóvári Soós Kristóf (–1601) evangélikus nemes személyében, illetve több peregrinussal is. A világi possessorok között találjuk Bekényi Alaghy Menyhért országbíró (1625–1631), a Trencsén megyei harmincados Miticzky Miklóst (1626), br. Révay Lászlót (1646), Pottornyai Boldizsárt – Liptó vm. alispánját (17. sz. második fele), br. Száraz Antalt (1733), gr. Haller Lászlót (1730-as évek), br. Szeleczy Mártont (18. sz. első harmada), br. Barkóczy Imrét (1736), br. Sándor (Slavnyiczai) Lászlót (18. sz. közepe) és másokat.

Egyházi testületek, káptalanok, rendházak, iskolák egykori tulajdonát képező néhány kötet szintén a váradi káptalanhoz került, így az egri káptalannak, a göttweigi (és salzburgi – Szt. Péter – ?) bencés monostoroknak, a vellehradi ciszterci monostornak, a váradi pálosoknak, a sarutlan ágostonosoknak, az egri trinitáriusoknak, a nagyszombati vizitációs társulatnak, a bécsi-, homonnai-, nagyszombati-, pécsi-, sárospataki-, váradi jezsuitáknak, a leleszi konventnek, a váradi pap-

⁶⁴ Az egyes nevek után a legmagasabb – valóságos – tisztség betöltésének időszaka jelenik meg, akkor is ha a kötet ezen időszak előtt volt a személy tulajdonában.

neveldének, a leleszi konvent és a sárospataki jezsuiták (korábban reformátusok) iskolájának, a debreceni-, korponai- és rimaszombati protestáns scholáknak, illetve ferences rendtagoknak néhány könyve.

A 18. század folyamán néhány kötet várad-egyházmegyei plébánosok (többben közülük később kanonokok), illetve váradi- és más egyházmegyei (elsősorban az egri, esztergomi, nyitrai) plébániák birtokából jutott a káptalanhoz.

A váradi káptalanhoz és kanonokjaihoz nem köthető possessorbejegyzések tehát zömmel magyarországi – ezen belül is elsősorban az említett egyházmegyék területén működött – egyházi és világi tulajdonosokat, elvétele ausztriai, erdélyi, morvaországi, lengyelországi és délvidéki eredetet sejtetnek. A bejegyzések szerint Bécsben, Rómában, Zürichben, vagy Utrechtben vásárolt könyvek tanulmányutakhoz, peregrinációkhoz köthetők.

Az állomány nyelvi megoszlása a következő képet mutatja: a művek közel 70%-a latin-, 20%-a német-, 7%-a francia-, 2%-a olasz, és alig 1,6%-a magyar nyelvű. A század folyamán a kanonokok illetve a káptalan által beszerzett könyvek szinte teljes egészében latin nyelvűek, a német és francia nyelvű művek javarészből Rier kanonok hagyatékából kerültek ki (könyveinek fele német-, több mint egyötöde francia nyelvű).

A művek nyomtatási hely szerinti megoszlását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az állománynak mindössze egyötödét nyomtatták Magyarországon (ennek 46%-át Nagyszombatban, 11%-át Kassán, 9%-át Pozsonyban, 8%-át Kolozsváron). A külföldi nyomdahelyek közül Augsburg, Bécs, Frankfurt, Köln, Lipcse, Párizs és Velence igen jelentős százalékban, illetve kisebb mértékben, de szintén jelentős számban Amsterdam, Antwerpen, Bazel, Halle, Lyon, Nürnberg, Róma részesezik az állományból.

Az állomány 80 RMK-t, 8 ősnymtatványt (1 db. RMK) és 133 antikvát tartalmazott a 18–19. század fordulóján.

A 18. század végén több mint 2800 kötetet számláló könyvtár felvonultatja a teljes katolikus teológiai irodalmat, a korai teológusoktól, latin és görög egyházatyáktól a skolasztikusokon és szerzetesi irodalmon keresztül a jezsuitákig és a felvilágosodás korának képviselőiig. Jelen vannak a humanisták és a különböző protestáns irányzatok képviselőinek művei is. Mint káptalani könyvtárban természetesen igen jelentős mértékben képviselteti magát a világi- és elsősorban az egyházjog illetve a történettudomány és segédtudományai. A természettudományos művek – fizika, matematika, geográfia, csillagászat, építészet, orvostudomány, különféle lexikonok stb. – és néhány szépirodalmi mű alkotja a bibliotéka kisebb, de értékes állományegységét.

ANDRÁS EMŐDI

Collections de livres catholiques à Nagyvárad au 18e siècle, d'une attention spéciale à la bibliothèque du chapitre

L'étude présente l'histoire et les fonds de l'époque de la bibliothèque du chapitre de Nagyvárad (aujourd'hui Oradea/Roumanie). Après la libération de la ville des Turcs (1692), – leur occupation ayant détruit les antécédents médiévaux – au cours du 18e siècle, à côté des petites collections d'ordres ecclésiastiques, cinq bibliothèques d'église catholiques à fonds plus important se sont formées: la bibliothèque épiscopale, celle du séminaire, les bibliothèques des couvents des jésuites et des capucins et la bibliothèque du chapitre, cette dernière étant le sujet détaillé de l'étude présente. Malheureusement, parmi les cinq bibliothèques fondées au 18e siècle, c'est seulement la bibliothèque du chapitre, qui soit arrivée à conserver ses fonds originaux, les autres devenus victimes en partie ou totalement aux différentes vagues de destruction et de nationalisation du 20e siècle.

Une variante plus détaillée de l'étude, munie de documents en appendix est parue en volume séparé: EMŐDI, András: *La bibliothèque du chapitre de Nagyvárad au 18e siècle*. Bp–Szeged, 2002.

CZIBULA KATALIN

Pozsony színházi élete Mária Terézia korában: színházprogram és a színházkritika kezdetei

Pozsony színházi életében csakúgy három színjátéktípus játszott fontos szerepet, mint a magyarországi színjátszás egészében. A legarchaikusabb forma az iskolai színjátszás, amely amatőröket, diákokat léptetett fel, a főúri színjátszásnak a reprezentációban volt fontos funkciója, a polgári nyilvánosság helyszíne pedig a hivatásos színjátszás volt, amely ekkor elsősorban német nyelven zajlott.

A 18. század második felétől a város igen alkalmas közege a színházi hagyományok ápolásának, hiszen 1764-ben az országgyűlésre ideérkező császári családban talál igényes közönséget, majd miután Mária Terézia lánya, a művelt Mária Krisztina és férje, Albrecht von Sachsen-Teschen magyar helytartó összeházasodnak, Pozsonyban rendezik be állandó udvarukat. Ettől kezdve a város mint Magyarország helytartójának székhelye fontos kulturális funkciót tölt be. Gyakran látogat a városba Mária Terézia is. Ugyanakkor jelentős számban él a városban az elsősorban németajkú polgárság a maga városi közigazgatási rendszerével, intézményeivel. Így Pozsony ebben az időszakban az udvari reprezentációs nyilvánosság és a polgári nyilvánosság helyszíne egyszerre.

A polgári nyilvánosság fontos megjelenési formája, a hírlap és folyóirat-irodalom is a 18. század második felében jelentkezik a városban. Először német nyelven jelenik meg újság, a *Pressburger Zeitung* 1764-ben, majd magyar nyelven 1780-ban a *Magyar Hírmondó* és 1783-ban szlovákul a *Presspûrské Noviny*. Ezek az újságok tekintélyes adatmennyiséget szolgáltatnak a korszak mindhárom színjáték-típusához, egymás mellett szerepelnek az iskolai színjátszás eseményei, a főúri udvarok élete és a hivatásos német színjátszással is fontos kapcsolatot tart fenn, különösen a 70-es évektől.¹ Az alábbiakban ebből a híryanagból a *Pressburger Zeitung* színházi híreit tekintem át az indulás évétől, 1764-től Mária Terézia haláláig, 1780-ig, különös tekintettel a 70-es évek fellendülő színházi életre.

Az újság, csakúgy mint más hírlapok ebben az időben, a híryanagot nem címekkel ellátva közli, hanem a hírek származásának helyével különíti el egymástól őket. Ugyanakkor viszont vannak állandó, visszatérő rovatai is, amelyek a következők: *Ausländische Begebenheiten*, *Inländische Vorfälle*, *Todtenliste von Preßburg*, *Die*

¹ A *Pressburger Zeitung* színházi híryanagáról l.: CZIBULA Katalin: *Egy ismeretlen drámatörténeti forrás: a XVIII. századi német sajtó*. In: *Iskoladráma és folklór*. A noszvaji hasonló című konferencián elhangzott előadások. Szerkesztette: PINTÉR Márta Zsuzsanna és KILIÁN István. Debrecen, 1989. /Folklór és etnográfia 50./ 41–49.

Preise der Feldfrüchte, később Nachrichten, mely rovat hírdetéseket közöl, és végül nem túl gyakran a Gelehrte Nachrichten rovata. Az újság megjelenésétől fogva folyamatosan tájékoztat a színházi élet híreiről. A világban történő eseményeket az Ausländische Begebenheiten hírei között említi meg, például a francia színész, Mlle. Clairon visszavonulását a színpadról és az egyházzal való konfliktusát, (1765. jún. 15. Nr. 48., szept. 14. Nr. 74., okt. 2. Nr. 79.) Durmont Belloy hatalmas színházi sikerét a „Calais bevétele” című drámával. (1765. ápr. 6. Nr. 28., ápr. 24. Nr. 33., máj. 8. Nr. 37.) Az Inländische Vorfälle rovatban pedig beszámol a Magyarországon illetve a városban történő színházi eseményekről. A Gelehrte Nachrichten rovat határozottan tudományos arculatú, az irodalom beletartozik a profiljába, de a színházművészet illetve annak irodalmi oldala, a drámai irodalom soha nem jelenik meg ott.

A három színház típus közül az iskolai színjátszás tekint a legnagyobb múltra vissza: a pozsonyi jezsuitáknál 1628. úrnapiján bemutatnak egy dialógust „de Figuris Veteris Testamenti Eucharistiam”,² a pozsonyi evangélikus gimnáziumban pedig 1656. november 30-án játszanak egy „Exemplo Dramatico”-t.³ Mária Terézia uralkodása alatt is folytatódnak ezek a színházi hagyományok, az evangélikusok és a jezsuiták az iskolai év eseményeihez kötik a színelőadásokat.⁴

Sőt bővül az eddigi színjátszó iskolák száma az 1747-ben Mária Terézia hívására Pozsonyban letelepedett Notre Dame apácák iskolájával. A Notre Dame apácák színjátszása különös fontossággal bírt:⁵ a királynő által kedvelt franciás műveltség képviselői voltak a többnyelvű Pozsonyban. Rendszeresen rendeztek előadásokat, amelyeken az uralkodó többször is megjelent. Hiszen a császárnő szinte mindig meglátogatta iskolájukat, ha Pozsonyban vendégeskedett. Különösen az 1764-es országgyűlés alkalmával jeleskedett az iskola: júl. 11-én, júl. 20-án és aug. 24-én is bemutattak egy-egy előadást, amelyen a királyi család is részt vett. (1764. júl. 14. Nr. 1., 1764. júl. 21. Nr. 3., 1764. aug. 25. Nr. 13.)

Egy későbbi alkalommal az újság egy rövid declamatio teljes szövegét is közli. (1777. jan. 29. Nr. 9.) A pozsonyi evangélikus gimnázium tanulói adták elő ezt a dialógusban megírt dicsőítő költeményt, amely Mária Terézia kultúrátámogató tevékenységét dicsőíti. A declamatio Balassa Ferenc, a pozsonyi kerület iskoláinak főigazgatója látogatása alkalmával hangzott el.⁶

A főúri színjátszás és a hivatásos színjátszás nem határolható el teljesen egymástól: a színházi előadások egyik kiindulópontja az udvari reprezentá-

² STAUD Géza: *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai I. 1561–1773.* Bp. 1984. 367.

³ VARGA Imre: *A magyarországi protestáns iskolai színjátszás forrásai és irodalma.* Bp. 1988. 251.

⁴ A pozsonyi jezsuitákról l.: KILIÁN István: *Jesuita iskolai színjátszás Pozsonyban.* In: *Pozsony – Preßburg – Bratislava. A 700 éves város. Die 700 Jahren alte Stadt. 700-rocné mesto.* Pozsony–Bp. 1994. 107–121.

⁵ PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Francia nyelvű színelőadások Pozsonyban a 18. században.* In: *Pozsony – Preßburg – Bratislava. A 700 éves város. Die 700 Jahren alte Stadt. 700-rocné mesto.* Pozsony–Bp. 1994. 122–128.

⁶ Ismertetését l.: CZIBULA: *i. h.* 46–47. (1. sz. jegyzet)

ció.⁷ Ez Pozsonyban is így van: az udvari élet eseményei és a színjátszási alkalmak összekapcsolódnak. Mária Terézia pozsonyi látogatásait, az országgyűlést kísérik ilyen szórakozások,⁸ majd Mária Krisztina és Albert herceg vesznek részt színelőadásokon. Az udvarban azonban nem működik külön színtársulat, hanem a városi színház tölti be ezt a funkciót, a színház annyiban alkalmazkodik az udvari igényekhez, hogy valamilyen módon különlegessé teszi az alkalmat egy illumiációval vagy egy jó darabválasztással. Mária Terézia látogatásakor újrjátsszák a magyar tárgy miatt nagysikerű „Ladislaus von Hunyad” című darabot egy köszöntő beszéd kíséretében. (1775. máj. 3. Nr. 35.)

Rendszeresen működő, valódi kastélyszínházakról szóló tudósításokat is közöl az újság. Az Erdődyek színháza a 80-as években éli virágkorát, a pozsonyi prímasi nyári palotában tartott alkalmi színelőadásokról is tudunk,⁹ és a Grassalkovich kastélyban,¹⁰ a Pálffyak pozsonyi palotájában¹¹ is voltak előadások. A *Pressburger Zeitung* rendszeres előadásokról, szerződött társulatokról is beszámol a 70-es évekből. A főúri és a hivatásos színjátszás nem különíthető el azért sem, mivel a városban működő Karl Wahr vándortársulata¹² az évad befejezése után Eszterháznál, a korszak legjelentősebb nemesi színházában játszik.¹³

A pozsonyi hírlap és a színház kapcsolata akkor válik szorosabbá, amikor 1774-től külön új rovatban jelennek meg a Theatral Neuigkeiten hírei. A kezdeményező valószínűleg a második szerkesztő, Matthias Korabinszky, annak ellenére, hogy Karl Gottlieb Windisch is mutatott némi színházi érdeklődést. Szerkesztősége alatt azonban a tudomány és a kultúra híreire a létrehozott melléklapok szolgáltak, Korabinszky alatt ezek a melléklapok nem léteznek. A színházi hírek rendszeres közlésében nyilvánvalóan szerepe van annak a megélt színházi érdeklődésnek, amely létrehozza az új színházépületet is.¹⁴

⁷ Az udvari reprezentációról l.: CZIBULA Katalin: Az udvari élet hírei a *Pressburger Zeitung* hasábjain. Kandidátus értekezés. Bp. 1994. (Kéziratban)

⁸ Harald KUNZ szerint az 1764-es pozsonyi országgyűlés alkalmával bemutatott darabok a bécsi udvari színházhoz kapcsolhatók. L.: Uő: *Höfisches Theater in Wien zur Zeit der Maria Theresia*. = *Jahrbuch der Gesellschaft für Wiener Theaterforschung* 1953–54. 110–111.

⁹ STAUD Géza: *Adelstheater in Ungarn (18., und 19. Jahrhundert)*. Wien, 1977. 83–84.

¹⁰ Uo. 176–180.

¹¹ STAUD Géza: *Magyar kastélyszínházak. I.* Bp. 1964. 60–63.

¹² A társulat osztrák működéséről l.: KINDERMANN, Heinz: *Theatergeschichte Europas V. Band Von der Aufklärung zur Romantik*. (2. Teil) Salzburg, 1963. 135–136.

¹³ L.: HORÁNYI Mátyás: *Eszterházi vigasságok*. Bp. 1959. 70–110.

¹⁴ A korszak német nyelvű színjátszásának kutatása a század első harmadában élénkült meg, majd a későbbiekben sokáig háttérbe szorult: HEPPNER Antal: *A pozsonyi német színház története*. Pozsony, 1930., BENYOVSZKY, Karl: *Das alte Theater. Kulturgeschichtliche Studie aus Pressburgs Vergangenheit*. Bratislava–Pressburg, 1926. (a színház építéséről l.: 43–49.) és PUKÁNSZKY-KÁDÁR, Jolanta: *Geschichte des deutschen Theaters in Ungarn*. Erster Band Von den Anfängen bis 1812. Schriften der Deutschen Akademie in München. München, 1933. (a pozsonyi közsínház építéséről l.: 41–43). Újabb összefoglaló munka: CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, Milena: *Premeny divadla. Ino-národné divadlá na Slovensku do roku 1918*. Bratislava, 1981.

Mostantól ebben a rovatban is megjelennek külföldi színházi hírek: a varsói színház építéséről (1774. máj. 7. Nr. 37.), a bécsi (1776. ápr. 10. Nr. 29.), a hamburgi (1775. máj. 10. Nr. 37.), a koppenhágai színház (1776. jún. 8. Nr. 46.) eseményeiről is. Közöl ismertetések szövegkönyvekről, megjelent drámákról (Der Dorf-Jahrmarkt, eine komische Oper: 1776. aug. 24. Nr. 68., Herzens-Ausguß über das Trauerspiel Julius von Tarent: 1776. szept. 11. Nr. 73.)

Az újság részletesen leírja 1776-ban az új színház megnyitó ünnepségét is (1776. nov. 9. Nr. 90. és 1776. nov. 13. Nr. 91.), sőt egy színházi lap szükségességét is felveti: „Einige Liebhaber und Kenner der Bühne sollen sich, wie man vernimmt, entschlossen haben, ein Theatralisches Blatt drucken zu lassen, von welchem alle Monat einige Bögen erscheinen werden.” (1776. nov. 13. Nr. 91.) Erről a színházi újságról egyéb tudomásunk nincsen, nem valószínű, hogy megvalósult volna. Az első színházi lap Pozsonyban csak 1798-ban jelent meg. Jellemző módon akkor is a *Preßburger Zeitung* melléklapjaként.¹⁵

A korszak pozsonyi színházi életének leglényegesebb szereplője valószínűleg Karl Wahr direktor lehetett. Ez az Európát bejárta színész-rendező az, aki rendszeres színházi programot szervez a városban, a rögtönzések helyett a német nyelvterület színházi szokásait követi, és a 70-es években meghatározza a pozsonyi színház bérlésével a város hivatásos, eszterházi működésével a korszak nemesi színjátszását. Nem véletlen, hogy az ő idején jelenik meg a *Theatral Neuigkeiten* önálló rovatként, megépül a közsínház a városban, és felmerül egy színházi folyóirat igénye is. Színháztörténeti szempontból a *Theatral Neuigkeiten* talán legértékesebb része azok a közlések, amelyek alapján egy teljes színházi évad programja rekonstruálható. Így mintegy száz darab előadásáról tudunk, és ezzel az újság eleddig a pozsonyi német színjátszás talán legerjedelmesebb dokumentumának tűnik. A részletes műsorközlés 1774 novemberében indul és 1775 júniusáig folyamatos, majd később 1776–78. között is közöl még színházi adatokat. Ezek a hírek utólag számolnak be a színházi előadásokról. Az újság minden előadás dátumát és címét közli, valamint a szerkesztő gyakran néhány sorban a saját véleményét is hozzáfűzi a bemutatott darabhoz. A repertoár alapján korábban két vélemény karakterizálódott Karl Wahr működésével kapcsolatban: vagy haladó szellemű működését emelik ki¹⁶ mondván, hogy bizonyos darabok előbb kerültek itt bemutatásra, mint akár Bécsben, mások viszont jelentőségét csak abban látják, hogy társulata egyáltalán színházba járásra szoktatja a közönséget, maga a szakmai tevékenység pedig alacsony színvonalú.¹⁷

A véleményalkotáshoz más korabeli hazai társulat műsorával illetve a bécsi repertoárral történő összehasonlítás szükséges. Erre alkalmat is ad néhány más város

¹⁵ SEIDLER, Andrea–SEIDLER, Wolfram: *Das Zeitschriftenwesen im Donauraum zwischen 1740 und 1809*. Kommentierte Bibliographie der deutsch- und ungarischsprachigen Zeitschriften in Wien, Preßburg und Pest-Buda. Wien–Köln–Graz, 1988. 25–26.

¹⁶ HEPPNER: *i. m.* 24–30.

¹⁷ PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán: *A pesti és budai német színészet története. 1812–1847*. Bp. 1923. 14–17.

színházműsora, amelyet szintén több adat reprezentál. Fontos színházi központ ekkor Pest-Buda is, ahol ugyanúgy vándortársulatok működnek, mint Pozsonyban, sőt ugyanaz a Karl Wahr, aki a pozsonyi színházi életet meghatározza a 70-es években, Pest-Budán is játszik társulatával 1770–71-ben és 1777-ben. A *Pressburger Zeitung* is megemlíti egy helyütt, hogy a társulat a városból a nyári hónapokra Pestre távozik. (1778. máj. 30. Nr. 43.) Az első rendszeres pesti színelőadások is Karl Wahr nevéhez fűződnek.¹⁸ Pest-Buda színházi programját nem ismerjük olyan részletességgel, hogy képet kapjunk egy évről, de a *Gothaer Theatraljournal*, a *Gothaer Theater-Kalender* és néhány egyéb forrás alapján több előadásról tudunk. A pest budai német színészet címkatalógusa¹⁹ lehet az összehasonlítás egyik alapja. Ugyanakkor 1778–79-ből fennmaradt az első magyarországi színházi újság, a nagyszebeni kiadású *Theatralisches Wochenblatt*,²⁰ mely a Hülverding-társulat működésével függ össze. Elméleti cikkei és irodalmi szövegei mellett tartalmazza az egész évad programját is. Végül mindhárom színház fontos mintaképe, ideálja lehet a főváros, Bécs színigyakorlata: a város két nagy színházának a Burgtheaternek és a Kärntnertheaternek a programja szintén rendelkezésünkre áll az összehasonlításhoz.²¹

A mellékelt táblázat segítségével illesztettem egymás mellé a négy színházi műsort. Az első oszlopban a dráma címét tüntettem fel, zárójelben a keletkezés eddig tudott idejét, a pest-budai és a bécsi címkatalógus alapján. Ha itt nem szerepel dátum, akkor a katalógusban nem szerepel a darab, és pozsonyi színpadra állítását nem tekintem feltétlenül a keletkezés idejének is. Szerzőt nem tüntetek fel, hiszen a hasonló címek, az átdolgozások sokfélesége miatt egyszerűbb címekkel dolgozni. A második oszlopban a pozsonyi előadás vagy előadások dátuma szerepel: évszámmal, hónappal, nappal. A harmadikban szerepel a pest-budai színház előadása. Mivel a 70-es évekből csak igen kevés adatról van tudomásunk, (ebben a listában összesen 4 ilyen adat van), a 18. század folyamán bemutatott előadásokat tekintem. Így a pest-budai összehasonlítás nem csupán egy, hanem további színtársulatokra is kiterjed. Itt a katalógus alapján évszámot adtam meg, zárójelben pedig az előadások számát az adott időszakban. Több esetben Pest-Budán egy népszerű darabnak a későbbi fordítását, feldolgozását adták elő. Ebben az esetben a pozsonyi előadáshoz időben legközelebb eső újabb feldolgozást tekintem „más” jelzéssel. A negyedik oszlopban a Hülverding társulat nagyszebeni előadásának dátuma került: évszám nélkül, hiszen minden előadás 1778-ra tehető, csak nap és hónap jelöléssel.

¹⁸ PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán: *i. m.* 13–18. Uő.: *Deutsche Theater in Pest und Ofen 1770–1850*. Normativer Titelkatalog und Dokumentation Herausgegeben von Hedvig BELITSKA-SCHOLTZ und Olga SOMORJAI unter Mitarbeit von Elisabeth BERCELI und Ilona PAVERCSEK Bp. (1996.) Einleitung 11.

¹⁹ L.: BELITSKA-SOMORJAI: *i. m.*

²⁰ Az újság szakirodalmi igen kevés, feldolgozása nincsen, egyetlen ismertetése: KOVÁCS Eszter: *A nagyszebeni Színházi Hírlap*. In: *A magyar színjáték honi és európai gyökerei*. Tanulmányok Kilián István tiszteletére. Szerk.: DEMETER Júlia. Miskolc, 2003. /A régi magyar színház 2./ 247–258.

²¹ ZECHMEISTER, Gustav: *Die Wiener Theater nächts der Burg und nächts dem Kärntnerthor von 1747 bis 1776*. Wien, 1971.

Titel	Pozsony	Pest-Buda	Nagyszeben	Bécs
Die abgedankten Officers (1770)	1775. 01. 10.	1783-87(2)		K. 1770. 05. 02.
Adelheid von Ponthieu (1773)	1774. 12. 16. v. 17., 18. 1775. 04. 17.	1787		B. 1773. 06. 24.
Adelheid von Siegmars (1772?)	1774. 11. 13. elött	1780/81	jún. 27.	K. 1774. 11. 12.
Der allzu gefällige Ehemann (1774)	1775. 02. 20.	1799		K. 1775. 02. 04.
Armut und Tugend (1773.)	1774. 11. 29.			K. 1773. 07. 03.
Barbier von Sevillen (1776)	1777. 07. 28.	1789/90	júl. 26.	
Die Bestehung von Wien	1775. 05. 19.	1799		K. 1766. B. 1768.
Bewerley (1765)	1775. 05. 27.	1786/97(9)	aug. 11., szept. 3.	
Clavigo (1774)	1774. 12. 03., 10.	1799	nov. 29.	K. 1770. 11. 19.
Der Deserteur (1770)	1774. 12. 14.			
Die Deutschen	1774. 12. 08.	1790-99(2)		
Der Diamant (1772)	1774. 12. 19.			
Dona Inez	1775. 02. 11.			
Die drey Arlekin	1774. 05. 19.			
Der Edelknabe (1773)	1774. 12. 06., 14., 18.	1783/98(4)	máj. 30., aug. 22.	K. 1774. 11. 19.
Ehrlich währt am längsten (1774)	1775. 01. 03.	1799		
Der entlarvte Philosoph (1774)	1774. 12. 13.	1799		K. 1774. 12. 03.
Die falschen Werber	1774. 12. 27.			
Die Familie auf dem Lande	1774. 12. 27.			
Frau Mariandel (1773)	1775. 05. 23.	1799		K. 1772. 07. 18.
Der Freygeist (Brawe) (1758)	1775. 01. 28.	1799		K. 1773. 10. 09.
Der Freigeist (Lessing) (1749)	1775. 01. 26.			
Der Furchtsame (1764)	1775. 01. 08.		máj. 31.	K. 1764. 09. 01.
Der geadelte Kaufmann (1772)	1775. 02. 05.	1787		K. 1772. 06. 27.
Die Gefühlvolle (1773)	1774. 11. 13.			K. 1773. 12. 11.
Das gelehrte Dienstmädchen	1777. 08. 30.			K. 1753. 07. 14.
Gemachte Waive	1777. 07. 31.			
Das Gemählde der Dürftigkeit	1775. 02. 13.			
Gianetta Montaldi (1777)	1777. 08. 02.	1783/95(4)	okt. 20.	
Das große Beyspiel unsers Kaisers auf seinen Reisen	1778. 10. 04.			
Der großmütige Cavalier	1774. 05. 12.			K. 1773. 11. 20.

Titel	Pozsony	Pest-Buda	Nagyszében	Bécs
Der Hagestolz (1772)	1777. 07. 26.	1778	nov. 29. dec. 6.	K. 1773. 01. 16.
Hamlet (1778=Schröder)	1774. 11. 15., 1775. 04. 29.	1786/1812(21)	júl. 12.	K. 1770. 11. 10.
Die Hausplage	1774. 11. 17.	1799		B. 1772. 03. 02., K. 1776. 02. 12.
Hermanns Traum (1778)	1778. 05. 30.			
Die Hochzeit	1775. 06. 10.	1791/92(3)		
Die Jagdlust Heinrich des Vierten (1769)	1774. 12. 11.	1786/91(3)		
Johann Faust (1775)	1775. 06. 17.			K. 1766. 12. 06., B. 1775. 12. 14.
Julie (1766)	1777. 08.			K. 1773. 05. 27.
Der junge Greis	1775. 02. 21., 23., és 26.		máj. 3.	
Der Jurist und der Bauer (1773)	1775. 02. 14.	1783/97(10)		
Die Kandidaten oder Die Mittel zu einem Amte zu gelagen (1748.)	1775. 05. 30.	1799		
Karl der Fünfte in Afrika (1772)	1775. 05. 06., 09.	1791/94(3), 1799		
Der Kaufmann in London	1775. 01. 21.	1778-1799(2)		K. 1772. 02. 08. K. 1754.?
Die Kindermörderinn (1776)	1777. 07. 19.			
Die Krone der Tugend und Unsterblichkeit	1774. 05. 12.			
Ladislaus Hunyad	1775. 02. 27. és 04. 26.			
Laurette	1775. 02. 02., 04.			
Die Leiden des jungen Werthers	1775. 06. 28.	más 1783/89(5), 99	jún. 6.	
Die Liebhaber nach der Mode (1766)	1774. 11. 20.	1793/1805(3)	júl. 5.	K. 1766. 04. 12.
Lord Windham	1775. 05. 03.	1790(2)		
Machbeth (1772)	1774. 12. 15., 1775. 02. 09.	más 1789(3)		K. 1772. 11. 03. B. 1761. 03. 23.
Mahomet	1775. 06. 03.	1778/89(3), 99	aug. 26.	
Die Mediceer (1776)	1776. 11. 09., 16.	1788/90(5)	júl. 11., szept. 26.	
Olivie (1773)	24. Jan. 16. Febr. 1775.			
Olympie	1775. 01. 07.	1789(2), 99		
Othello oder der Mohr von Venedig	1774. 11. 19.	más 1783/1807(10)		

Titel	Pozsony	Pest-Buda	Nagyszombat	Bécs
Pedro und Inez (1771)	1774. 12. 31.			
Die Probe wahrer Liebe	1775. 04. 23., 24.			K. 1760. ?
Die Rache (1760)	1775. 04. 22.			K. 1750. ?
Regulus (1767)	1774. 11. 28.			K. 1772. 09. 12.
Romeo und Julie (1767)	1775. 01. 31.	1783/1806(13)	júl. 30., okt. 22.	
Roxalane als Brandt	1775. 04. 27.			
Der Ruhmredige (1745)	1774. 11. 24.	más 1799		K. 1761. ?
Der Schein betrügt (1767)	1775. 01. 01.	1789/93(4),99		K. 1768. 10. 15.
Der Schneider und sein Sohn (1775)	1777. 09. 02.	1786/98(10)	máj. 4., 24.	K. 1775. 09. 23.
Die schöne Jüdin	1774. 04. 29. körül			K. 1773. 02. 13.
Die seltsame Eifersucht (1775)	1775. 04. 20.	1799		K. 1775. 02. 18.
Semiramis	1775. 02. 18.	más 1799		B. 1752. 07. 23., K. 1763. 10. 15.
Sie lebt in der Einbildung	1777. 07. 24.			
Soliman der zweyte oder Die drey Sultaninnen (1765)	1775., 01. 17., 05. 13., 1777. 08.	1786/97(3)	dec. 5.	B. 1765. K. 1770. 09. 29.
Sophie oder der gerechte Fürst (1777)..	1777. 07. 30.	1786/1807(20)	ápr. 20., júl. 25.	
Der Spieler (1755)	1775. 02. 12.			K. 1755. K. 1766. 11. 22.
Der Spleen (1774)	1774. 11. 13. előtt, 11. 29.	1786(5)	máj. 5., szept. 15.	K. 1774. 09. 03.
Der Teufel steckt in ihm, oder: die seltsame Probe (1774)	1774. 12. 06.	1799	19. máj	K. 1774. 05. 07.
Thamos (1773)	1774. 11. 26.			K. 1774. 04. 04.
Torheit und Betrügerei (1773)	1774. 11. 27.	1799	08. nov	
Trau, schau, wem! (1760)	1775. 01. 22.	1783/95(6)		K. 1769. 07. 29.
Der Tuchmacher von London (1771)	1775. 01. 05.	1773, 1795(3)		K. 1771. 12. 28.
Die Tugend im Bauernhause (1775)	1775. 02. 02., 04., 28.	1799		
Tunelikus	1775. 01. 14., 15.			K. 1774. 12. 31.
Der unglückliche Bräutigam (1772)	1774. 12. 29.		szept. 20.	K. 1772. 10. 17.
Die Übereilung aus Pflicht	1775. 06. 24.			K. 1770. 06. 16.
Der verliebten Zänker (1764)	1775. 04. 18.	1799	aug. 16.	K. 1764. 09. 04.
Der verlorne Sohn	1775. 01. 29.			K. 1760. ?
Verwirrung über Verwirrung (1775)	1775. 02. 25.	1794/97(4)		K. 1775. 02. 25.

Titel	Pozsony	Pest-Buda	Nagyszében	Bécs
Der Weiberfreund	1775. 06. 22.			
Die Werber (1769)	1774. 12. 04.	1773, 1786/87(4)		K. 1769. 11. 04.
Der Westindier (1774)	1774. 12. 23., 1775. 01. 12.	1787/95(4)	ápr. 21., jún. 9.	K. 1774. 10. 29.
Die Wilden	1777. 12. 13.			
Der Zerstreute (1774)	1774. 11. 22.	1790/95(4)	jún. 29., aug. 19., szept. 12.	K. 1776. 01. 06.
Die zwey Geitzigen	1777. 08.			B. 1775. 11. ?

Az utolsó oszlopban a bécsi előadások dátuma szerepel. A K-val jelzett dátumok a Kärntnertheater programját jelzik. Látnivaló, hogy az esetek döntő többségében e színház bemutatói inspirálják a pozsonyi színház műsorát, míg a Burgtheater programja csak néhány esetben. Ilyenkor B-vel jelzem az ide vonatkozó adatokat.

Ebből az összehasonlításból az olvasható ki, hogy a Wahr-társulat a korszak hivatalos színjátszásának egyik jeles képviselője volt. A 92 felsorolt címadatból 51, tehát az adatok több mint fele egyezik meg a 18. század folyamán Pest-Budán is bemutatott darabokkal. Mint már említettem, ez nem indokolható csupán azzal, hogy Wahr ebben a városban is játszott, hiszen az ő idejéhez csupán 4 adat köthető a táblázatból. Sokkal inkább magyarázható ez a nagyszámú egyezés a nagyobb időhatárral, ill. a több társulat változatosabb műsorával. Reálisabb az összehasonlítás ebből a szempontból a Hülverding-társulat repertoárjával. A bemutatott darabok mintegy negyede, 24 egyezik. 4 dráma van, amit csak Nagyszébenben és Pozsonyban mutattak be (*Das große Beyspiel unsers Kaisers auf seinen Reisen*, *Der Furchtsame*, *Die Hausplage*, *Der unglückliche Bräutigam*). Gyakorlatilag tehát a darabok közel egynegyede, húsz dráma mindhárom színpadon közös. Közöttük olyan lényeges művek, mint a *Barbier von Sevilien*, Goethe *Clavigoja*, a *Hamlet*, valószínűleg Schröder átdolgozásában, a *Die Leiden des jungen Werthers*, a *Romeo und Julie* és a *Der verliebten Zänker* című Goldoni-átdolgozás. (Pozsonyban Shakespeare-től játszószák még a *Macbeth*-et és az *Othellót* is.) A korabeli népszerű drámák közül közkedvelt Brandes *Die Mediceer* c. darabja, amellyel az új pozsonyi színház nyitotta meg kapuit, de négyszer játszották Pest-Budán és egyszer Nagyszébenben is. Engel: *Der Edelknaube* c. darabja is igen népszerű, mindenhol több előadást ér meg. Az ifj. Stephanie-nak két darabját is játsszák, a *Der Spleent* és a *Torheit und Betrügereit*.

A bécsi repertoárral összevetve láthatjuk a birodalmi főváros magyarországi német színjátszásra gyakorolt hatását. Az első pillanatban feltűnik, hogy a pozsonyi előadások több mint felét, 52-t inspirálta valamely bécsi előadás. Sok közöttük még a bécsi bemutató évében vagy az azt követő esztendőben színre került Pozsonyban is (szám szerint 18). A kizárólagos bécsi befolyást kissé kétségessé teszi az olyasfajta adategyezés, mint a *Verwirrung über Verwirrung* című Schrödertől származó Calderón-adaptáció bemutatója, amely egyaránt 1775. február 25-ére esik Bécsben és Pozsonyban. Valószínűleg itt általános régióbéli népszerűségről van inkább szó.

Bár vizsgálatunk kiindulópontja a pozsonyi színjátszás, és a másik két város érintőleges bevonásával csak óvatos kijelentéseink lehetnek a pest-budai és a nagyszébeni előadások bécsi igazodásával kapcsolatban előbbi esetében a túl nagy, utóbbi esetében a túl kicsiny időhatár miatt is, de megkíséreljük összehasonlítani az összes bemutató számát a bécsi bemutatókkal közös előadásokkal. Így tehát Pozsony esetében az 52/92 (56%) arányszámot kapjuk: 92 bemutatóból 52 egyezik meg a két bécsi színház valamelyikében bemutatott darabokkal. Pest-Budán ez az arányszám 29/52 (56%), Nagyszébenben pedig 15/25 (60%). 12 dráma régióban való népszerűségének világos bizonyítéka, hogy mind a négy városban előadták valamilyen változatát. Ezek a következők:

Adelhaid von Siegmars – Gebler

Der Deserteur – Sedaine-Brahm

Der Edelknabe – Engel

Hamlet – Shakespeare német nyelvű átdolgozása

Die Liebhaber nach der Mode – Heufeld

Romeo und Julie – Weiße átdolgozása

Der Schneider und sein Sohn – Morton-Schröder

Soliman der zweyte oder Die drey Sultaninnen – Favart-Starke

Der Spleen – ifj. Stephanie

Der Teufel steckt in ihm, oder die seltsame Probe – Colman-Reichard(?)

Der verliebten Zänker – Goldoni-Laudes

Der Westindier – Cumberland-Kepner

A csak Pozsonyban játszott darabok közül 24-nek a szerzőjét ismerjük, és csak 10 címben sejthetünk valamilyen rögtönzést. De a 10 darabból is kettő pantomim, egy pedig előjáték (Vorspiel), tehát a rögtönzésre alkalmasabb műfaj. A szerzővel azonosítható darabok a bécsi igazodást mutatják: a legnépszerűbb szerző meszesemenően az ifjabb Stephanie, de több Engel, Weidmann, Weisse és Spiess dráma is műsorra kerül. Karl Wahr maga is ír színdarabot (*Die Übereilung aus Pflicht*), és ismerünk egy színdarabot író színésznőt is, Mme Henselin illetve Mme Seilerin néven (*Die Familie auf dem Lande*). Ezek a darabok a keletkezés évében vagy azt követően egy-két éven belül kerülnek színpadra. Igen ritka a tíz évnél régebben keletkezett darabok bemutatása. Különös viszont, hogy Lessing és Gottsched darabjai teljességgel hiányoznak a pozsonyi repertoárról, holott Nagyszebenben az *Emilia Galottit* (ápr. 28., júl. 4.) a *Miss Sarah Sampson*t (szept.10., nov. 10) és a *Minna von Barnhelimet* (szept.17) is bemutatják. Nagy népszerűségnek örvend viszont Goethe *Clavigoja* a klasszikusok közül. Voltaire-t szívesen játszanak Pozsonyban (*Olympie*, *Semiramis* és *Der verlorhne Sohn*), és ezek egy részét Pest-Budán is bemutatják.

A *Pressburger Zeitung* színházi híreinek másik érdekessége, hogy a címek felsorolásán túl a szerző ismertető, értékelő megjegyzésekkel kommentálja a bemutatott darabokat. Ezek a kommentárok vonatkoznak a darab irodalmi értékelésére és a színházi előadás körülményeire is. Felhívja a figyelmet a szerző más megjelent darabjára, a bemutatott darab irodalmi forrásaira és a fordítóra. Az előadás körülményei között kiemeli olykor a díszlet, jelmez, a látványosság elemeit, de a színészi játék minőségét sokkal gyakrabban, láthatóan lényegesebbnek tartja. Értékeli Mme. Körnerinn és a direktor Karl Wahr játékát. Mindig említést tesz arról, ha a közönség soraiban megjelenik Mária Terézia vagy Mária Krisztina és Albert herceg.

1774. nov. 22-én, Cecília napján mutatták be a *Der Zerstreute* című darabot, amelyhez ez alkalomból Haydn írt zenét. Az előadás sikeréről így számol be a kritikus:

„Hier wird nur so viel erinnert, daß es vortreflich, ganz vortreflich ist, und daß das Finale auf unablässliches Händeklatschen der Zuhörer wiederholet werden mußte. In demselben ist die Ausspielung aug den Zerstreuten, welcher am Hochzeitstage vergessen hatte, daß er ein Bräutigam sey, und sich daher im Schnupftuche einen Knoten

machen mußte, überaus wohlgerathen. Die Musicirenden fangen das Stück ganz pompos an und erinnern sich erst in einer Weile, daß ihre Instrumenten nicht gestimmt wären." (1774. nov. 23. Nr. 94.)

A *Clavigo* előadásáról írott beszámoló egyesíti magában az irodalmi mű és a színpadi megjelenítés értékelését. Az irodalmi műről a véleménye a következő:

„Hr. Göthe (sic!) wollte ein Stück schreiben, daß das Zeichen des Verfaßers durch jeden Auftritt mit sich führt. Hr. Göthe ließ seine Leute nach dem Buchstaben reden und handeln, wie sie in der Geschichte, die er bearbeitet, reden und handeln. Den Verführer Carlos hat er zugesetzt, zum ungemainen Vortheil des Stücks. Clavigo wäre gar ein abschenlicher Mann, wenn er aus eigenem Triebe so unmenschlich handeln könnte. Clavigo bleibt immer den kennbare Clavigo in der Geschichte, ob ihm gleich Carlos die häßlichsten Flecken abwischt und auf sich nimmt." (1774. dec. 10. Nr. 99.)

A színészek hiteles játékát emeli ki a színpadi feldolgozásból:

„Das Spiel des Beaumarchais (Herr Wahr) bleibt hier unvergeßlich. Er war schrecklich anzusehen, da er im 4 Akt den neuen Rückfall des Clavigo erfuhr, da er ihn über dem Meere zu haben wünscht, da er seiner Schwester Sterbestunde vorsah; er zittirte, er schaumete nicht theatermäßig, sondern natürlich so wahrhaft, wie der gefühlvolle Bruder Beaumarchais, wenn er seine Familie in der Schwester, die er zärtlich sieht, beschimpft sieht, toben muß. Und unsre Marie (Mad. Körnerin) daß verlaßene, verachtete, beschimpfte Mägdchen voll Liebe und edlem Stolze, der sie in den Sarg bringt, wie spielte die?"

A hitelesség fontos szempontként jelenik meg az *Othello*-kritikában is:

„Sie wurden auch alle ungemain gut vorgestellt. Die unschuldige Desdemona (Mad. Körnerin) wührte das ganz Publikum; desto verabschenungwürdiger waren demselben die Gräuethaten des Jago und die Leichtgläubigkeit des Mohren." (1774. nov. 23. Nr. 94.)

1775. febr. 27-én a magyar történelem egy érdekes, akkoriban kedvelt epizódjának, Hunyadi László történetének a drámai feldolgozása ürügyén a jó történelmi dráma megalkotásáról mond véleményt:

„In der ungarischen Geschichte ließt man verschiedene tragische Begebenheiten. daraus vortreffliche, und sehenswürdige Schauspiele auf die Bühne könnten gebracht werden, wenn sich ein Mann darüber machte, der der Sache gewachsen wäre und Genie dazu hätte. Gerichte aber eine solche Materie in unrechte Hände, so wär es beßer, sie bliebe unbearbeitet, als das sie verhunzt würde. Wer sich einer mühsame Arbeit unterziehen will, muß nicht nur die Moral verstehen, und das Menschen Herz kennen, sondern auch die Sitten der damaligen Zeiten sich genau bekannt gemacht haben, um die Charaktere der vorstellenden Personen recht lebhaft schildern und in das gehörigen Licht setzen können." (1775. márc. 15. Nr. 21.)

Összefoglalásként tehát megállapítható, hogy a pozsonyi német nyelvű színjátás a 18. század második felében fellendülésnek indul, és e fellendülésben megpróbálja kihasználni a hasonló közönséghez, tehát a német nyelvű polgársághoz szóló sajtóorgánum ez időszakra tehető megjelenését. A városban fellépő szín-

társulatok bizonyos mértékig alkalmazkodnak a bécsi divatot diktáló két színház repertoárjához éppúgy, mint a régió színi gyakorlatához. A *Preßburger Zeitung*ban megjelenő színházi hírek közül azok a legjelentősebbek, amelyek a színházi folyóiratok, zsebkönyvek hiányát pótolni akarván beszámolókat közölnek a lejárott előadásokról. A közlemények nem szakszerű elméleti felkészültséggel készülnek ugyan, de ez nem is róható fel ekkor a publicisztika műfajában. Viszont a tudósítások sokágú szempontjai mégis a tudatos színházkritika kialakulását segítik elő.

CZIBULA KATALIN

Das Theaterwesen in Pressburg in der Zeit Maria Theresias: Program und der Beginn der Theaterkritik

Die Stadt Pressburg funktionierte im 18. Jahrhundert als die ungarische Hauptstadt, in der die Residenz des Statthalterpaares ihren Sitz hatte. Es waren: Maria Christine, die Lieblingstochter Maria Theresias und ihr Mann, Prinz Albrecht von Sachsen-Teschen. So besuchte auch die Kaiserin oft die Stadt. Hier lebte das Bürgertum in relativ großer Anzahl. Dieses Bürgertum sprach die deutsche Sprache als Muttersprache. Ab den sechziger Jahren herrschte in Pressburg ein reges kulturelles Leben, an dem die höfische Repräsentanten und auch die bürgerliche Öffentlichkeit teilnahmen.

Im Jahr 1764 erschien die erste ungarisch-deutschsprachige Zeitung, die *Preßburger Zeitung*. Diese Zeitung ist eine wichtige Quelle des Theaterwesens. Ab dem Jahr 1774 begann ein neuer Teil in der Zeitung: die *Theatral Neuigkeiten*. Diese zeigte die guten Kontakte zwischen dem Redakteur Matthias Korabinszky und der Theatergruppe. Diese Zeit war der Höhepunkt des deutschsprachigen Theaterlebens in Pressburg: die Gesellschaft stand unter der Leitung von Karl Wahrs und die Schauspieler hatten ein gutes Niveau. In der Stadt wurde das erste Steintheatergebäude errichtet. Folgt man Zeitungsnachrichten, kann man des Repertoire eines Jahres ganz genau rekonstruieren. Die Zeitung vermerkte alle Vorstellungen mit dem Datum und dem Titel und oft fasste der Redakteur seine Meinung in ein paar Zeilen zusammen. Diese Repertoire können wir mit anderen vergleichen (Pest-Ofen, Wien und Hermannstadt).

Die Bemerkungen des Redakteurs zeigen den Beginn der Theaterkritik in Ungarn. Er bewertete einerseits das Drama und den Schriftsteller, schrieb über die Rezeption der Schriftsteller, andererseits artikuliert er seine Meinung über die Vorstellung. Auf diese Weise erfahren wir Details über die Kostüme, das Bühnenbild und die technische Ausstattung. Für den Redakteur ist aber am wichtigsten die Spielkunst der Schauspieler.

Dieser Teil der Zeitung erschien nur von 1774 bis 1779 und enthielt relativ wenige Artikel über das Theater, trotzdem sind es interessante Beiträge zum Theaterwesen in Ungarn.

ISPÁNOVICS CSAPÓ JULIANNA

Egy zombori folyóirat a 20. század elején*

1893-ban meghal Csihás Benő, Zombor polgármestere, akinek városfejlesztő politikája nagyot lendített a városon. Zombor zöld utcái, terei, parkjai még ma is az ő emlékét őrzik. A 20. század elején Zombor ismét felpezsdül. A Szabad Lyceum Egyesület felolvasóestjei virágkorukat élik, a város kulturális élete megyeszékhelyhez illően alakul. Az új főispánnak, Latinovics Pálnak és a Függetlenségi Párt helyi szervezetének köszönhetően élénk politikai élet folyik a városban. Zombor épül, szépül. 1905-ben kigyulladnak a villanylámpák, a Thököly út mentén új városrész épül, országos hírű szoboravató ünnepséget tartanak (leleplezik az első magyarországi vértanúszobrot), 1906-ban megnyílik a Hungária gőzfürdő, 1907-ben megtartják Zomborban az első mozielőadást, egy év múlva pedig Edison Színház néven megnyílik az első filmszínház a városban... 1911-ben nagyszabású fejlesztési tervek készülnek, a csatornázás és a vízvezeték kiépítésén gondolkodnak, városi szállót, közvágóhidat, jéggyárat, új városi színházat, téglagyárat, városi nyomdát, vásár- és halcsarnokot stb. szeretnének.

Nem kell csodákoznunk tehát azon, hogy ebben a milliőben, mi késztet egy jogászt arra, hogy folyóiratot szerkesszen és adjon ki. Az *Igazság* 1904. október 1-jétől 1918. szeptemberéig jelent meg Zomborban. Alcíme szerint „politikai haviszemle”, Pataj Sándor, a függetlenségi eszmék rendületlen híve szerkeszti. Pataj¹ (1862–1935), a romániai Tirnova szülőtte Pancsováról kerül Budapestre, ahol jogi doktorátus szerez. 1887-ben, huszonöt évesen Zomborban állapodik meg. Sokoldalú egyéniségével² tevékenyen hozzájárul a város kultúrájának, művelődési életének a fellendítéséhez.

* A tanulmány a budapesti Arany János Közalapítvány anyagi támogatásával készült.

¹ 1881-ig Fischer.

² Pataj műveinek jegyzéke: 1. *Egy kritikus dalai*. Bp., Révai Testvérek, 1892. (Milenko Beljanski ennek egy korábbi, Zomborban nyomtatott kiadását is számon tartja: *Egy kritikus dalai*. Zombor: Bittermann nyomda, 1890. Nyilván ez lehetett a kötet első kiadása.) – 2. *Versei II*. Bp., Révai, 1900. – 3. *A megoldás*: politikai és közjogi tanulmány a magyar hadseregről. Zombor, 1903. – 4. *Magyar Socialismus*: politikai essay. Bp., Grill, 1904. – 5. *Magyar Socialismus*: politikai essay. Népies kiadás. Bp., Grill, 1904. – 6. *Század vége*: újabb versek. Bp., Kunossy, Szilágyi és Társa, 1905. – 7. *Kovács András. Levél Kossuth Ferenchez*. Bp., az Igazság kiadása, 1905. – 8. *A nők jogairól*. Bp., az Igazság Kiadóhivatala, 1906. – 9. *Nyár*: versek. Bp., Kunossy, Szilágyi és Társa, 1906. – 10. *A végrehajtás új szabályai*. Bp., az Igazság kiadása, 1908. – 11. *Philosophia Mortis*. Bp.,

A sajtó körüli ténykedése újságírással kezdődik, színikritikákat ír a Bácskába, politikai cikkeket küld a megyei és a fővárosi lapokba, 1904-ig külső munkatársa a *Bácsországnak*. Lapszerkesztőként és -kiadóként 1893-tól lép porondra. Ekkor indul a *Zombori Hírlap*, amelyet 1897-ig szerkeszt. Tehát nem egészen tapasztalatlan, amikor egy politikai, irodalmi és jogi folyóirat, az *Igazság* kiadására és szerkesztésére szánja el magát 1904-ben. A republikánus-anarchista hagvételű folyóiratban újfent bemutatkozik szerzőként is. Politikai, művelődési jegyzeteivel, jogászati tanulmányokkal örvendezteti meg olvasóit. Megalapítója és elnöke a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetsége zombori székhellyel működő Bácsmegyei Választmányának (1907). Újságíróként és szerkesztőként egyaránt a tárgyilagos, frázisoktól mentes cikkek, sajtó híve.

Az *Igazság* beköszönő cikkében Pataj felméri a lehetőségeket, megfogalmazza a szükséges teendőket:

„A mi lapunk az ideált, a nagy, az örök igazságot, az igazságot keresi. De mert tudjuk, hogy az elérhetetlen, törekszünk minél több emberi igazságot, ez idő szerint való, gyakorlati igazságot találni. Az emberiség haladásáért kibontott lobogónk alatt éppen azért küzdünk, hogy sok olyan igazságról, amely a dogma-szerű örökkévalóság glóriájával van még ma körülveve, kimutassuk, hogy nem örökkévaló, és hogy, jól, okosan tesszük, ha már most igyekszünk megtalálni a holnapi igazsághoz vezető utat. Igazságokon át vezet az út AZ IGAZSÁGHOZ.”³

A programcikk a folyóirat szándékát világítja meg. Három célt tűz maga elé és tart összegegyeztethetőnek. Alapvető a felvilágosodásért és a demokráciáért folytatott küzdelem (lehetőség az igazság megismerésére és kimondására), vagyis harc a sötétség és a zsarnokság ellen a szabadság, egyenlőség testvériség jegyében. Ehhez kapcsolódik a modern szocializmus eszméinek a terjesztése a „kenyeret és jogot a népnek” szellemében ill. az általános választójogért folytatott küzdelem. Végül fontos feladat a magyar nemzet fejlődésének az előmozdítása. Az utóbbi nagyon is összefügg a fentiekkel, jegyzi meg Pataj. A munkásság felszabadításáért folytatott nemzetközi politikai küzdelemben a magyarok feladata a magyar viszonyok megváltoztatása (a külföldi tapasztalatok felhasználásával), s ezzel hozzájárulnak az emberiség egyetemes fejlődéséhez is. A szocialista mozgalom népfel-szabdító jellegét a demokratikus haladás eszméjével (egyenlítő törekvésével) állítja párhuzamba Pataj – mindkettő „fegyvertársa a magyar szabadságnak, függetlenségnek és önállóságnak”.⁴

A politikai küzdelmek mellett a folyóiratnak ismeretterjesztő, népművelő szándéka is van. Szeretné megismertetni a nagyközönséggel az aktuális politikai, gaz-

---

Singer és Wolfner, 1911. – 12. *Az új sajtótörvény*. Bp., Adorján Testvérek, 1914. – 13. *Philosophia Vitae*. Bp., Singer és Wolfner, 1915. – 14. *Böngészés: újabb versek 1905–1935*. Bp., Somló Béla Könyvkiadó, é. n. – 15. *A vörös talár foltjai*. Bp., é. n.

³ PATAJ Sándor = *Igazság* 1904. 1. sz. 1.

⁴ PATAJ Sándor: *Célunk*. = *Igazság* 1904. 2. sz. 2.

dasági és társadalmi fogalmakat, intézményeket – tenné mindezt az átlagember számára érthető, közvetlen hangnemben, úgy, hogy Kovács András is megértse.

„...célja ennek a lapnak, hogy gyakrabban és lehetőleg népies hangon foglalkozzék azokkal a fogalmakkal, a melyek a nagy világ újabb alakulásában oly nagy szerepet játszanak. Hallasz, olvasol szövetkezetekről, socialismusról, republikáról, krimitschauról, trustról, általános strikeről, – de nem vagy mindegyikkel tisztában, és a sok részrehajló pártlap egyoldaluan magyarázza, az egyik dicséri, a másik támadja, de a legtöbb agyonhallgatja. Ezekről léssen gyakran, és példákkal fűszerezve, szó az Igazságban.”⁵

A politikai haviszemléből 1905 júniusában „politikai, irodalmi és jogi folyóirat”⁶ lesz. Lényeges arculatváltást ez nem jelent, hiszen szépirodalmi anyagot már indulásától fogva közölt a folyóirat. 1908 februárjában az új alcím („politikai és irodalmi ujság”) tényleges változást jelez. A jogászati közlemények valóban megritkulnak.

A folyóirat fő- és felelős szerkesztője, a lap tulajdonosa mindvégig Pataj Sándor. A szerkesztőség és a kiadóhivatal székhelye Zombor. 1905 áprilisában azonban már azt olvassuk a lapban hogy a budapesti Kunossy, Szilágyi és Társa cég kiadásában jelenik meg az *Igazság*. 1906 novemberében Pataj egy rövid hírben bejelenti, hogy november elseje óta a szerkesztői és a kiadói hivatalt egyaránt a fővárosba tette át, a VI. kerületben, a Teréz körút 6. szám alatt található. Később, 1911 januárjától a kiadóhivatal visszakerül Zomborba (a 96-os telefonszámon hívható), a szerkesztőség továbbra is Budapesten, a Teréz körúton működik. Innét egy időre átköltöznek a Népszínház utcába. 1913 januárjától kettős szerkesztőség működik, egy Budapesten, egy Zomborban. A zombori szerkesztőséget Pataj vezeti, Budapesten pedig Hegedüs József működik segédszerkesztőként (előbb a Podmaniczky, majd a Hollán utcában). 1915 januárjától tovább bonyolódik a helyzet. A szerkesztőségi fogadóórákat a budapesti Hollán u. 3. szám alatt tartják, és kettős kiadóhivatal működik, az egyik Budapesten a VI. kerületi Gr. Zichy Jenő u. 37-ben, a másik természetesen Zomborban, a régi helyen, a Deák Ferenc körút 26. szám alatt. 1915 augusztusától a segédszerkesztő mellett egy főmunkatárs, Palásthy Ödön segíti Patajt a munkában.

Az 1905. évi februári szám jelzése szerint a folyóiratot a zombori Báits Vladimir könyvnyomdájában nyomtatják. 1906 augusztusától Bittermann Nándor és fia könyv- és könyomdájának a szolgáltatásait veszi igénybe Pataj. 1908 márciusában viszont az *Igazság* már Bosnyák Ernő könyvnyomdájában (szintén Zomborban) készül, végül a szerkesztő 1911 januárjától az újverbászi „Verbászi Könyvnyomda” mellett állapodik meg.

Pataj vállalkozása önfenntartó ugyan, ám a potenciális olvasó anyagi helyzetéről sem feledkezik meg, amikor a beszerzés ügyében instrukciókkal látja el olvasóit:

⁵ PATAJ Sándor: *Kedves barátom Kovács András!* = *Igazság* 1904. 2. sz. 1.

⁶ Pataj figyelmetlen, vagy szándékosan domborítja ki a lap politikai jellegét, amikor a hátsó borítón változatlanul politikai haviszemléként hirdeti az *Igazságot*.

„Nem kell, hogy te is előfizess az ujságra, mert ez havilap, elég idő lesz azt az olvasókörben, a vendéglőben elolvasni. Legföljebb annyit tégy meg nekem, hogy gondoskodjál arról, hogy a falutokban 1-2 helyen tartsátok a lapot. Egész esztendőre csak 5 korona”.⁷

A folyóirat terjesztését Pataj nem bízta kizárólag az olvasóira. Kölcsönös cseviszonyt igyekszik kialakítani más lapokkal,⁸ előfizetőket toboroz,⁹ trafikokban, pályaudvarokon árusíttatja az *Igazságot*, s hogy a vállalkozás, ha túl nagy anyagi haszonnal nem is jár, önfenntartó legyen, a hirdetés intézményéhez folyamodik. Több fővárosi és vidéki cég ajánlja szolgáltatásait az *Igazságban*, de maga a folyóirat is él a reklám erejével. Pataj arra kéri a szerkesztőtársakat, hogy az *Igazság* tartalomjegyzékét egyszer egy hónapban közöljék. Szívesen engedi meg azt is, hogy folyóiratának közleményeit átvegyék, akár a forrás megnevezése nélkül.¹⁰ Az *Igazság* is ajánlja önmagát. Ezek a hirdetések olykor igen árulkodóak, hiszen igyekeznek tömören jellemezni a lap arculatát. 1905 márciusában például így kínálja az *Igazságot* szerkesztője:

„Magyarország függetlenségi törekvéseinek és az emberiség sociális haladásának összeegyeztetője. Igazságügyi, társadalmi és irodalmi félszagségek, hibák ostorozója. Minden irányban demokrata, radikális, szabadon gondolkodó folyóirat. Előkelő munkatársakkal, népies hanggal, tisztességes modorral...”.

1908 júliusában „az egyetlen magyar republikánus lap”-pá lép elő, ugyanezen év szeptemberi számában pedig részletesebb képet kapunk a lapot leginkább foglalkoztató témákról:

„Ez a lap a politikai és társadalmi haladás orgánuma. Minden radikális szabadgondolkodó örömmel veszi kézbe a lapot, amelyben a hamisítatlan szabadságesség, a jogegyenlőség, az igazán általános választójog, a nők joga, az alkohol elleni küzdelem, minden középkori maradiság elleni harc, az ország gazdasági és politikai függetlenítése a legértelmesebb írók cikkeiben olvasható.”

Különösen időszerű kérdéseket módszeresen tárgyaló, külföldi és hazai szerzők tollából származó jogászati tanulmányokat Pataj önálló könyvként is kiad elindítva az „Igazság Könyvtára” sorozatot.¹¹

⁷ PATAJ Sándor: *Kedves barátom Kovács András!* = *Igazság* 1904. 2. sz. 1.

⁸ Erről árulkodik az egyik szerkesztői üzenet: „Hirlapszerkesztő collegáinkat kérjük, hogy a cserpéldányt küldetni kezdjék meg, mert a jövőben már csak azoknak küldjük az *Igazságot*, akik a cserére ráálltak.” (PATAJ Sándor = *Igazság* 1904. 2. sz. 15.)

⁹ Kedvező feltételekkel csalogatja a leendő olvasót, ha valaki év közben lesz előfizető, a teljes évfolyamot megküldi neki. Ezt a gyakorlatot napjainkban sem ártana felújítani!

¹⁰ Egyik szerkesztőségi üzenetben PATAJ köszönetet mond a *Magyar Vasutas* szerkesztőségének, amely élt a felkínált lehetőséggel: „...köszönettel vesszük, mint új lap, ha régiebb és elterjedtebb lapok, bennünket idézve, fölkeltek a figyelmet irántunk” (*Igazság* 1904. 2. sz. 15.)

¹¹ A sorozat kötetei: I. Dr. COSTA Alfonz: *A kriminalszociológiai iskola* (portugálból dr. Tóth László) – II–IV. Dr. DE QUIROS: *Büntetőjogi társadalomtan* (spanyolból dr. Tóth László) 1–3.

Az *Igazság* helyzete, akár a korabeli sajtóé általában, nehezebbre fordul a tízes években. A cenzúra feléledése, a háború megteszi a magáét. A sajtótörvényt megszigorítják¹². Egyik jegyzete miatt a szegedi királyi ügyészség sajtópört¹³ indít Pataj ellen 1913 végén (mindennapi dolog ez akkoriban, s persze fel is mentik 1914 márciusában), ennek komoly következménye ugyan nincs, de nehezíti a lap-szerkesztést.

Az *Igazság* XIV. évfolyamának a megjelenését nincs miért megünnepelni, írja Pataj 1914 januárjában. Először is azért, mert „amely lap tíz év alatt nem tudott meggazdagulni, az nem nagy bizonyítékát adta élelmességének.” Figyelmezteti olvasóit, különösen a politika iránt érdeklődőket, ne tápláljanak illúziókat, a cenzúrával számolni kell:

„eleve kijelentjük, hogy csak az fizessen elő, aki még akkor sem sajnálja a forintját egy esztendőre, ha a jövőben – esetleg – csupa szépirodalom, társadalom, tudomány vagy más okos dolog lesz az Igazságban, és semmi politika, vagy csak annyi, amennyit az ügyész elől rejtve, suttymban, kínai vagy kameruni példázatok alakjában lehet majd becsempészni. Ugy mint az előbbi abszolutizmus alatt”.¹⁴

1916-ban megtörténik az, amire Pataj, minden előrelátása mellett, soha nem gondolt volna. A májusi szám első cikkét nem engedi megjelenni a királyi ügyészség. Pataj rájön, jogi képzettsége sem jelenthet garanciát, hibázott, a rúd elé szaladt:

„Azt hittük, annyira tudjuk, hogy mit szabad és illik, mit lehet és való megírni, hogy amit mi egyszer jónak ítéltünk, azt a censura sem fogja kifogásolni. Ebbeli elbizakodottságunk, annyira ment, hogy a lapot mindig teljesen kinyomattuk, füzettük

---

köt. – V. Dr. PATAJ Sándor: *A nők jogairól* – VI–IX. G. ANGIOLELLA: *A kriminálanthropológia kézikönyve* (olaszból dr. Tóth László) – X. Dr. STRASSER Lajos: *Az új ügyvédi rendtartás* – XI–XII. *A Magyar Nőmozgalom Régi Dokumentumai* – XIII–XV. Dr. TÓTH László: *Az istenítéletekről* – XVI. Dr. PATAJ Sándor: *A végrehajtás új szabályai* – XVII–XXI. Dr. Olivecrona KANUT: *A halálbüntetésről* (svédből dr. Tóth László) – XXII–XXIII. Dr. PATAJ Sándor: *Az új sajtótörvény*. Az 1906 szeptemberi számban az előkészületben lévő könyvek közt jelzi ZSOLDOS Benő: *Az angol parlament házszabályai és tanácskozási rendje*; gr. ALMQUIST Frigyes: *A svéd börtönügy* (svédből dr. Tóth László) és dr. PATAJ Sándor: *A vörös talár foltjai*: népies igazságügyi tanulmányok c. munkák várható megjelenését is, ám ez elmarad, ill. ha meg is jelennek, nem a sorozat darabjaként látnak napvilágot. Erre a sorsra jut az 1908 novemberében bejelentett dr. PATAJ Sándor: *Az eskü* c. értekezés is. A sorozat egyes köteteiért az előfizetőknek külön kell fizetniük, darabonként 40 fillért.

¹² Példának okáért nem lehet lapot indítani, ha nincs bejelentve, melyik nyomdában lesz nyomtatva! Egy év börtönnel ill. 200–2000 koronáig terjedő pénzbírsággal büntethető az, aki szándékosan valótlan hírt tesz közzé. Az új sajtótörvény nehezebbé teszi a lapok alapítását és fenntartását, a lap utcai árusításának az engedélyezése pedig a hatósági közegektől függ.

¹³ A Névmagyarosítás c. cikk miatt, amelyet a *Magyar Köztársaság* c. folyóirat is átvett.

¹⁴ PATAJ Sándor = *Igazság* 1914. 1. sz. 10.

és csak akkor mutattuk be, amikor már minden példánya készen volt és a postára kellett volna adni”.¹⁵

Csak egyet tehet: a kész folyóirat összes példányaiból kivagdossa ollóval az inkriminált cikket. A lapot csak így „körülmetélve” küldheti szét. Pataj megjegyzi, föllebbezésre is gondolt, aztán többször elolvasta a kérdéses cikket, és rájött, igaz volt a cenzornak. Az utolsó évfolyam egyik elejtett megjegyzése anyagi nehézségekről árulkodik:

„Ha az új év küszöbén valamit ki kell emelnünk, az csak annak a kijelentése lehet, hogy a nyomdánkat illeti minden hálánk és elismerésünk, a mért önzetlenségével lehetővé tette, hogy az Igazság egyáltalán megjelenhetik ennyi technikai akadály dacára, és hogy nem kellett az előfizetés díját felemelnünk”.¹⁶

Zomborban 1882-ben adják át rendeltetésének a bajai építészek által épített városi színházat. A 385 férőhelyes épület a város tulajdona. A Délvidéki Színikerület megalapítása a másik fontos mozzanat a zombori színház történetében. A színikerület megalapítására több kísérlet is történt. Számunkra az 1903-as év a fontos, ugyanis a jan. 11-én tartott lugosi megbeszélésen gr. Festetics Andor ajánlatára Zombort is felvették a Délvidéki Színikerületbe, amelynek beosztása: Zombor (okt. 1. – dec. 31.); Lugos (jan. 1. – febr. 28.); Nagybecskerek (márc. 1. – ápr. 30.); Versec (május); Nagyikinda (június); Herkulesfürdő (augusztus); Nagy Szent Miklós (szeptember). A színikerület elnöke Pogány Károly, lugosi főispán. Balla Kálmánnak, a győri színház igazgatójának a társulatát szerződtetik, írja Káich Katalin.¹⁷ Ugyanő állapítja meg, hogy a századelő színházát a leszűkült repertoár, az operettcentrikus műsorpolitika jellemzi. Az üzletszínház kora érkezett el. Pataj mindent pártol, ami vidéki. A vidéki irodalom és sajtó mellett komolyan támogatja és segíti, amennyire tőle telik, a vidéki színház ügyét. Egyik jegyzetében arról ír, hogy színházi berkekben sem lehet értékmérő a vidéki ill. fővárosi jelző. Többször bebizonyosodott, hogy a fővárosi színész sokkal gyengébb, mint a vidéki.

„A fővárosinál szerényebb igényű és hálásabb közönség nincsen. Amit a vidéken alig-alig méltatnának, az a fővárosban mind érvényesül, és bizony sokszor csapja össze a vidéki kritikus ámulva, de nem tapsolva a kezét, ha azt olvassa, hogy az ő volt gyenge segédszínészünk, Keleti Juliska, mily fényes sikerrel énekelt a Modern Színházban. Mintha az a fővárosi élet nemcsak hangadó, hanem hangot adó is volna!”¹⁸

Pataj szerint alapvető tapasztalat, hogy a vidék a tehetségek nevelője. A fővárosi társulatok vidéken keresnek maguknak új embert, nem fáradnak azzal, hogy egymás színészeit elcsalogassák. Vidékről került Budapestre Hegedüs Gyula, Thury, Pethes

¹⁵ PATAJ Sándor: *Igazság*. = *Igazság* 1916. 5. sz. 12.

¹⁶ PATAJ Sándor: *Új évfolyam*. = *Igazság* 1918. 1–2. sz. 1.

¹⁷ KÁICH Katalin: *A zombori magyar színháztörténet és repertórium 1825–1918*. Újvidék: kiadja a Hungarológiai Intézet, 1975.

¹⁸ PATAJ Sándor: *Vidéki színház*. = *Igazság* 1908. 1. sz. 24.

valamint a Magyar Színháznak és a Vígoperának szinte a teljes társulata. Valószínű, jósolja Pataj, hogy a Délvidéki Színikerület Társulatának néhány kiváló tagját is Budapesten látja majd viszont a közönség pl. Gáthy baritonistát, Remete bonvivánt és Heltai komikust. Külön kiemeli Jászay Olgát, aki szerinte Salome- és Fedora-alakításával a Vígszínház mércéjét ütötte meg.

„Most, amikor az ujdonságokat a vidéki színházak a fővárosiakkal vetélkedve adják elő, akárhányszor elismerik, hogy pl. a Király-színház előadása elmarad a szegedi, szabadkai, vagy a Polgár Károly társulatáé mögött”.¹⁹

Pataj többször is foglalkozik a vidék színjátszás gondjaival. 1908 novemberében a vidéki közönség maradiságát, prűdériáját kárhoztatja.

„...a szegény vidéki színigazgató kikapott még mindég a közönségtől, ha nem producált elég ujdonságot egy saisonban. Ha pedig meglepő buzgalommal hozza egymásután a Magyar Színház és a Vígszínház legnagyobb sikerű darabjait. u. m. Polgár Károly Zomborban, akkor utóbb kap ki a kritikusoktól a pikáns darabokért, vagy pedig a bizottság, mint Vásárhelyen és Orosházán tette, betiltotta a >Nincs elvámolni valója< előadását”.²⁰

A pikáns darabokat illetően Pataj a zomboriak megoldására hívja fel a figyelmet. Itt egyetlen színmű előadását sem tiltják be azért, mert erotikus, hanem minden pikáns darabot egy P betűvel jelölnék meg a színlapon. Így nem kell félteni az ifjúság erkölcsét, s aki esetleg megbotránkozna, az is nyugodtan otthon maradhat. Gyulai Zsigmond „Színpad és Élet” c. cikkét is nyilván azért közli az *Igazság*, mert a szerző kitér a vidéki színjátszás helyzetére. Gyulai szerint a színház alapvető feladata az irodalmi érték ill. a haladó irodalom közvetítése megfelelő színészi eszközökkel. A rendezőtől és a színigazgatótól ugyanezt várja el, azon kívül, hogy őket tekintsi a színész legfőbb segítőtársának. Vidéken ez sajnos egyáltalán nem így van, sajnálkozik Gyulai.

„Tompá csend, szájalmas eszmeszegénység az egész vonalon! A vidéki színészet vezetői kimerülnek a cassaraportok és lelket ölő intrikák labirintjában. Pedig a magyar színész anyag páratlan az egész világon”.²¹

A magyar írók előtt, írja a szerző, a vidéki színigazgatóknak nincs irodalmi hitelük, pedig a színház irodalmi csatatér, a nemzeti irodalom és kultúra fokmérője, ahol „eredeti szerzők értékes munkái szerepelnek”. Hogy mindez megvalósuljon, megfelelő igazgatók és rendezők kellene, folytatja Gyulai. A vidék pedig ennek ugyancsak híján van. Miért van ez így? Az ok abban keresendő, véli a szerző, hogy a vidéki társulatok gyakran cserélik a személyzetet, így nem lehet egységes, fegyelmezett előadásokat produkálni, másrészt az üzleti szellem elharapózása sem tesz jót a színház ügyének. Az igazgatónak objektív kritikai érzékkel, dramatur-

¹⁹ I. h. 25.

²⁰ PATAJ Sándor: *Művészet vidéken*. = *Igazság* 1908. 12. sz. 15.

²¹ GYULAI Zsigmond: *Színpad és Élet*. = *Igazság* 1909. 4. sz. 20.

giai szaktudással kellene rendelkeznie, ehelyett sorjáznak a rossz szereposztások, hiszen a direktor urak még a színészi tehetség megítélésére sem képesek. Rossz igazgatónak a rendezője is rossz.

„Rendezői címen dotált, gyakran analfabéta színészek irányítják, vezetik a társulat működését, akik nemcsak az előadandó mű értékét, tartalmát és célját mérlegelni nem tudják, de a színész ép érzékét és művészeti tudását gyakorta alárendelik a maguk felületes érvényesülésének”.²²

Tovább rontják a helyzetet a vidéki színügyi bizottságok és a vidéki hírlap-irodalom, ezek szintén kerékkötői a haladásnak. Nincs helyes ellenőrzés és céltudatos kritika! Ennek ellenére vidéken szerencsére mégis 32 társulat működik – jegyzi meg Gyulai. A helyzet javítása érdekében szükséges lenne a nagyobb körültekintés a színigazgatók és a rendezők megválasztásánál, csökkenteni kell a színügyi bizottságok hatáskörét, az Országos Színészegyesület pedig a tartalmasabb vezetés, a nemzeti színjátszás megújításának a forrása legyen. Pataj „Vidéki színészet” c. jegyzetében terminológiai módosítást javasol. A vidéki jelző nem helyénvaló, hiszen már jó ideje nem vándorszínészetről van szó! „Most már úgy kellene megkülönböztetni, hogy >fővárosi< és >országos< színészet. Mert most már állandó színházunk sok van és tekintélyes részük olyan, hogy a fővárosinál külön b. körükbe érkezem, előadásaim sorozatát 1904. november hó 3-án csütörtökön megkezdem >Denevér< vig operával”.²³ 1904 februárjában jelentkezik először a Délvidéki Színikerület Színtársulatának az igazgatója az *Igazság* hasábjain.

„Van szerencsém Zombor város és vidéke n. é. közönséget tisztelettel értesíteni, miszerint a fővárosi és vidéki színházak legjelesebb tagjaiból szervezett opera-, operette-, dráma-, vígjáték-, bohózat- és népszínmű-társulatommal, saját zenekarral legközelebb b. körükbe érkezem, előadásaim sorozatát 1904. november hó 3-án csütörtökön megkezdem >Denevér< vig operával”.²⁴

A társulat igazgatója Polgár Károly²⁵ a színészek között pedig ott találhatjuk Gózon Gyulát (1885–1972), aki a kabaré- és operettműfajban mutatja meg kitűnő ének- és tánctudását. 1907 októberében Polgár Károly vidéki színtársulata kezdeményezi egy színészszövetség megalapítását, amely a színész érdekeit védené az igazgatóval szemben, felkarolná a tehetséges színészeket a könnyebb érvényesülés érdekében. Buzdításul maga Polgár is rögtön belép a szövetségbe. 1908.

²² I. h. 21.

²³ PATAJ Sándor: *Vidéki színészet*. = *Igazság* 1912. 1. sz. 17.

²⁴ *Igazság* 1904. 2. sz. 16.

²⁵ A nagykőrösi születésű Polgár Károlyról (1864–1933) az áll a *Magyar Színházművészeti Lexikonban*, hogy 1882-ben, Gáspár Jenő színtársulatánál kezdte pályáját, 1891-ben igazgató lett, 1911–1924-ig a pozsonyi színtársulat élére került, 1932-ig pedig a kárpátaljai színtársulat igazgatója. A Délvidéki Színikerületben eltöltött időszakról nem tesz említést vagy nincs tudomása róla!

november hónapban Polgár bejelenti, hogy a társulat²⁶ nov. 3-án megkezdi előadásait Zomborban Földes Imre: A császár katonái c., eddig nagy sikerrel játszott színművel. A társulat színészei között feltűnik a pályakezdő Kabos Gyula, „operette buffó komikus”! A repertoár jórészt operettekből, népszínművekből, bohózatokból áll. Műsorra tűzik pl. Szigeti József: A Vén bakancsos és fia a huszár c. népszínművet. Az 1909 színházi évad november 3-án, szerdán kezdődik Zomborban. Polgár Károly társulata²⁷ Oscar Strauss: Varázskeringő (Ein Walzertraum) c. „világhírű operettjével” csalogatja a város színházkedvelőit. A zenei kíséretet egész évadban a szabadkai 86. gyalogezred zenekara szolgáltatja. A repertoár elsősorban operettekből áll, de operák színrevitelére is vállalkozik Polgár. A választék nem akármilyen, megtekinthető a Carmen, Hoffmann meséi, Troubadour, Parasztbecsület, Bajazzók! 1910 januárjában Pataj elmarasztalja Márkus Emíliát és Lenkei Hedviget a Nemzeti Színház nagyjait, akik az egyik darabban kiestek szerepükből, ugyanis „falusi színvonalon álló nevetgéléssel rontják komoly jelenetben a hatást”.²⁸ Valami nincs rendben a színháznál, írja Pataj, a jó művészeti vezetés hiányzik. Ezt az is bizonyítja, hogy a színház jó színészei vidéken vendégszerepelve megállják a helyüket.

„Aki művésze van a társulatnak, mint pl. Gál Gyula, az lemegy vidékre vendégszerezni, és bizony akárhány kisvárosi társulatnál, mint például legutóbb a Délvidéki Szini Kerületben olyan partnerekre talál – a Polgár Károly társulatánál – hogy azokkal teljes illúziót képes kelteni”.²⁹

²⁶ A társulat tagjai: Polgár Károly, bonvivant, énekes komikus, Barna Andor, opera, operette és tenor énekes, Virányi Sándor, operette énekes, siheder, Remete Géza, énekes bonvivant, Solymosi Sándor, jellem, társalgó komikus, Radványi Dezső opera és operette bariton énekes, Halasi Béla, jellem, apaszínész, Gózon Béla, hősszerelmes, énekes bonvivant, Kabos Gyula, operette buffó komikus, Csolnakosy Gyula, opera és operette bassbuffó, Iván Sándor, epizód komikus, Telekán Valér, tenor énekes, Kaposy Józsa, opera-soubrette és operette coloratour primadonna, Pataky Vilma, operette soubrette primadonna, Csanády Irma opera és operette alt énekesnő, Peterdi Etelka, operette soubrette primadonna, Halasi Mariska, hősnő, szalon színésznő, Haraszti Vilma operette énekesnő és társalgási színésznő, B. Fehér Laura, anya, társalgási színésznő, H. Serfőzi Etel, operette és vígjátéki komika.

²⁷ A társulat rendezői Polgár Károly igazgató, főrendező, Gózon Béla, Remete Géza, rendezők; A színészek: Polgár Károly, jellemszínész, Toronyi Gyula, opera és operette tenorista, Ladiszlav József, opera és operette baritonista, Gózon Béla, hősszerelmes, énekes bonvivant, Remete Géza, jellemkomikus, Solymosi Sándor, operette buffó komikus, kedélyes apa, Iván Sándor, komikus, Tihanyi Béla, opera és operette bass-buffó, Nagy Pál, operette énekes, siheder, Turai Antal jellem- és apaszínész, Baróti Jenő, énekes bonvivant, Kapossi Józsa, opera és operette coloratour énekesnő, Mezei Margit, operette soubrette primadonna, T. Lányi Edit, operette énekesnő, Haraszti Vilma, vígjátéki és operette soubrette énekesnő, Hevesi Mariska, drámai szende és társalgási színésznő, Hevesi Gusztika, naiva, Niczkyné Ilona hősnő és anyaszínésznő, H. Lévai Berta, operette és vígjátéki komika, Sárvári Anna, társalgási színésznő.

²⁸ PATAJ Sándor = Igazság 1910. 1. sz. 12.

²⁹ I. h. 13.

A vidék most jobb, állapítja meg az *Igazság* szerkesztője. 1910 júniusában Pataj azzal a hírrel lepi meg a zombori színházi közönséget, hogy a pozsonyi színházért hárman versenyeznek, Balla Kálmán, az addigi igazgató, Megyeri Dezső, volt kolozsvári igazgató és Polgár Károly, a Délvidéki Kerület igazgatója. Pataj szerint Polgár a legesélyesebb, nála „együtt van az erkölcsi és anyagi garancia”. A Délvidéki Színi Kerület meg magára vessen, amiért nem becsülte meg jobban. Nem építettek állandó színházat, a szezon pedig 3-4 hétből állt mindössze. Így nem kell csodálkozni, hogy a jó társulat, ha hívják, odébbáll. A Délvidéki Színikerület gazdát cserélt, jelenti Pataj 1911 februárjában. Polgár Károly megkapta Pozsonyt, Mezei Béla pedig a Délvidéket. Mezey egyrészt szerencsés, hiszen jól kitaposott ösvényen haladhat tovább Polgár kialakított egy színházpártoló közönséget, hiszen „az az igazgató, aki 30 nap alatt 20 ujdonságot mutat be, 6–8 vendéget szerepeltet, evvel ugyan meghódítja a közönség rokonszenvét”, másrészt nem lesz könnyű Polgár nyomdokaiban járnia, vélekedik az *Igazság* szerkesztője.³⁰ Pataj a későbbiekben sem feledkezik meg Polgár Károlyról. Rendszeresen figyelemmel kíséri pozsonyi működését. 1911 júliusában tudatja a zomboriakkal, hogy Polgár Károly pozsonyi színházigazgató megfelezte a téli szezont Zomborban. Egy hónapot nyáron tölt majd a városban, az újonnan épült nyári színparkban, a Vadászkiért vendégfogadó „remek, fás udvarán”. Fontos lenne a nyári szezon rendszeressé tétele, jegyzi meg Pataj, hogy az emberek nyaranta művelődjenek is, ne csak orfeumba járjanak. 1911. szeptember 3-án Kaposvárott Kossuth-szobrot avatnak, tudjuk meg az *Igazság* augusztusi számából. Ez az ünnep azonban kettős ünnep lesz, írja Pataj, hiszen Polgár Károly új pozsonyi társulata szept. 2-án nyitja meg az új színházat Pozsonyban. Az első bemutató előadás a Bánk bán Beregi Oszkárral. „...az a nagy művészi gárda, amely Pozsony és Fiume színházi igényeit kielégíteni van hivatva, a két nagy város közötti helycsere alkalmából Kaposvárt vette közbeneső, pihenő harmadik stációnak”³¹ – egészíti ki a folyóirat az információt. A Délvidéki Színi Kerület eseményeit követve Pataj közzéteszi az 1911. évi novemberi elsőleges színházi jelentést, amely arról értesíti az érdekelteket, hogy Mezei Béla,³² az új Délvidéki Színikerület társulatának³³ az igazga-

³⁰ PATAJ Sándor = *Igazság* 1911. 2. sz. 15.

³¹ PATAJ Sándor = *Igazság* 1911. 8. sz. 16.

³² A budai születésű színész és színházigazgató (1861–1921) 1911–1913-ig működik a Délvidéki Kerületben.

³³ Az új társulat tagjai: rendezők: Mezey Andor, Békeffy Lajos, főrendező, Pilissy Lajos, Magas Béla, szakrendező; Szentgyörgyi Lenke, subrett primadonna, B. Koppán Margit, táncos subrette és népszínmű-énekesnő, M. Fenyvessy Olga, operett énekesnő, V. Márkus Angela, opera- és operett koloratur énekesnő, Vécsey Ilona, hősnő, Jávora Aranka, szende és társalgási, Hidvéghy Ernőné, anyaszínésznő, Járay Böske, naíva, Tolnay Julia, komika, Békeffy Lajos, opera- és operett-tenor, Böszörményi Béla, naturburs, segédbaritonista, Magas Béla, jellemszínész, Mezey Andor, opera- és operett-baritonista, Mezey Béla, jellemkomikus, Pilissy Lajos, hősszerelmes, Rónay Imre, operett-buffó, komikus, Szigety Bandi, szalon- és táncos-komikus, Vándory Lajos, apa és intrikus, Csobor Gyula, bonvivant-színész, Szalóki Zoltán, énekes bonvivant.

tója Huszka–Martos: Gül Baba c. operettjével november 3-án nyitja meg a szent Zomborban. Az új igazgató igyekszik tartani a Polgár-féle irányvonalat, s az operettek mellett (Gül Baba, Obsitos, Varázskeringő, Lili, Luxemburg grófja) operák (Carmen, Hoffmann meséi, Parasztbecsület, Zách Klára, Traviata, Trubadúr, Faust, Magdolna) és színművek is műsorra kerülnek (Hamlet, Cigány). 1912 januárjában Pataj „Vidéki színészet” c. jegyzetében úgy találja, hogy a legjobban szervezett vidéki színtársulat a pozsonyi. Az igazgatók pozsonyi színészekre vadásznak. Csak primadonnából hat lép fel a társulatnál! Név szerint: Kann Malvin, Széchy Magda, Pásztor Ferike, Tisza Karola, Mezei Margit, Somogyi Erzszi, a hetedik Hatvaniné Lévy Berta, akit a Délvidéki Társulattól vitt magával Polgár Pozsonyba, s aki Pataj szerint a legjobb az összes többi között, hiszen az a „természetes báj és pajkosság, kedves hang és hatalmas zenei tudás”³⁴ is erről tanúskodik. A színésznő azonban szerepkört cserélt, s „a magyar színészet első komikája” lett. Tíz év után kiderült róla komikának még jobb. Férfi komikusból is több van Pozsonyban: Sarkadi Vilmos, Bérczi Gyula, Somogyi Károly, Remete Géza stb. A társulat kimagasló, a színház látogatottsága mégsem a legjobb, sajnálkozik Pataj. Az oka ennek az, vélekedik az *Igazság* szerkesztője, hogy nincs zsidó közönsége Pozsonynak, mert a zsidók a legfőbb támogatói a kultúrának, meg a színtársulatok tagjainak a háromnegyed része is zsidó! Négy hónappal később, májusban arról tájékoztat bennünket az *Igazság*, hogy sajtó is jó véleménnyel van a pozsonyi színtársultról. Polgár Károly és Polgár Ella színészi produkciójától el vannak ragadtatva a pozsonyi lapok. 1912 novemberében a Délvidéki Színtársulat³⁵ Nagybecskerekéről Zomborba érkezik, ahol nov. 5-én kezdi meg előadásait a Leányvásár c. operettel. Az operák közül a Pillangókisasszony és a Parasztbecsület van műsoron, az operettek közül a Bőregér, Varázskeringő, Cigányszerelem ritmusait dúdolhatják a zomboriak a színészekkel együtt, s persze a népszínművek sem maradnak ki a kínálatból. 1912 decemberében Pataj „A mozgósínházak” c. jegyzetében egy belügyminiszteri döntéssel foglalkozik, melynek értelmében abban a kisvárosban, ahol nehéz fenntartani a színházat, a színtársulat működésével egy időben a mozik nem működhetnek. A mozikedvelők fölhördülnek. Pataj egyetért a rendelkezéssel. 1909-ben még úgy vélekedik, nem kell ilyen formában védeni a színházat az orfeumokkal, cirkuszokkal, kabaréval szemben. 1910

³⁴ PATAJ Sándor: *Vidéki színészet*. = *Igazság* 1912. 1. sz. 21.

³⁵ A társulat tagjai: Sz. Nagy Imre, opera- és operett tenor, Mezei Andor, opera- és operett bari-ton, Szécsy Ferenc, énekes bonvivant, Rónay Imre, operett buffó, komikus, Várady Izsó, szalon- és táncos-komikus, Mezei Béla, jellemkomikus, Ungvári Miklós, jellemszínész, Biró Géza, natur-burs, Czobor Gyula, bonvivant-színész, Tóth József, hősszerelmes, Vándory Géza, társalgási színész, Boross Miklós, szalonszínész, Pécskai Vilmos, segédkomikus, Kiss Cecil, subrettprimadonna, Ke-rényi Irén, táncossubrett és népszínmű énekesnő, V. Márkus Angela, opera és operette koloratur-énekesnő, Huzella Irén hősnő, Károlyi Ibolyka, szende és társalgási, Ligethy Angela, naiva, Szász Anna, anyaszínésznő, Medgyessy Erzszi, komika, Aranyosi Mancsi, Almási Böske, B. Borsódi Paula, Bártfai Ilonka, Ritkay Vilma, Szegedy Mici, Szegedy Ella, Szalay Teréz, Utassy Bella, Bánhidi József, Buda Dénes, Halmi Sándor, Miskolczy Péter, Semjén Rezső karszemélyzet.

januárjában egyenesen felháborodik a belügyminisztérium határozatán, amikor az elrendeli, hogy Szabadkán, amíg a színházi idény tart, semmiféle orfeum, mozgó színház sem működhet, mert az csökkentené Krémer Sándor szíinigazgató jövedelmét. Zomborban Fráter Lóránd koncertjét tiltják be hasonló okok miatt, jegyzi meg Pataj. „Nem jobb volna, ha megint visszatérnénk Ázsiába, ahol egyáltalán nem támogatták a művészetet, semhogy így támogassák?”³⁶ 1912-ben azonban megváltozik az *Igazság* szerkesztőjének a véleménye. Persze ez nem jelenti azt, hogy a mozi értékét kétségbe vonná, viszont „...amíg a színtársulatokat ezer kötéssel, gánccsal és béklyóval kötik helyhez, időhöz, személyzethez, műsorhoz”³⁷ addig védeni kell őket, hiszen nem tudják felvenni a versenyt a szabadon mozgó mozival. Ha majd a színházak is szabadon mozoghatnak, akkor el kell törölni a minisztérium rendeletét. Polgár Károly kaposvári szíinigazgató kérését is méltányolta a minisztérium, írja Pataj, amikor a kaposvári Apolló mozgófénykép vállalatnak nem adott működési engedélyt a színi idény tartamára. 1913 januárjában változás áll be a Délvidéki Színikerület igazgatásában: „eddig Mezei Béla cége alatt Mezey Andor igazgatta a társulatot a saját számlájára, miután az igazgatói felszereléseket megvette 50000 k-ért”³⁸ A Délvidék felmondja az igazgatóval kötött szerződést. Mezey Andor nem teljesítette pontosan anyagi kötelezettségeit, ezért 1912. dec. 13-án Mezei Béla visszavette tőle az igazgatást. Ezzel egy időben Pataj újfent a pozsonyi színház érdekében emel szót. A társulat lehetőségei korlátozottak, mindig ugyanabban a három városban, Pozsonyban, Kaposvárott és Fiumében kénytelen végigjátszani az év 12 hónapját. Köti a kormány határozata, amely nem veszi figyelembe, hogy Fiumében nincs állandó színház, s a társulatnak emiatt komoly anyagi veszteségei vannak. 1913 augusztusában születik egy elgondolás, amely javítana a pozsonyiak helyzetén, írja Pataj a soproni színeszetről szóló jegyzetében. Sopron városa szövetkezni szeretne Pozsonnyal, hogy közösen hozzanak létre egy jó színtársulatot. Pozsonynak ez jól jönne, hiszen érdeke, hogy megszabaduljon Fiumétől, amely nem teljesíti vállalt kötelezettségeit (a színházépület építését három éve ígérgeti). Kaposvárral sem kellene tovább közösködniük a pozsonyi színészeknek. Itt építettek ugyan színházat, csak éppen használhatatlan. Az *Igazságnak* ugyanebben a számában említi meg Pataj, hogy a debreceni színházat Mezei Bélának adták ki

„Olyan vidéki igazgatónak, aki ért a mesterségéhez, és ezen szerezte a nagy vagyonát. Nagyon nem értenek a dologhoz azok a debreceniek, akik ennek ellenében Ditrői Mór érdekében kardoskodnak. Ne imponáljon senkinek az a cím, hogy ő a Színeszergyűlés elnöke, mert bizony ehhez a címhez igen sok megaláztatás után jut évről évre”³⁹.

³⁶ PATAJ Sándor: *Szabadka*. = *Igazság* 1910. 1. sz. 13.

³⁷ PATAJ Sándor: *A mozgószínházak*. = *Igazság* 1912. 12. sz.

³⁸ PATAJ Sándor = *Igazság* 1913. 1. sz. 13.

³⁹ PATAJ Sándor = *Igazság* 1913. 8. sz. 13.

1913 októberében Gyóni Géza „Százados kultúra árnyékában” c. cikke már arra enged következtetni, hogy a pozsonyiak terve sikerült. Polgár társulata Sopronban és Szombathelyen lép fel. Sopron városa pedig akciót indít a színház megmentésére: városi mozit építenek, amely a napi bevétel húsz százalékát a színháznak, Polgár Károly száztagú, elsőrendű társulatának adományozza. Kérdéses azonban, hogy ez megmentheti-e a teátrumot. A mozi ugyanis naponta zsúfolásig megtelik, a pozsonyi színház pompás előadásai pedig közönség nélkül maradnak. A harmadik előadáson már csak 40 néző van a potyajegyessel együtt. A jó szándék vége: „A sopronit medvecukorral sem lehet becsalogatni a színházba”.⁴⁰ 1913 végén, novemberben a Délvidéki Színikerület új igazgatót kap Mezei helyére. Ez az új igazgató a már jól ismert, ama bizonyos Balla Kálmán (1868–1944),⁴¹ aki 1903–1904 között segédkezett a Délvidéki Kerület szintársulatának az indulásában, s aki a Magyar Színház főrendezői tisztjét cseréli föl a délvidéki igazgatósággal. Az újjászervezett társulat⁴² 1913. nov. 4-én kezdi meg az évadot Zomborban Biró Lajos: Rablólovag c. darabjával. A vígjátékok, színművek mellett operákat (Traviata, Büvös vadász) is láthat a közönség, az elsőbbség ezúttal is az operetteké. 1914 januárjában Pataj ismét megvizsgálja a vidéki színészet helyzetét. Megcsappant a színházbajáró közönség.

„De nemcsak gazdasági, hanem kulturális válság is van. Elernyedés, elbutulás, közömbösség. A közönség annyira elvesztette érzékét minden iránt, ami szép, nemes, tiszta, hogy minden kritika nélkül azt méri össze, hogy hány liter alkoholt vehet magának azért a pénzért, amibe egy színházjegy kerül, és inkább a gyomrát tölti mint a lelkét, szívéit”.⁴³

Ezzel a közönnyel kell megküzdenie Balla Kálmánnak. A zomboriak nincsenek megelégedve a változatos műsorról (hetente két-három újdonság), noha a város arra sem képes, hogy végre új színházat építsen a régi „ócska bódéja” helyébe, hiszen ez csak 263 ember befogadására alkalmas. A pozsonyi társulatnak úgy tűnik jól megy a sora, hiszen 1914 májusában Pataj híre szerint „Polgár Károly szintársulata a fővárosban magában bizonyítja be azt, amit mi általánosságban régen hangoztatunk, hogy akárhány vidéki szintársulat fölötte áll a fővárosi ope-

⁴⁰ GYÓNI Géza: *Százados kultúra árnyékában*. = *Igazság* 1913. 10. sz. 7.

⁴¹ Balla Kálmán színházigazgatóként Győrött, Zomborban, Miskolcon, Pozsonyban, majd ismét Zomborban végül Pozsonyban működik.

⁴² A társulat tagjai: Balla Kálmán igazgató, főrendező, Árkossy Vilmos, rendező, Czako Vilmos, igazgató-helyettes, Tombor Aladár, karnagy, Árkossyné Szabó Irma, anya- és társalgási színésznő, Balláné Marton Erzsébet, fiatal hősnő, drámai szende, Benes Ilona, vígjátéki subrett, Csengeri Stefi, operett-subrett, Fekete Rózsi, naiva, Garay Mici, operette-színésznő, Komáromy Gizi, operett-soubrette, T. Konkoly-Thege Emília, komika, Szécsi Emma, kolratur énekesnő, Árkossy Vilmos, operette-buffó, komikus, Balla Kálmán, bonvivant, Binder Károly, baritonista, Kertész Dezső, lírai szerelmes, Kovács Imre, jellem- és apaszínész, Mészáros István, táncos komikus, siheder, Szántó János, tenorista, Szécsi Ferenc, énekes bonvivant, szalon komikus, Tábori Imre jellemkomikus. A zenét a szegedi cs. és kir. 46. gyalogezred zenekara szolgáltatja.

⁴³ PATAJ Sándor = *Igazság* 1914. 1. sz. 11.

rette színházaknak” és hogy a drámai személyzetek nagy része bátran veheti fel a fővárosiakkal a versenyt”.⁴⁴ 1914. november 3-án kezdődik a délvidéki színtársulat⁴⁵ második évadja Balla Kálmán igazgatása alatt, jelenti be Pataj októberben. Az idény nem túlságosan gyümölcsöző. Decembereben Pataj azon kesereg, hogy a vidéki színészet válságban van. A háború megtette a magáét. Az sem kétséges, hogy a Balla-féle társulat maga is oka annak, hogy egy időre elpártolt tőle a közönség. Előbb kellett volna levenni a műsorról a hazafias tákolmányokat (a hadüzenet napjai elmúltak már), s helyette a Tündérlaki lányokhoz vagy a Mandarinhoz hasonló darabokat kell bemutatni, ahogyan azt éppen teszik. Így Ballának nem kellett volna olyan sokat küzdenie a közönség közönyével. Pataj azért a dícsérettel sem fukarkodik:

„Most már nagyon megkedvelték a régi kedvenceken, a Balla páron kívül Parlagi Bélát, Korda Sándort, Szigeti Irént, Juhász Margitot, Gáspár Jenőt és Sebestyén Rózsit. A műsor változatos, a kar szép és jól működik”.⁴⁶

Az 1915-ös év már jobban indul Zomborban, legalábbis ez derül ki Pataj januári hírből, mely szerint Balla Kálmánéknak akkora sikerük van, hogy a közönség kérésére meghosszabítják a színház működését január végéig. A társulat új naivája Szigethy Annus meghódítja a nézőket „a közönség pedig – amint gyérült a hadbavonulók eltávozásával, viszont meggyarapodott avval a katonasággal, amely Zombort elárasztotta egészségesen és betegen”.⁴⁷ 1915 májusában az *Igazság* egy rövid hírben értesíti a zombori nagyközönséget, hogy Polgár Károly társulata húsvéttól Fiumében játszik, s hogy Abbáziában is tartanak közben kabaréelőadásokat. 1915-ben a megszokottnál korábban, szeptember 4-én kezdődik a színházi évad a Délvidéken. A Színi Kerület társulata⁴⁸ Nagybecskerekén a Tiszavirág c. három felvonásos operettel mutatkozik be először. Az igazgató változatlanul Balla Kálmán. Zomborban 1915. okt. 17-én lépnek föl először, jan. 15-én pedig Sopronba mennek át. Ballané Marthon Erzszi egy fővárosi színházhoz fog szerződni,

⁴⁴ PATAJ Sándor = *Igazság* 1914. 5. sz. 15.

⁴⁵ Az új társulat „kiválóbb tagjai”: Szigeti Irén szubrett primadonna, Schmidt Etel szubrett, Koronkay Rózsí szubrett, Komáromi Gizi coloratur, Somogyi Emmi naiva, Parlagi Margit komikus, Homokos Gabriella anya, B. Marton Erzszi szende, Balla Kálmán jellem, Gáspár Jenő buffó, Várady Tódor táncos komikus, Kócs Károly szerelmes, Korda Sándor bariton, Budai Sándor tenor, Molnár Antal apa stb.

⁴⁶ PATAJ Sándor = *Igazság* 1914. 12. sz. 16.

⁴⁷ PATAJ Sándor = *Igazság* 1915. 1. sz. 17.

⁴⁸ A társulat tagjai: Balla Kálmán, igazgató, főrendező, Gáspár Jenő, Korda Sándor, Turányi Alajos, rendezők; Albrecht Károly, karnagy; B. Marton Erzszi, drámai szende, Czákó Mici, társalgási színésznő, Császár Piroska, naiva, Heltai Nelli, anya, komika, Juhász Margit, koloratur énekesnő, Körmendy Ila, operette subrett, Tombor Olga, operette subrett, Szebeni Margit, operett subrett, Takács Piroska, társalgási színésznő, Balla Kálmán, bonvivant, Endrődi Miklós, naturbursch, Földes Imre, tenorista, Gáspár Jenő, operett-buffó, Kiss Lajos, apa színész, Korda Sándor, baritonista, László Ferencz, komikus, Parlagi Béla, komikus, Turányi Alajos, bonvivant.

jelzi Pataj, de csak 1916 októberétől, addig a Délvidéknél marad. 1916 októberében az *Igazság* bejelenti, október 10-én a Délvidéki Színi Kerület megkezdi a téli évadot Zomborban, ezúttal azonban Balláné nélkül. Balláné Marton Erzsinek, a Magyar Színház újonnan szerződötett drámai színésznőjének első fellépése várható Budapesten, értesíti a zomboriakat Pataj. Villányi Andor: Királynőm, meghalok érted c. darabjában alakítja a főszerepet. Ebben mutatkozik be a fővárosi közönségnek, miután „művészetével már meghódította a vidéki nagy színházak közönségét mint a délvidéki színi kerület starja”.⁴⁹ 1916-ban október 14-én kezdődik a színházi előadások évadja a megyeszékhelyen. Pataj közli a Délvidéki Színtársulat személyzetének a névsorát.⁵⁰ A repertoárt illetően ezúttal nincs mivel dicsekedni. 1916 októberében a budapesti Magyar Színház bemutatja Villányi Andor első darabját, a Királynőm, meghalok érted c. színművet. Ebben mutatkozik be Balla Kálmáné Marton Erzsi, a színház új tagja, a délvidékiek üdvöskéje. Pataj összegyűjti a fővárosi lapok kritikáit, és leközi őket az *Igazság* 1916. évi novemberi számában. Ezekből kialakul egy kép, arról, milyen alakítást nyújtott és milyen színésznő lehetett Marton. Törzs Jenő, a már befutott színész játszotta a másik főszerepet. Ő kivétel nélkül pozitív kritikákat kapott, agyondicsérik. Martont illetően megoszlanak a vélemények. Az *Est* szerint „nemes ideges színésznő”, bár az alakítása „...nagyon hasonlít a darabhoz: nagyon is sokféle és mindenféle módon akarja biztosítani a hatást.” A *Magyarország* is megjegyzi ígéretes tehetség Marton, de a szerep összetett, a finom részletekkel adós maradt. Az *Ujság* szerint Marton játékában nagy a drámai erő, „egyelőre azonban tulszinezi a dolgokat, a régi iskola érzik rajta, a melyből ha kiemelkedik, jelentékeny tagja lesz a társulatnak”. A *8 órai Ujság* csapnivalónak találja alakítását. Marton nem léphet Gombaszögi Frida nyomába, „szerepét iskolás modorban pergette le, mintha az író szavai magukban képesek lenének hatást elérni.” Martont többnyire dicsérik, vagy legalábbis ígéretes tehetségként emlegetik. A *Nap* szerint „nehéz szerepét teljes bravurral játssza, igazi hangjai is vannak, tökéletes gesztusai, majdnem elhítheti velünk, hogy érdemes meghalni egy asszonyért.” A *Világ* szerint Marton „megnyerően szép jelenség. Olyan, aki egyetlen szó nélkül is betölti a színpadot... Beszédjét artisztikus mozdulatok, a test ideges rajza kísérik (...) finom, előkelő művészetét kevésbé triviális feladatra is tartogathatták volna.” Ő és Törzs mentette meg az előadást, mert a darab csapnivaló. A *Pesti Hírlap* szerint a kritikuskak

⁴⁹ PATAJ Sándor = *Igazság* 1916. 10. sz. 14.

⁵⁰ Tagok: B. Marton Erzsi, a budapesti „Magyar Színház” művésznője mint állandó vendég, Budai Ilonka, operett szubrett, Czakó Míci, társalgási színésznő, Csáky Margit, naiva, Dénes Rózsi, drámai szende, Gúti Sári, komika, Huszti Ibolyka, énekes naiva, Kelen Rózsi, koloratúr énekesnő, Ligeti Margit, operett szubrett, Rásó Ida, anyaszínésznő, Vermes Alice, szende, Záró Gizi, társalgási színésznő, Balla Kálmán, bonvivant, Gál Dezső, tenorista, Korda Sándor, baritonista, Krémer Jenő, operett-buffó, komikus, Nyárai Rezső, operettbuffó, Parlagi Béla, énekes bonvivant, Pataki Ferenc, táncos komikus, Sándor Antal, lírai szerelmes, Skultéty Béla, szerelmes, Sugár József, jellemszínész, Szécskay Árpád, apa, Török Sándor, jellemszínész.

kötelessége a színész testi adottságait is megbírálni. Marton esetében különösen szívesen teszi ezt, hiszen gyönyörű nő. Ideális testalkat, érzéki alak:

„Gyönyörű, fenyő-sudárra emlékeztető alak, nagyszerű hosszúsági lábak, egy kicsit talán túlhosszú, de szép taglejtéseket produkáló karok, nemesen mozgó finom nyak... különösen a járása pompás, diadalmas mint egy hadihajó suhanása a csendes tengeren (...) Mindent összevéve elsőrangu, erősen érzéki hatású, de azért erősen drámaszerű jelenség az új tag. Montecarlo és Ostende nagy nemzetközi női szépség-vásárján is feltűnnék.”

Egyszóval modern női szépség. Szinte mindegyik kritika megdicséri küllemét. A *Magyarország* szerint „gyönyörű szinpadi jelenség” A hangjával is foglalkoznak. A *Budapest* úgy találja, „Mária szerepére nem volt elég ereje és az orgánuma sem alkalmas”. A *Népszava* dicséri színészi alakítását, de a hangjával szintén nem elégedett: „kár, hogy a hangja ködben vergődik, fátylat vet az alakításra”. A *Pesti Hírlap* ellenben azt állítja, „a hangja nem tulságosan lágy és nőies, s ezért a finom, árnyalati érzelmek kifejezésére s játszi csevegésre kevésbé alkalmas, mint a féktelen érzelmekből sarjadó rekedt felhördülésekre.” A *Világ* szerint: „Kissé fátyolos hangja meleg, színes pasztell.”

Pataj folyóiratának 1918. évi 3–4. számából kiderül, a Délvidéki Színi Kerület élén újabb igazgatócsere történt. Ballától a szegedi születésű Betlen Bruckner László (1892–1980) vette át a stafétabotot. Az *Igazság* kicsit késve értesíti olvasóit, hiszen a csere már 1917-ben megtörtént. Az évad Pataj szerint „fényesen” sikerült, „minden este zsufoolt ház tapsolt a jeles gárdának”.⁵¹ A társulat működéséről szóló utolsó tudósítás szerint 1918 szeptemberében Nagybecskerekre kezdenék az évadot szeptember elsején, a színházi bizottság viszont a „hőségére” való tekintettel csak a szeptember 15-i kezdést engedélyezi, addig a társulatot Oravicabányára küldi. Az igazgató erre elment Zentára, 12 előadásra, írja Pataj. Zomborban műkedvelő színjátszók is működnek. Az *Igazság* időnként róluk is megemlékezik. 1916 áprilisában Pataj arról ad hírt, hogy a zombori katolikus könyvtáregylet húsvétvasárnap és hétfőn műkedvelő előadást tart a városi színházban a kárpáti falvak javára. „Az egyetlen leány” c. vígjátékot adják elő Dr. Müller János rendezésében. Szereplők: Avar Jolán, Hollósy Márta, B. Reichle Hilda, Schieb Baba, Trischler Nelli, Jámbor Béla, Gyulay Géza, Rácz Jenő, Szabó István, Incze Imre, Lichtnekkert Béla. Pataj egy másik jegyzetéből arra következtethetünk, hogy az amatőr színjátszás sorsa már akkor sem volt könnyű. A közönség nem becsüli sokra a műkedvelőket. Magának a műkedvelő szónak is van már ekkor némi pejoratív melléköngéje. „Ez gúnyos, kicsinylő kifejezéssé lett”⁵² – írja Pataj. A nagyszámú jótékonyági céllal tartott előadás annyira elkényeztette a zombori közönséget, hogy válogatni kezdett, s bizony alaptalanul becsüli le a műkedve-

⁵¹ A társulat tagjai: Véghelyi Iza, Fátyol Heddy, Karácsonyi Ili, Radóc, Baróthy, Kemény, Tarnai, Poór, Sebestyén, Máthé, Zöldy nővérek, Horváth Erika, Kertay, Balázs Mancsi, Bordás Rózi, László Irén sat.

⁵² PATAJ Sándor: *Műkedvelők.* = *Igazság* 1918. 6. sz. 14.

lőket. Pataj harcos indulattal veszi védelmébe őket. Dr. Müller János és dr. Scheib Károly szervezésével és irányítása mellett Pataj szerint egy egészen jó gárda (Krieg Margit, Gunde Maja, Butkovits Maca, Binder Etus, Schmidt József, Rossini Domonkos, Bernhardt János) kovácsolódott össze. Nehéz darabok előadására is vállalkoznak (mint. pl a Láthatatlan ember), s ezt meg kell becsülni, s nem mindig csak Fedák Sári után áhítózni. „Ezek a műkedvelők már nem műkedvelők, hanem fényes tehetségek” – állapítja meg Pataj.

Az *Igazság* arculatával, írásaival és híryanagával ismerkedve talán egy kicsit közelebb jutottunk a korabeli Zombor közéletéhez, irodalmi ízléséhez, alkotói-hoz, művelődési életéhez. A sajtótörténet felől közelítve megismerkedtünk egy eddig feltáratlan, politikai, jogi, irodalmi folyóirattal, felfedeztük Pataj Sándort, az irodalmi élet és kultúra lelkes pártfogóját, szervezőjét.

JULIANNA ISPÁNOVICS CSAPÓ

Un périodique paru à Zombor au début du 20e siècle

Sándor Pataj (1862–1935), né en Roumanie, arrive à Budapest de la ville de Pancsova, dans la capitale il acquiert le doctorat juridique, et en 1887, à l'âge de 25 ans il s'installe à Zombor. Au siège de département il inaugure son bureau d'avocat, puis le 1 octobre 1904 voit le jour son magazine politique, littéraire et juridique, républicain, du parti de l'indépendance, qui paraîtra jusqu'au septembre 1918 soit à Zombor, soit à Budapest.

Le programme de *Igazság* (Vérité) est la propagation des idées des lumières, de la démocratie, du féminisme et du socialisme moderne, l'avancement du développement de la nation hongroise et par les luttes politiques et par l'instruction civile. A côté des articles d'importance d'histoire littéraire du magazine, ses rapports d'histoire de civilisation ne sont secondaires non plus. Par ses publications on connaît entre autre la vie du cercle théâtrale de la région, la vie théâtrale de Zombor de l'époque, l'activité du théâtre de la ville et celle des représentations d'amateurs.

KÖZLEMÉNYEK

Tiltott könyvek 1793-ban a pozsonyi olvasókabinetekben. A magyarországi könyvtártörténet érdekes, de csak rövid fejezete volt a 18. század végén angol, francia és német mintára létrejött ún. olvasókabinetek története. E jórészt könyvkereskedésekkel kapcsolatos kölcsönkönyvtárak és olvasótermek lehetővé tették a könyvek és folyóiratok olcsó áron való helyszíni olvasását és kölcsönzését. Mivel ezáltal szélesebb rétegek számára is hozzáférhetővé tették a gyakran drága műveket, amelyek között a felvilágosodás alkotásai is megtalálhatók voltak, a hatóságok nem jó szemmel nézték működésüket. Különösen I. Ferenc trónralépése után indult meg a hajsza ellenük, és ezért az 1781-ben elsőként megalakult pozsonyi olvasókabinet után alig két évtizeddel később, 1799-ben már be is tiltották őket. És amikor 1811-ben újra engedélyezték a kölcsönkönyvtárak működését, nem csak azt írták elő, hogy milyen könyveket tarthatnak, hanem a nyilvános olvasótermek létesítését továbbra is megtiltották.¹

Két pozsonyi olvasókabinetet 1793-ban ért hatósági eljárásról szeretnék az alábbiakban beszámolni, levéltári adatok alapján.² Az egyik tulajdonosáról, egy bizonyos Schwaiger nevű könyvkereskedőről már volt némi tudomásunk: 1788-ban a Doll testvérekkel alapított Pozsonyban olvasókabinetet, katalógusukban 1400 könyv szerepelt. 1813-ban pedig Schwaiger Győrben alapított kölcsönkönyvtárat. A másik említendő olvasókabinet-tulajdonosról, egy bizonyos Weissenthaler nevű könyvkereskedőről még ilyen hiányos ismereteink sem voltak.

Az Országos Levéltárban és más gyűjteményekben található iratok alapján kikerekedik nem csak a két olvasókabinetet 1793-ban ért hatósági üldözés, hanem fény derül arra is, hogy mely műveket tartottak erkölcsi és politikai szempontból veszélyeseknek. Ugyancsak jellemző, hogy inkább csak az előbbit hangsúlyozták, az ifjúságot tőlük féltették, ugyanakkor a kor nagy felvilágosult szerzőit, íróit is közéjük sorolták, külön indokolás nélkül. Az is kiderül ezen ügy vizsgálata során is, hogy a fő veszélyt a nyilvános olvasótermek működésében látták, mert ott olcsón hozzá lehetett férni a „veszélyes” művekhez.

Már korábban is előfordult, hogy a cenzúrahatóságok megintették a könyvkereskedőket, ha tiltott vagy veszélyesnek mondott könyveket árultak. Így pl. már 1781 márciusában figyelmeztetésben részesült a Johann Georg Köpff-féle könyvkereskedés a budai egyetem tanácsától, mert egyenesen eretnek könyveket forgalmaztak.³ De az igazi üldözés II. Lipót halála után indult meg és különösen az olvasókabinetek ellen.

1793 áprilisában a pozsonyi városi magisztrátust a Helytartótanács arra kötelezi, hogy a Weissenthaler és a Schwaiger-féle olvasókabinetekben található tiltott könyveket kobozzák el, zárják el őket,

¹ KÓKAY György: *A könyvkereskedelem Magyarországon*. Bp. 1997. 101–104, 151–153. (Irodalommal).

² *I. m.* 90. l.-on csak néhány sorban említem.

³ *OL Acta secundum Referentes*. Okolicsányi N. 129.

és nyomozzák ki, hogy kitől és mikor kapták e kiállított könyveket és melyik revizor engedélyezte őket.⁴ Egyben utasították a pozsonyi illetékes irodalmi ügyek direktorát, hogy a megjelent könyv-katalógusból jelöljék ki az engedélyezett és túrt műveket, ezeket hagyják meg a tulajdonosoknál, a tiltott műveket pedig küldjék meg a Helytartótanácsához.

A magyar Helytartótanács revizora, Matthias Riethaller ugyanezen hónap 23-án kelt, a palatinusnak küldött feljegyzése már behatóan foglalkozik a két pozsonyi katalógus alapján az olvasókabinet tiltott könyveivel és azok felsorolását is közli.⁵

Bevezetőjében hangsúlyozza, hogy a tiltott művek minden korú és nemű embernek károsak, de főleg a „szerencsétlen ifjúság” számára veszélyesek. Azokban ugyanis – és itt már előljáróban kiemeli a „legveszélyesebb” szerzőket – az olvasó Helvetius, Hume, Lessing, Mirabeau, Rousseau, Voltaire és Barth műveivel találkozik, amelyekből az uralkodó és a vallás elleni veszélyes eszméket szív magába, melyek a naturalizmushoz vezetnek.⁶ Vannak szerinte szerzők, akik a vallás dogmáit gúnyolják, és nevelésszerű teszik a szertartásokat. Ugyancsak elítéli azokat a szerzőket, akik „a leg-rútabb ösztönök” tanítói. Elrendeli e művek további intézkedésig történő szigorú őrzését és felsorolja előbb a Weissenthaler-féle katalógusban található nem kívánatos műveket:

- p.1. N. 1608. Albertus Magnus von den Geheimnissen der Weiber
  - p.5. Biographie eines Mönchs oder die Begebenheiten der Pater Hyacinthus
  - p.6. Briefe einer Italienischen Nonne und eines Jügeländers
  - p.25. Gebrauch des Ehebettes
  - p.26. Galanterien der Türken
  - p.31. Irrthümen eines Frauenzimmers oder die französische Aspasia
  - p.38. Lottches Reise ins Zuchthaus
  - p.44. Ovidius von der Liebe
  - p.49. Die Schule des Ehestandes
  - p.52. Sittenlehre der Liebe und nebst einer Beylage über die helvetische Galanterie
  - p.62. Der lustige Weiberprocurator
  - p.68. Hof- und Liebesintrigen alter und neuer Zeiten
- Supplem.2.p.14. Über die Ehe
- 3.p.1. Abenteuer gallanter Männer. Ein Gegenstück zum gallanten Damen
  - 3.p.2. Blumenbach über den Bildungstrieb
  - 4.p.5. Liebschaften und Galanterien der Regenten und Aristokraten in Frankreich
  - 4.p.10. Die Kunst Weiber zu verführen

A Schwaiger-katalógusból a következő műveket sorolta fel:

- p.3. Hecke: Geheimniß der Natur
- p.6. Ovids Schule der Liebe

⁴ OL Depart. revisionis librorum 1793. N. 35.

⁵ OL Depart. revisionis librorum 1793. N. 6–12.

⁶ „...ex quo omnis aetas et sexus praesertim vero infelix juvenus, levissimo impendio, erga pen-denum quotidie cruciferum, omnem iniquitatem haurire possit. Habet in illis lector Helvetij, Humij, Lessingij, Mirabeauvii, Rousseauvii, Voltairii, Barthij opera, e quibus pernicioosa contra Principem et Religionem principia combibat, e quibus ad naturalismum complanata via deducatur...” (I. h.)

- p.9. Über die Ehe
- p.15. Begebenheiten nächtliche der Signor Jocondo
- p.16. Abaelards und Heloises zertlicher Briefwechsel
- p.25. Stillings Jugend
- p.26. Imberts Verirrungen der Liebe
- p.27. Yoriks empfindsame Reisen durch Frankreich und Italien
- p.30. Kephrosine eine Nonnenbiographie
- p.31. Liebschaften Königs August v. Pohlen
- p.32. Die Schule der Ehe
- p.35. Galathée Schäfer Roman nach Cervantes
- p.36. Aspasia aus dem Englischen frey übersetzt
- p.41. Leben Caesar Borgias Herzogs u. Valentinois
- p.61. Lettres & Epitres amourenses d'Heloise avec les reponses d'Abeillard
- p.62. Galathée. Roman pastoral
- Supplem.2.p.3. Ovids Lieder der Liebe
- 2.p.6. Gallerie galanter Damen. Ein Beytrag zur Kenntniß weiblicher Character
- 3.p.2. Kotzebue Kleine Erzählungen

E listához a budai cenzor azt füzi hozzá, hogy e könyvek megrontják a fiatalok lelkét. Az ifjúságot a szabados szerelmek megbabonázzák, rút élvezethájszásba kergetik, miközben az olvasmányok szereplőit utánozni akarják.

Majd ismét a Weissenthaler-féle katalógusból idéz tiltandó műveket:

- p.2. Abendstunden von König aus Preussen
- p.5. Marquis d'Argens chinesische Briefe
Marquis d'Argens jüdische Briefe
- p.8. Bildergallerie Katholischer Mißbräuche
Bildergallerie Klösterlicher Mißbräuche
- p.17. Der blaue Esel
- p.19. Faustin Reisen in philosophischen Jahrhundert
- p.21. Fidlerus redivivus oder wahre Prophezeiung, daß das Pabstum fallen müsse
- p.31. Der Macedonische Held
- p.39. Leben Johannes Tetzel päbstlichen Abteskrämer
Eine Unterredung Friedrich des Grossen in den Todes Stunde mit dem Pater Pavian
- p.56. Tristram Shandis Leben und Meinungen
- p.59. Versuch einer Sittenlehre für alle Menschen ohne Unterschied der Religion
- p.62. Die Nahtfahrt nach Loretto
- p.63. Wird der Päbstliche Stuhl zu Rom dem Römischen Kaiser Threuen Josephs des II. nicht bald Platz machen?
- p.81. Bahrds neues Testament
- p.83. Was enthalten die Urkunde des christlichen Alterthums von den Ohrenbeichte v. Engel
- Supplem.2.p.1. Abts sämtliche Werke
- 2.p.3. Bahrds Handbuch der Moral
- 2.p.6. Geheimen Geschichte der 6 letzten Päpsten
- 2.p.8. Kabhalistische Briefe von Marquis d'Argens

- 2.p.12. Robinson
- 3.p.2. Die Ruine aus dem Englischen
- 3.p.6. Historisch kritische Nachrichten v. Voltaire
- Supplem.4.p.3. Eybel die heilige Schrift nach die Volksbeyrichten
- 4.p.5. Reliquien
- 4.p.11. Gallerie der Teufel

A Schwaiger-féle katalógusból a következő művek szerepelnek a tiltott könyvek között:

- p.1. Abts Thomas Vermischte Werke
- 10. Bildergallerie katholisch, klösterlich und Weltlicher Mißbräuche
- 13. Das Buch Josephs in der Bibel
- 26. Entwurf einer ländlichen Charfreytags
- p.4. Lessings Vermischte Schriften
- 5. Mirabeau Sammlung einiger philosophischen und politischen Schriften
- 6. Nebenständen eines Staatsmanns oder Versuche im Geschmacke des Montagne (!) aus dem Franz. Rousseau philosophische Werke
- 9. Voltairs (!) sämtliche Schriften
- 10. Werke des Philosophen von Sansoucci
- 12. Gallerie der Teufel
- 16. Robinson (Der neue französische)
- 27. Leben und Meinungen des Tristan Shandis Der Blaue Esel
- 28. Der Philosoph
- 38. Friedels Fragmente mehrentheils die Osterreichische Monarchie betreffend
- 42. Ouvrier Gesichte aller Religionen mit Gründen und Gegengründen
- 44. Marquis d'Argens jüdische Briefe 6. Th. M. d'Argens Kabblistische Briefe 7. Th.
- 48. Versuch einer Antei lung zur Sittenlehre für alle Menschen ohne Unterschied der Religion
- 57. Briefe über Katholiken und Protestanten
- 60. Lettres chinoises, indiennes e. tartares
- Supplem.1.3. Kirchenjournal
- 5. Der Einsiedler auf den Fehlen
- 6. Wallfahrt nach Loretto 2. Theile
- 8. Bemerkungen über die religiösen Zustand in den K.K. Staaten
- Supplem.2.1. Babel Fragmente über die politischen Angelegenheiten in Ungarn 2 Theil
- 3. Leben und Selbstgeständnisse Mirabeaus
- 5. Die Ruinen, eine Geschichte aus den vorigen Zeiten
- 6. Reisen in den Mond
- Supplem.3.2. Kotzebue kleine Erzählungen

A továbbiak során Riethaller felteszi a kérdést: a jegyzékekben szerepelt műveket a cenzor 1781-től kezdve vagy nem is látta, vagy a türtek között szerepeltek? Az első esetben elrendeli a szigorú cenzúrázásukat, a másodikban pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy az olvasókabinetekben nem lehet megtűrni azokat a könyveket sem, amiket a könyvkereskedésekben megtűrtnek minősítettek. E megkülönböztetést azzal indokolja, hogy a könyvesboltokban megvásárolandó könyvekért sok pénz szükséges, amivel nem mindenki rendelkezik, ezért kisebb e könyvek társadalmilag

káros hatása. Az olvasókabinetek viszont olcsón hozzáférhetőek, és ezért ezekben sokkal nagyobb a veszélyes könyvek csábítása. Ezért az olvasókabineteknél nagyobb óvatosságra és megszorításokra van szükség – figyelmeztet a cenzor.⁷

A feljegyzés ezek után az olvasókabinetek szerinte megfelelő feladatait vázolja, és rámutat arra, hogy könyvvállományuk mai összetétele nem alkalmas ennek az elvárásnak a teljesítésére. Ezen intézmények Riethaller szrint arra lennének hivatva, hogy a fiatalok és mások számára is olcsóbban műveltséget, tudást, és szellemi felfrissítést nyújtsanak. Erre szolgálhatnak a különböző jogi, filozófiai, fizikai, matematikai, természettudományi, filológiai és szépirodalmi munkák. Az olvasókabinetekben azonban „szérmetlen szerelmekről” szóló római fabulák, komédiák találhatóak, amelyek szabadságot hirdetnek, lazítják az erkölcsöket, vallástalanságot, indifferenzizmust terjesztenek, gúnyolják a vallást és a szertartásokat.

Ennek okát a rögtönzött tanulmány abban látja, hogy az olvasókabinetek tulajdonosai nem tisztelik a tudományokat, nem képesek, vagy nem is tudnak válogatni. Nem a köz hasznát, hanem csak a nyereséget nézik, melyet a tiltott és gyanús könyvek által szereznek, jól tudva, hogy az ifjúság, és általában az olvasók mohón vágynak ilyen könyvek olvasása után.⁸

Mivel ezt a kísértést mindkét nembeli ifjúságtól, de másoktól is távol kell tartani, elrendeli végül, mindkét olvasókabinet alapos átvizsgálását a pozsonyi magisztrátus revizorai részéről. Megparancsolja a gyanús és veszélyes könyvek elkülönítését, elzárását, és azt, hogy nem engedélyezhető a jövőben más könyv forgalmazása, mint az igazi műveltséget, a tiszta erkölcsöt, és a lélek nemesítését az erkölcsök veszélyeztetése nélkül szolgáló munkáké. Mindezeket a pozsonyi és mindazon helyeségek revizorainak figyelmébe ajánlja, ahol olvasókabinetek találhatóak.

Nem sokkal később, május 14-i keltezéssel a Helytartótanács újabb átiratot küldött a pozsonyi magisztrátus számára. Ebben arra utasították a pozsonyiakat, hogy a tiltott könyveket vegyék magukhoz, és további rendelkezésig őrizzék őket biztos helyen. Tájékoztatót kértek még arra nézve, hogy a szóban forgó, és az olvasókabinetekben melévő könyveket kitől és mikor szerezték be, és hogy melyik revizor gondoskodott az átnézésükről.⁹

A magisztrátus május 27-i válaszában közölték, hogy a megjelölt könyveket magukhoz vették, a Weissenthaler-féle olvasókabinet könyveit 1784–1787 között részben Bécsben, részben Pozsonyban a helyi könyvkereskedőktől: Antonius Löwe és Philippus Mahler révén szerezték be. A cenzúrázásukat Theophilus Windisch végezte. A többi a Schwaiger-féle olvasókabinetben ugyanazok Lipcsében szerzeményezték. A cenzor személyét azonban távolléte miatt nem lehetett megállapítani.¹⁰

Az ügybe bevonták a pozsonyi királyi akadémiát is. Ennek revizora egy 1793. április 25-i feljegyzésében szintén megnyugtatta budai Helytartótanácsot, hogy a két olvasókabinet tiltott köny-

⁷ „...Cum enim apud Bibliopolas hujusmodi libri cariori pretio dividendantur, neque omnis aetatis, sexus et conditionis homines tantam editorum et in dies edendorum copia tantis rumpibus procurare sibi possint, nec ita certum, nec tam commune est depravationis periculum, uti in Musaeis Lectoriis, in quibus erga pendendum quotidie cruciferum omnibus legere volentibus omnia patent ad corruptelam. Quare in Musaeis Lectoriis major omnino cautela et restrictio adhibenda est....” (I. h.)

⁸ „Cujus causa inde parte aliqua repeti potest, quod homines illi, qui hactenus Musaea lectoria erexerunt vel adhuc erigunt, utpurimum tales sint, qui scientias nec a limine salutarunt, consequenter nec selectum facere possint aut sciunt, qui non utilitatem Publici, sed lucrum, per merces illicitas et suspectas naturae suae turpe quaerunt, bene gnari, a lectoribus et juventute ad omne malum prona avidius ea arripi et legi, quae eorum libidini et licentiae patrocinantur.” (I. h.)

⁹ OL Depart. revisionis librorum 1793. N. 6–13.

¹⁰ OL Depart. revisionis librorum 1793. N. 6–16.

veit biztos helyen őrzik. Még azt is közölték, hogy Schwaiger könyvkereskedő a nyomozás alkalmával azzal védekezett, hogy a szóban forgó könyveket különböző emberektől szerezte be a licitálások idején.¹¹

Ezzel az ügy iratai megszakadnak, bár valószínű, hogy a könyvkereskedők nem úszták meg ennyivel. Schwaiger további működéséről, mint utaltunk rá, tuduk valamit, Weissenthaler későbbi tevékenységéről azonban nem. De olvasókabineteik 1793-ban történt vizsgálata az ellenük fogatosított intézkedések mellett azért sem érdektelen, mert világosan látszik, hogy a hatóságok mennyire egy kalap alá vették, és egyformán veszélyeseknek tartották a sekélyes egykorú lektűr irodalmat, a jozefinista sajtótermékeket a felvilágosodás századának kiemelkedő szerzőivel: Helvetius-szal, Hume-mal, Lessinggel, Mirabeau-val, Rousseau-val, és Voltaire-rel.

KÓKAY GYÖRGY

Osztrák–magyar kapcsolatok az 1848-as bécsi forradalmi sajtóban. A következő írásban néhány kevésbé ismert, rövid életű bécsi lappal kívánunk foglalkozni, amelyek a forradalom évében rendelkeztek magyar kapcsolattal, s tesszük mindezt azzal a céllal, hogy felhívjuk a korszak iránt érdeklődők figyelmét eddig kevésbé ismert összefüggésekre. Olyan lapokról van szó, amelyeket vagy magyarok szerkesztettek Bécsben, vagy amelyeknek voltak magyar munkatársaik, és így a magyar és a bécsi forradalmárok közti élénk kapcsolatról tanúskodnak. Ezek a periodikumok kivételt képeznek egyrészt az osztrák, másrészt a német nyelvű sajtón belül, mivel sem az első, sem a második csoportba tartozó lapok nem tudtak Magyarországról maradandó szimpátiát felmutatni.

Völkerbund címet viselte az a lap, amelyet Orosz József (1790–1851) pozsonyi ügyvéd szerkesztett Bécsben. Alcíme „Soziales Blatt mit besonderem Hinblick auf Ungarn” [Társadalmi lap különös figyelemmel Magyarországra] volt, tehát magyar irányultságát bevállalt, és 1848. május 30-ától augusztus 2-áig jelent meg kettedrét alakban, hetente háromszor. Orosz a forradalomban külügyi szolgálatot teljesített Bécsben, Bécs elfoglalása és a bécsi forradalom leverése után Windischgrätz bosszúja elől Londonba menekült, később Párizsba települt át, ahol öngyilkosságot követett el. Magyar lapok mellett két német nyelvű lapot szerkesztett, egy ideig a neves *Preßburger Zeitungot*, és 1848-ban a *Völkerbundot*. Utóbbi újság szerkesztésénél nem mutatott érdeklődést iránta.¹ Orosz az újság első számában azzal indokolja a programadó cikk hiányát, hogy nem híve az efféléknek, és ahelyett, hogy programot vázolna fel, inkább a címválasztást magyarázza meg. Azt írja: „Az év eredményeinek és az egész Európában felébredő nemzeti érzésnek egyetlen végcélja lehet csak, ez pedig a népek általános szövetsége.” Véleménye szerint a társadalmi fejlődés átmeneti korszakában élnek, és szerinte a forradalom inkább társadalmi, mint politikai természetű – utal az alcímre. A „Mit besonderem Hinblick auf Ungarn” kitévelt a következőképpen magyarázza: „Magyarország fontossága Ausztria számára csak akkor nyilvánul meg igazán világosan, miután mindkét ország, hosszú évek nyomása alól felszabadulva, most egymástól függetlenül áll egymás mellett. A bécsi lapokról általánosságban azt írja, hogy Magyarország Monarchián belüli államjogi helyzetével egyáltalán nincsenek tisztában. Végezetül megígéri, hogy újságjának olvasóit a magyar valóság minden fontos eseményéről a legnagyobb hűséggel és gyorsasággal fogja tudósítani.²

¹¹ OL Depart. revisionis librorum 1793. N. 6–15.

¹ KOSÁRY Domokos: *A forradalom és szabadságharc sajtója*. In: *A magyar sajtó története*. II/1. Bp. 1985. 226.

² *Völkerbund* Nr. 1 30 Mai 1848, 1–2.

A Magyarországra vonatkozó írások mindig a szerző nevének feltüntetése nélkül jelentek meg, így nem tudjuk biztosan, melyek származnak Orosztól. Június 8-án egy cikk a magyar honvédelem helyzetével foglalkozik.

„A korábbi államigazgatás minden ága közül a honvédelem volt a legjobban elnyomott. Bethlent, Bocskayt és Rákóczit, a lázadó magyar urakat machivellisztikus-jezsuita módon próbálták lefegyverezni, magyar katonák harcoltak és véreztek el az osztrák háborúkban, miközben mindig csak osztrák áldozatokról esett szó.”

Magyarországnak csak a márciusi napok után lett saját hadügyminisztere; a továbbiakban a cikk szerzője ismerteti a hadügyminisztérium első rendelkezéseit.³ Június 16-án rövid cikkben tudósítanak arról, hogy a zsidóüldözések színhelyei inkább olyan városok és helységek, amelyekben a német, ill. a szláv lakosság alkotja a többséget (pl. Torontál megyében), míg a tisztán magyar lakosúakban (pl. Szabolcs megye) nem ellenszenvvel, inkább szimpátiával viseltetnek a zsidók iránt, még a nemzetőrségbe is probléma nélkül felvették őket.⁴ Reagálnak a lapban a június 11-ei véres pesti történésekre, amelyeknek kiváltója a Ceccopieri ezred egy olasz katonájának lopása volt, és amely az olasz és a magyar önkéntesek közti tömegverekedésbe torkollott. Különben Pesten nyugalom van – jegyzi meg.⁵

Magyarország államjogi helyzete az egyik vezércikk témája volt. A két országgyűlés, az osztrák és a magyar egy időben fog lezajlani, a különbség köztük csak annyi, hogy az osztrák alkotmányozó, a magyar végrehajtó. Ausztria abszolutista módon kormányzott ország, politikai jogok nincsenek ott, míg Magyarország ősi alkotmányának alapjai léteznek. A márciusi napok visszaadták Magyarországnak a nemzeti jogait, csak ezek Ausztriában szinte teljesen ismeretlenek. Magyarország és Ausztria a *pragmatica sanctio* értelmében két egymástól független állam. A szerző a továbbiakban az 1802-es országgyűlésen megvitatott kereskedelmi és állattenyésztési kérdéseket ismerteti.⁶

Egy „Die ungarischen Fragen” [A magyar kérdések] címet viselő vezércikkben a *Wiener Zeitung* egyik írását elemzi. A *Völkerbund* válaszcikkének szerzője kifejti abbéli véleményét, hogy a *Wiener Zeitung* írása előnyösen különbözik a lap korábbi írásaitól, véleménye csak az ellenzékét érintő kérdésben tér el az osztrák lap szerzőjének véleményétől. Nem az ellenzék követelt önálló magyar közigazgatást és saját kormányt – véli, hanem ezek Magyarország eredeti jogai. A *Wiener Zeitung*-ban az áll még, hogy Magyarország önálló közigazgatása a többi tartomány szövetségéből való kiválást, területének lehetséges megnövelését és ezzel együtt a magyarok uralmát a többi nemzetek felett hozná magával. A *Wiener Zeitung*nak írt válaszcikk szerzője hangsúlyozza, hogy mindez törvényes úton fog végbemenni, és ezt a törvényes jogot még egyetlen osztrák uralkodó sem vitatta, hanem ellenkezőleg kifogásokkal és biztatásokkal jóváhagyta.⁷

A *Völkerbund* egyik vezércikke a birodalmi gyűléssel és az osztrák sajtóval foglalkozik magyar lapokból vett cikkek tükrében. A *Pesti Hírlap*ban június 29-én két írás jelent meg, amelyekben azt nehezményezték, hogy a törvényelőkészítést az osztrák lapok nem tárgyalták és vitázták meg olyan részletesen, mint a magyar sajtóban. Bécsnek – a *Völkerbund* cikkírója szerint – 12 politikai lapja van, és magának a *Völkerbund*nak sincs elég helye arra, hogy az alkotmányozó nemzetgyűlés témáit végigtárgyalja. Egy másik *Pesti Hírlap*-cikkben azt írják, hogy Bécsben a nemzeti liberalizmus uralkodik, és csak kevesen képviselik a társadalmi testvériesülési politikát. A nemzeti liberalizmus e szerint

³ *Völkerbund* Nr. 5 8. Juni 1848, 21.

⁴ *Völkerbund* Nr. 8 16. Juni 1848, 33.

⁵ *Völkerbund* Nr. 9 19. Juni 1848, 36.

⁶ *Zur staatsrechtlichen Stellung Ungarns.* = *Völkerbund* Nr. 11 23. Juni 1848, 43–44.

⁷ „Die ungarischen Fragen” (Entgegnung). = *Völkerbund* Nr. 15 3. Juli 1848, 59–60.

türelmetlenséget és gyűlöletet jelent más nemzetekkel szemben. A továbbiakban az Ernst von Schwarzer által szerkesztett *Oesterreichische Zeitung*ról van szó, amely olvasóinak a nemzeti liberalizmus helyett általános világpolgári szabadelvűséget kínál. Schwarzer urat bántja az a tény, hogy Magyarország, amely sosem tartozott az örökös tartományok közé, saját maga határozza meg saját ügyeiről, vagyis fennmaradásáról – így a cikkíró. Schwarzer szerint a bécsi kormánynak Németország és az osztrák érdekek védelmében tiltakoznia kellene Magyarország önnállósodási törekvései ellen. A *Völkerbund* cikkírója csodálkozik, hogy Schwarzer úr, aki egységes Németországot szeretne, mégis osztrák érdekekről beszél. Schwarzer úrnak gondot okoz, hogy ez az egyesült Németország elveszíti befolyását a Dunamenti országokban, és

„feltéve, hogy Magyarország külföld lenne, a szomszéd államnak kötelessége tiltakozni, ha a szomszédban veszélyes növekedési és terjeszkedési törekvéseket tapasztal. És mégis S. úr csak Erdélyt, Horvátországot és Szlavóniát, a határörvidéket és az egész Dunát akarja elfoglalni, méghozzá magyar katonák segítségével, mivel keservesen fájjalja, hogy a magyar hadseregnek nem az osztrák kormány parancsol.”

Végül a cikk szerzője megjegyzi, hogy a radikális magyar sajtó nem bánik olyan kíméletesen az „osztrák sógorral”, mint a mérsékelt *Pesti Hírlap*.⁸

Egy Magyarországról beküldött cikk, amelynek címe „Widersprüche und Kompromissionen [!]” [Ellemondások és kompromisszumok] volt, Jellačić személyével foglalkozik. Miután június 10-én a király felmentette tisztségéből és lázadónak nevezte, nem ismerte el a császár és király rendelkezéseit, és lázadást szervezett, amely tetőpontjára hágott. Az író azt nehezményezi, hogy a leváltott bánnal és a magyar miniszterelnökkel egyenrangúként bánnak. Magyarország és Horvátország között – véleménye szerint – nem egyenjogú, hanem alárendelt viszony van, vagyis Magyarország az anyaország és Horvátország ennek része. Ennek ellenére Jellačićot és Batthyányt János főherceg és helytartó, akit a király a Magyarország és Horvátország közti közvetítéssel bízott meg, meghívta Bécsbe.⁹ Július 17-én, 19-én és 21-én közlik Kossuth híres beszédét, amely után az országgyűlés 200 000 újonc állítását és a 42 millió forint hitelt jóváhagyta. Egy másik cikkben a Horvátországgal szembeni taktikázó politika hátrányait elemzik. Az ismeretlen szerző a Monarchia számára is nagy veszélyt lát, mert a horvátok támogatása révén a szláv elem olyan túlsúlyba kerül, hogy az már a Monarchia fennmaradását is veszélyezteti. Hangsúlyozza a magyar korona hűségét a királyhoz, a magyarok csak alkotmányos közigazgatásukat és törvényes önnállóságukat akarják visszaállítani.¹⁰

1848. augusztus 2-án minden különösebb magyarázat nélkül jelent meg a lap utolsó (28.) száma Orosz következő szavai kíséretében: „A lap tisztelt előfizetőinek. Jelen számmal a *Völkerbund* megjelentetését beszüntetjük. [...] Ha más módon is, de a jövőben sem tervezem, hogy korunk politikai létkérdéseitől távol maradjak” – ígéri.

A *Constitution* magyarbarát írásai miatt magyar szempontból kétség kívül döntő fontosságú lap. A *Constitution* első száma 1848. március 20-ától (és nem 22-én ahogy Zenker írja) nyolcadrét alakban, május 4-étől negyedréten, október 25-éig, Bécs elfoglalásáig jelent meg. Zenker azt írja, hogy a „lapocska rendkívül népszerű volt”, 10–15 000 példányban jelent meg, amelyet nem olvas-

⁸ *Die ungrische Presse über den Reichstag und die Journalistik Oesterreichs.* = *Völkerbund* Nr. 1 10. Juli 1848, 71.

⁹ *Widersprüche und Kompromissionen.* = *Völkerbund* Nr. 19 12. Juli 1848, 76–77.

¹⁰ *Völkerbund* Nr. 25 26. Juli 1848, 101–102.

tak, hanem „felfaltak”.¹¹ Alcíme a következő volt: „Tagblatt für constitutionelles Volksleben und Belehrung” [Az alkotmányos népeletet és oktatást szolgáló napilap]. A „Freiheit und Arbeit” [Szabadságot és munkát] mottó Zenker véleménye szerint teljesen újszerű és ismeretlen volt. Radikálisak voltak a Leopold Häfner, a lap szerkesztője által tárgyalt témák is, több írásában támadta a klosterneuburgi apátságot (és ezzel együtt a katolikus egyházat is) a kisemberek robottal és tizeddel való sanyargatása miatt, valamint felemelte szavát a munkanélküliség megszüntetése érdekében.

A *Constitution* több magyar szerző írását közölte. Közöttük Töltényi Miklós volt a lap állandó munkatársa, majd minden számban írt magyar politikai eseményekről. Ismert, hogy Töltényit Pulszky Ferenc az első felelős magyar kormány pénzügyi államtitkára támogatta.¹² Töltényiről, aki köz- és váltóüggyvéd volt, sajnos nem sokat tudunk. A nagy életrajzi adattárak Wurzbach és Szinnyi nem ismerik életrajzi adatait. Wurzbach névrokona, Töltényi Szaniszló szócikkébe ágyazva, de külön személyként tárgyalja őt. Egyetlen műve jelent meg mindössze, a „Hú tükre a megbukott kancellaria, helytartótanács és kamara hivatalnokainak” című kis broszúra, amely 1848-ban Bécsben látott napvilágot. Ebben a kis füzetben a korábbi kormány kompromittálódott hivatalnokainak névsorát tette közzé. Már ebben a kiadványában felhívja az olvasó figyelmét a *Constitution*ra, mert itt is folytatni kívánja leleplezéseit. 1848 végén a *Jövő* című újság munkatársa Pest-Budán. Kossuth számára írt jelentéseiből tudjuk, hogy 1849 januárjában a Heves megyei Poroszlón volt rendőrbiztos.¹³ 1856-ban a Bécsben megjelenő *Magyar Sajtó* című lapban olaszországi úti élményeiről közölt néhány írást. Neve felmerül még 1860–61-ben Pest-Budán a *Pesti Hírnök* című újságban.

Töltényin kívül a *Constitution*ban szerepel még Szarvady Frigyes (1822–1882) neve, aki a forradalom alatt újságíróként és a magyar kormány ügynökéként Párizsban és Bécsben dolgozott. „Hab Acht! Habt Acht! An die Oesterreicher und Ungarn” [Vigyázzatok! Vigyázzatok! Az osztrákokhoz és a magyarokhoz] című cikkében két királyi határozat ellen tiltakozott, amelyeket István főherceg törvényjavaslat-előterjesztésére Zsedényi Ede udvari tanácsos, konzervatív politikus ellenjegyzésével a király átdolgozásra visszaküldött, és Zsedényi ebbéli szerepét Szarvady a bürokrácia újabb támadásaként értékelte. Zsedényiről ezt írja Szarvady: „Az az ember, aki életének legszebb éveit azzal töltötte, hogy Metternich galád politikáját magyarra ültette át, nem tudta az alkotmányosságának a bürokrácia felett aratott győzelmét nyugodtan végignézni.” Az első törvényjavaslat a jobbjárfelszabadítást mondta ki és a birtokosok kárpótlásának tervezetét tartalmazta, a második a felelős magyar kormányra vonatkozott, a király ugyanis nem akart az önálló magyar had- és pénzügyhöz hozzájárulni. Szarvady az egész Monarchia alkotmányosságát látja veszélyeztetve, és ezért óvatosságra int.¹⁴

Töltényi első *Constitution*-cikkében (írásai mindig az „Ungarn” címet viselő rovatban jelentek meg) a magyar választójogot taglalta.¹⁵ Valamivel később a Magyar Udvari Kancellária április 15-ei bécsi utolsó ülésével foglalkozott, továbbra is foglalkoztatja a hivatalnokok sorsa.¹⁶ Mednyánszky Sándor (1816–1875) 1848/49-es honvéd ezredes felszólítást tett közzé „An die Männer der drei Märztag” [A három márciusi nap férfiaihoz] címen a lapban. A „testvéreket” tette, a forradalom

¹¹ ZENKER, Ernst Viktor: *Geschichte der Wiener Journalistik während des Jahres 1848*. Wien und Leipzig, 1893. 26.

¹² Kossuth Lajos az első felelős magyar minisztériumban. In: *Kossuth Lajos 1848/49-ben. II.* Szerk. SINKOVICS István. Bp. 1957. 665.

¹³ Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. In: *Kossuth Lajos 1848/49-ben. IV.* Szerk. BARTA István. Bp. 1953. 229.

¹⁴ SZARVADY, Friedrich: *Habt Acht! Habt Acht!* = Die Constitution Nr. 9 31. März 1848, 89–91.

¹⁵ Die Constitution Nr. 20 13. April 1848, 290–292.

¹⁶ Die Constitution Nr. 27 21. April 1848, 415–417.

víványainak továbbvitelére szólítja fel.¹⁷ Mednyánszky a szabadságharce leverése után emigrált, és csak 1869-ben tért haza, életének utolsó éveiben országgyűlési képviselő volt. Töltényi a *Constitution*onk ugyanabban a számában a királyi leiratokkal és Zsedényivel foglalkozik, és Kossuthot idézi, aki Zsedényit hazaárulónak nevezte. Zsedényi – a kamarilla eszköze – aláírta a leiratokat, amelyek kivonták a felelős kormány hatásköréből a pénzügy-és a hadügyminisztériumot.¹⁸ Április 26-án a *Constitution* egyik szerzője a pozsonyi antiszemita megmozdulásokról számol be, amikor a felheccelt tanoncok a gettóban törtek-zúztak. Azt írja: „szeretnénk látni, hogy Kossuth képes-e a zsidók szabadságát is valósággá tenni”.¹⁹ Töltényi három részből álló sorozatában a *Constitution*-ban is közzéteszi a kompromittálódott államhivatalnokok nevét és rövid életrajzát²⁰ és felhívja a figyelmet hamarosan megjelenő brosúrájára. Május 5-én Töltényi a magyar lapokban a kormányval szemben megnyilvánuló feszült hangulatról számol be. Azt nehezményezi, hogy az utolsó országgyűlésen elfogadott törvények, az elavult politikai és polgári jogok felszámolása még mindig nem valósult meg, továbbá, hogy a horvátok üzelmei Bécsben jólismertek voltak, mégsem tettek ellenük semmit. Az a véleménye, hogy mindez Ausztriát megsemmisülés felé viszi, és írását azzal a kérdéssel fejezi be: „Március 13. férfiai hol vagytok?”²¹ Ugyanabban a számban jelent meg egy másik magyar, Remellay Gusztáv (1819–1866) óvatosságra intő írása, melyben a Bánát német lakosságának figyelmét hívja fel a szerb veszélyre.²² Az író és ügyvéd Remellay ezredes és hadbíró volt a szabadságharc alatt, a szabadságharc leverése után hat évet ült Kufsteinben.

Töltényi egyik írásában a bécsi és a magyar sajtót hasonlítja össze. A bécsi sajtó véleménye szerint éretlen. Úgy véli:

„A szabad sajtó feladata, hogy leleplezze minden intézmény hiányosságait és éles eszközként hatoljon be mindenhová, mert az események nem hagynak időt a hosszas gondolkodásra. Minnél hamarabb hozzá kell fogni a politikai átalakítás munkájához.”

A bécsi sajtóról a következőképpen vélekedik:

„Itt nincs egyetlen lap sem (ezt az egyet kivéve), amelynek lenne öt olvasója, akik a bel- és külpolitikával kapcsolatban a laphoz hasonló elveket vallanának, nincsenek pártok, politikai testületek, a hasonlóan gondolkodók gyülekezési helyei; de mindez egy alkotmányos országban elkerülhetetlenül szükséges és elmaradhatatlan. Itt nincsenek a lapoknak bizonyos államkérdésekről vezércikkeik, amelyekkel az olvasókat felvilágosítanák.”

Ezzel szemben a magyar sajtóról azt írja:

„Magyarországon két párt van, az egyik a jelenlegi kormányzó párt, a másik a bukkott kormányé; a mostani párt lapjai annak érzéseit és alapelveit mondják ki, és így ez a sajtó ott az ország sajtója. Minden lap nagyszámú közönség véleményét képviseli.[...] Milyen sok időre, súrlódásra és politikai harcra van szüksége Ausztriának

¹⁷ MEDNYÁNSZKY, Sándor: *An die Männer der drei Märztage*. = *Die Constitution* Nr. 29 25. April 1848, 444–446.

¹⁸ *Die Constitution* Nr. 29 25. April 1848, 450–451.

¹⁹ H. E.: *Die Pöbelezzesse in Preßburg*. = *Die Constitution* Nr. 30 26. April 1848, 460–462.

²⁰ *Die Constitution* Nr. 33 29. April – Nr. 35 2. Mai 1848.

²¹ *Die Constitution* Nr 38 5. Mai 1848, 595–596.

²² REMELLAY: *Die Verfolgung der Deutschen durch die Serben im Banat*. = *Die Constitution* Nr 38 5. Mai 1848, 596.

ahhoz, hogy kilábaljon a politikai káoszából, hogy megszervezze politikai pártjait, a sajtót a politikai érettség olyan fokára emelje, hogy képviselni és irányítani tudja az ország érzelmeit. Magyarország ezen a 'serdülőkoron' már régen túlvan. És az osztrák lapok mégis Magyarországot akarják kioktatni!!? És a 'cs. és kir. Wiener Zeitung' és a 'Donau Zeitung' a magyar kormánynak, és annak európai hírnevet szerzett tagjainak akar politikai előadásokat tartani a **magyar viszonyokról!!!?**"²³

Töltényi valószínűleg nyár elején már Pest-Budán lehetett, mert az ottani eseményeket szemtanúként ábrázolta, sőt néha meg is jegyzi, hogy jelen volt. Május 17-én véres eseményről tudósít. Május 10-én fiatalok adtak csúfos macskazenét Lederer báró, budai főhadparancsnok várbeli háza előtt. Ő a fegyvertelen tüntetést katonai karhatalommal verette szét. A magyar kormány ezt követő vizsgálata és a népharag elől először Komáromba, majd Bécsbe menekült.²⁴ Május 18-án Töltényi arról mesél, hogy Győrbe tett kirándulása alkalmával a gőzhajón találkozott Batthyány Lajos magyar miniszterelnökkel. Benyomásait így summázza: Batthyány az egész magyar kormányhoz hasonlóan „erős Magyarországot, Ausztria csatlakozását Németországhoz, az egységes Németországhoz akarja”. Batthyány a „pánszláv törekvéseket a bukott büro- és arisztokrácia művének tekinti.”²⁵

Hamarosan Töltényi a magyar fővárosból újabb véres eseményről ad hírt olvasóinak. 1848. június 11-én a Pesten állomásozó olasz Ceccopieri-ezred katonái tisztjeik parancsára egy lopás miatt megtámadták a huszár újoncokat, akiknek vasrudakkal felfegyverzett munkások keltek védelmükre.²⁶ Június 10-én V. Ferdinánd felmentette Jellačić horvát bánt tisztéből. Töltényi közli, hogy „a hazááruló, az elcsapott bán nem engedelmeskedett” és 12-én megtámadta Magyarországot. Közzéteszi még „a csataterőről a magyar kormánynak küldönccel küldetett és a hivatalos lapban közölt híreket”.²⁷

Július 4-én hirdeti a *Constitution*ban július 5-étől megjelenő lapját az *Ungarn und Deutschland*ot. Ezt írja: „Magyarország Ausztria és Németország számára most kétszer olyan fontos lett, különösen Bécs kell hogy nagy figyelmet szenteljen neki. Lapom mindkét népet hüen fogja ábrázolni.” Azt ígéri, hogy mind az osztrák, mind a magyar országgyűlés határozataiból a fontosabbakat röviden közli, majd kedvenc témájára, a régi hivatalnokok ellenőrzésére és felügyeletére tér rá, azért, „hogy az új rendszerbe a bürokrácia emberei és a régi nemtörődöm hivatalnokok ne tudjanak beférkőzni”. Szeptember 2-án Töltényi közli, hogy rövid szünet után állandó munkatársként visszatér a *Constitution*hoz.²⁸ Távollétének oka minden bizonnyal az volt, hogy saját lapjának, az *Ungarn und Deutschland*nak kiadásával volt elfoglalva. Augusztusban bizonyos „Fanta” tudósított a magyar ügyekről. Az említett számban jelent meg Pulszky magyarázata, amelyben cáfolja a magyar hadügy- és pénzügyminisztérium összevonásáról szóló híreszteléseket.²⁹ Szeptember 5-én szállították be Széchenyi Istvánt idegösszeroppanása miatt dr. Görgen döblingi elmeagyógyintézetébe. Erről ezt írja Töltényi:

„Széchenyi [!] nincs Pesten, azt mondják, megőrült, mások pedig, hogy elutazása nem más, mint menekülés a polgárháború elől, mert pedáns emberként megpróbálta menteni ingóságait. Mi ítéletünket magunkban tartjuk, mindössze annyit kívánunk

²³ Die Constitution Nr. 44 9. Mai 1848, 617–618.

²⁴ Die Constitution Nr. 48 17. Mai 1848, 673–674

²⁵ Die Constitution Nr. 49 18. Mai 1848, 684–685.

²⁶ Die Constitution Nr. 72 19. Juni 1848, 857–858.

²⁷ Die Constitution Nr. 75 23. Juni 1848, 882–883.

²⁸ Die Constitution Nr. 134 2. September 1848, 1352–1353.

²⁹ PULSZKY, Franz: *Erklärung*. = Die Constitution Nr. 134 2. September 1848, 1354.

egyelőre megjegyezni, hogy mindenestre gyanús, hogy Széchenyi nem adott be lemondására vonatkozó kérelmet” [közlekedési miniszter volt az első felelős magyar kormányban, R. M. megj.]³⁰

Töltényi beszámol az országházi küldöttség hazaérkezéséről Bécsből, amelyet a reakciós udvar ellen tüntető tömeg fogadott, valamint, hogy kiderült, hogy a király visszavonta Jellačić lemondását, amire válaszul a magyar minisztertanács lemondott.³¹ Ezek után kezdődött Jellačić csapatainak behatolása Magyarországot területére, és Töltényi rendszeresen tudósított a harcokról. A minisztertanács lemondása után István nádor ismét Batthyányt bízta meg kormányalakítással. Töltényi szavai pesti tudósításaiban a szemtanú élményeit tükrözik. Elfogták Jellačić leveleit, köztük egy levelét Latour hadügyminiszterhez, amelyben pénzt és lőszert kér tőle, ez is bizonyítéka annak, hogy Jellačićot az osztrák kormány támogatta.³² A bécsi nép Latourt 1848. október 6-án népítélettel felakasztotta.

Októberben, a bécsi forradalom utolsó hónapjában Töltényi folyamatosan Pestről, a magyar eseményekről tudósít. Beszámol István főherceg, magyar nádor lemondásáról, aki „szavát megszegette” és elhagyta Magyarországot.³³ Lamberg gróf meggyilkolását is részletesen leírja.³⁴ Említésre méltó az a megjegyzése, hogy ebben a véres cselekedetben korántsem csak kulturálatlan emberek, hanem értelmiségiek, többek között egyetemi hallgatók is részt vettek. Zichy Jenő rögtönítélő eljárással történt felakasztásáról is, aki gyanúba keveredett, hogy kapcsolatban áll Jellačić-csal, szintén Töltényi beszámolójából kapunk híradást.³⁵ Azt írja egyik tudósításában, hogy a bécsi lapok, többek között a kormánylap, a *Wiener Zeitung* nem sok szimpátiát mutatnak Magyarország iránt.³⁶ A szabadelvű párt és Magyarország ezekben a lapokban szinte rablók és császárgyilkosok módjára van ábrázolva.

Töltényi az *Oesterreichische Allgemeine Zeitung* alapján számol be Batthyány miniszterelnök lemondásáról és ugyanennek a lapnak a gyanúsításáról, hogy a magyar országgyűlésnek része volt Lamberg meggyilkolásában.³⁷ A *Constitution* utolsó számában a lap társszerkesztője, M. Gritzner „Betrachtungen über die October-Revolution Wiens” [Gondolatok az októberi bécsi forradalomról] című cikksorozatában a sajtónak a bécsi forradalom menetében játszott szerepéről fr. Magyarországról megjegyzi:

„Azt kérdezzük, milyen jogi alapon áll a császár, aki a magyar népnek nyolc hónappal korábban ünnepélyesen kinyilvánított jogokat önhatalmúlag visszaveszi, magyar miniszterelnököt kinevez, és kinevezésével egyszerre saját maga (!) írja alá a Magyarország elleni hadüzenetet, amely milliók sorsát bízva egy rablóvezérre, akit nem sokkal korábban jogszerűen ő maga nevezett hazaárulónak, anélkül, hogy ezt jogszerűen visszavonta volna; továbbá hogy ezt a népjog és szabadság ellen irányuló elnyomó háborút osztrák pénzből és osztrák csapatokkal vívja [...]”³⁸

³⁰ Die Constitution Nr. 141 12. September 1848, 1410–1411.

³¹ Die Constitution Nr. 143 14. September 1848, 1425.

³² Die Constitution Nr. 157 30. September 1848, 1536–1537.

³³ Die Constitution Nr. 158 1. Oktober 1848, 1546.

³⁴ Die Constitution Nr. 159 3. Oktober 1848, 1552.

³⁵ Die Constitution Nr. 161 5. Oktober 1848, 1565–1566.

³⁶ Die Constitution Nr. 165 10. Oktober 1848, 1584–1585.

³⁷ Die Constitution Nr. 166 11. Oktober 1848, 1590–1591.

³⁸ Die Constitution Nr. 178 25. Oktober 1848, 1667.

1848 július 5-étől augusztus 30-áig szerkesztette Töltényi Miklós az *Ungarn und Deutschland* című napilapot Bécsben. Ugyanez a Jaspar, Hügel et Manz „könyvkereskedés és kiadó” adta ki kis füzetét is ugyanebben az évben.

Az újsággal a Magyarország és Németország közti kereskedelmi és hadi szövetséget kívánta népszerűsíteni.³⁹ Az *Ungarn und Deutschland* kettedrét alakú napilap volt, mottója az volt „Reize den Ungar nicht” [Ne ingereld a magyart!] ehhez később társították – mint ahogy Helfert fogalmazza – „ad captandam benevolentiam germanicam” [a németek jóindulatának megszerzése érdekében]⁴⁰ – „Im Interesse beider Nationen” [Mindkét nép érdekében]. Töltényi nagyon unalmasan szerkesztette a lapot és sem Ausztria, sem a nagynémet egység iránt nem mutatott érdeklődést – írja Kosáry.⁴¹ Az újság első számában megjelent „Mein politisches Glaubensbekenntniß” [Politikai hitvallásom] című cikkében olyan demokorataként nyilvánul meg, aki nem republikánus, mert ezt az államformát mind a Monarchia, mind Németország számára jelenleg alkalmazhatatlannak tartja. Véleménye szerint Magyarországnak és Ausztriának közösek az érdekei és az ellenségei, a szlávok.⁴²

Valószínűleg minden aláírás nélküli Magyarországról szóló cikket ő maga írt. Néhány magyar tárgyú írás bizonyos B. D.-tól, vagy Brezecsó D.-tól származik. Töltényi közölt egy cikket „Die Sünden des ungarischen Ministeriums” [A magyar kormány bűnei] címen. Azon a véleményen van, hogy a régi rendszer számos embere, akik Metternich alatt is szolgáltak, még mindig hatalommal rendelkeznek, és határozottságot követel a bukott rendszerrel szembeni harcban.⁴³ Július 7-ei cikkében kifejti azt az álláspontját, amely szerint a magyar nemzet képes minden a magyar birodalmon belüli nép érdekeinek egyesítésére.

„A magyar intelligenciában, bátorságban, lelkesedésben felülmúlja mindet, harcolt érte, vezette és meghatározta a birodalom sorsát. Nyolcszáz évig minden néptörzs békésen élt együtt, mindenkit vendégszeretón befogadtak, mindenki korlátlan szabadságban élt, a legkevésbé sem gátoltak senkit sem személyes viszonyaiban, szokásaiban, nyelvében, vallásában. Az érdekeket lojálisan értékelték, semmilyen nemzeti gyűlölet nem gátolt egy Frangepánt, Zrinyit (horvát); Hunyadiyt (román) a legmagasabb méltóságok betöltésében.”

Az elmondottaknak ellentmond azonban a következő mondat: „Azt gondoljuk, jogunkban áll a magyar birodalom minden állampolgárától azt kívánni, hogy tanulja meg a magyart, az államnyelvet.” A továbbiakban egyenként tárgyalja a nemzetiségeket. „A reakció a szláv elemet akarta uralomra emelni, a többieket pedig meg akarta semmisíteni”, a románok véleménye szerint a „legmélyebb tudatlanságban lettek hagyva”, ezért meg kellene tanulniuk magyarul, „hogy az ország szellemét megérthessék”, majd a horvátokról, rácokról és a szlovákokról beszél. A németekről ezt írja:

„A bevándorolt, és a városokban letelepedett németek – Pozsony kivételével – elmagyarosodtak, ugyanez a sorsa a német helységeknek is, mivel különböző országokból erednek, különböző származásúak, ennek következtében nincs semmilyen nemzeti tudatuk sem, mint a Királyhágón túli szászoknak, akik azonban iparos és

³⁹ ZENKER: *i. m.* 110.

⁴⁰ HELFERT, [Josef Alexander Freiherr von]: *Die Wiener Journalistik im Jahre 1848*. Wien 1877. 139.

⁴¹ KOSÁRY: *i. h.* 226.

⁴² *Mein politisches Glaubensbekenntniß*. = Ungarn und Deutschland Nr. 1 5. Juli 1848 1–2.

⁴³ *Die Sünden des ungarischen Ministeriums*. = Ungarn und Deutschland Nr. 2 6. Juli 1848, 5–6.

kereskedő nép, és mondhatnak bármit is a lázítók és hivatlan vezérek, nyilvánvalóan örülnek az únió áldásainak.”

Írását következőképpen fejezi be:

„A magyar birodalom népeinek vázlatos bemutatásából minden elfogulatlan ember láthatja, hogy a szabadságot, a boldogulást és az áldást csak a magyar nép garantálja, ha hozzá csatlakoznak, áldás, ha elszakadnak tőle, megsemmisülés, szolgaság fenyeget minden népet.”⁴⁴

Kossuth Hírlapjának megjelenése készítette arra, hogy Kossuthhoz való viszonyáról beszéljen: „Mert csak Kossuth az az ember, aki a nép gondolatait ki tudja mondani”. De fenntartja magának, hogy ha véleménye eltér a Kossuthétól, azt is kimondja: „Ennek ellenére véleményünket vele, vagy akár az egész világgal szemben is – ha szükséges mint a jelenlegi cikkben is, elmondjuk. Hitvallásunkban kinyilvánítottuk, hogy nem ismerünk el egyetlen tekintélyt sem” – fűzi hozzá magyarázatul. Az utolsó országgyűlésen elfogadott törvényekről azt írja, hogy Magyarország nem kapott semmilyen új jogokat, hanem csak visszahelyezték régi jogaiba. Jelenleg Magyarországnak két ellensége van: a rekcio és az illír [vagyis a horvát] felkelés. A továbbiakban Töltényi kifejti, hogy Magyarország önállósága a Monarchia egységét megzavarná és hatalmát megbénítaná. Hangsúlyozza, hogy a pánszlávizmus azonos a reakcióval, és ennek előmozdító a horvátok és a szászok. Hallatszanak olyan híresztelések – így Töltényi –, hogy Ausztria – ha Magyarország nem egyezik meg a horvátokkal – felmondja a semlegességet. Erre azt válaszolja ő, hogy Ausztria császára és Magyarország királya egy és ugyanaz a személy és a *pragmatica sanctio* óta Ausztria és Magyarország között nem semlegesség, hanem szövetség van, amelynek az a lényege röviden, hogy közös barát, közös ellenség.⁴⁵

Ernst von Schwarzer, 1848-as közmunkaügyi miniszter személyével Töltényi részletesen foglalkozik. Véleménye szerint Schwarzer kaméleon, a Metternich-érában Metternich szolgálja. Triesztben a *Journal des österreichischen Lloyd* szerkesztője volt, majd „a márciusi események után hanyatt-homlok rohant Bécsbe [...], Ausztria első liberális publicistájaként tűnt fel, szidta a kormányt, hogy a kormányba kerüljön.” Az *Allgemeine oesterreichische Zeitung* (korábban: *Oesterreichische Zeitung*), amelyet Schwarzer 1848-ban szerkesztett, ezt írja: „minden élőlény számára igazi bordélyház, undor, skandalum”.⁴⁶ Zenker ezzel szemben a lapot egyértelműen a forradalom legjobb újságjának tartja. Szerinte Schwarzer jó újságíró volt, a lap programja demokratikus-szocialista. A Schwarzer vezette mértékadó lapban Magyarország elszakadása ellen tiltakoztak, de ugyanakkor a magyarokkal közös ügyért küzdöttek, mivel a lap elsődlegesen a népszabadságot szolgálta. Az *Allgemeine oesterreichische Zeitung* Ausztria és Németország összeolvadását képviselte, tehát nagynémet beállítottságú volt.⁴⁷

Töltényi július 12-én reagált arra, hogy a király István nádort minden joggal felruházta. A továbbiakban azt hangsúlyozza, hogy a horvátok reakció eszközei, a megbékélés minden eszközét már megpróbálták és kimerítették, most már a fegyvereké a szó.⁴⁸ Július 13-án a márciusi forradalom vívmányait foglalja össze: Magyarországon szabadok az emberek, közös egyforma terheket és jogokat vezettek be és mindezt anélkül, hogy a Monarchiát veszélyeztették volna. Erre Bécs

⁴⁴ Ungarn und Deutschland Nr. 3 7. Juli 1848, 9–10.

⁴⁵ *Das Verhältniß Ungarns zu Oesterreich*. = Ungarn und Deutschland Nr. 4 8. Juli 1848, 13–14.

⁴⁶ *Herr von Schwarzer und die „allgemeine österreichische Zeitung“*. = Ungarn und Deutschland Nr. 6 11. Juli 1848, 21–22.

⁴⁷ ZENKER: *i. m.* 36–37.

⁴⁸ *Ein dringendes Wort*. = Ungarn und Deutschland Nr. 7 12. Juli 1848, 25.

gyűlöletet és háborút hirdetett meg, és olyan adósságok visszafizetését követelte, amelyeket nem Magyarország okozott.⁴⁹ Egyik írásában ellentmond Kossuthnak, ill. inkább óvja őt, ha ő az új Pillersdorf-kormánytól Magyarországgal szemben jóindulatúbb politikát várna el: „mit remélhet Ön [azaz Kossuth], egy kormánytól, amelyben az 'allgemeine österreichische Zeitung' szerkesztőjének van tárcája ?” [ez Schwarzerre vonatkozik, R. M. megj.]. A továbbiakban arról ír, hogy Jellačić, miután kimondta Horvátország elszakadását Magyarországtól, nem tudott zsoldot fizetni a horvát katonáknak. A Pillersdorf-kormány erre pénzt akart a magyar pénzügyminisztériumtól követelni. Természetesen Magyarország nem kívánt fizetni, mivel Jellačićot a király június 10-én felmentette tisztségéből.⁵⁰

Azt lehet mondani, hogy Töltényi figyelmének középpontjában Jellačić állt, többször is foglalkozott a horvát bán jogtalan cselekedeteivel, amelyeket nyilvánvalóan a bécsi reakció támogatott. Majd' minden cikkében megemlíti Jellačić nevét; a horvát–magyar ellenségeskedés okát abban látja, hogy Jellačić Magyarorszáiban találta meg azt az ellenséget, amely a nagy szláv birodalom kialakulásának útjában áll. Véleménye szerint Ausztria sem érzékeli eléggé a pánszláv veszélyt. Kifejezésre juttatja Kossuthéval ellentétes nézetét:” Nem kerülhetjük el, hogy jogtalanok nyilvánítsuk Kossuth gyakori kirohanásait az aula ellen, mivel az aula [azaz az udvar] vívta ki a Monarchia szabadságát, amit az áprilisi–májusi napokban megőrzött, és júliusban megdöntötte a reakciós kormányt. Az aulát dicsőség, nem dorgálás illeti.” De annak okát, hogy Kossuth az aula ellen van, a bécsi lapokban látja, amelyek a *Constitution* kivételével mind szidták az aulát.⁵¹

Utolsó cikkében Töltényi a következőképpen búcsúzik el olvasóitól:

„Az, ami engem ennek a lapnak a kiadására sarkallt, egyrészt egy független, Magyarország ügyeit hüen ábrázoló, másrészt a Monarchia és Németország eseményeit magyar szemmel figyelő orgánium megalapítása volt. [...] Ilyen körülmények között [itt a 'kegyetlen gyűlöletre és a Magyarországgal szembeni megszüntethetetlen előítéletre' gondol, 'ami miatt mindenre, ami igazságot szolgáltat Magyarországnak gyűlölettel eltelve néznek'] természetesen nem tudtam lapomat a kívánt módon elterjeszteni, egészségem és nem jelentéktelen összeg feláldozása árán töltöttem be hazafiúi kötelességemet, erőmet nem szórhatom szét tovább erre az ingatag vállalkozásra, a haza becsülete tovább nem engedi nekem, hogy elhagyjam a megnyert területet, visszatérek ahhoz a laphoz ('Constitution'), amelynél pályámat elkezdtem, ahhoz a laphoz, mely a legtiszteletreméltóbb, legkövetkezetesebb lapja Bécsnek, és amely Magyarországnak mindig igazságot szolgáltatott.”⁵²

1848. április 1-étől augusztus 13-áig jelent meg Bécsben a *Preßburger Zeitung* melléklapkaként az *Oesterreichische Konstitutionelle Zeitung*, amelynek alcíme „ein Blatt für Politik, Kunst und Wissenschaft aller Völker mit besonderer Bezugnahme auf die socialen Verhältnisse der Juden” [Minden nemzet politikai, kulturális és tudományos lapja, különös figyelemmel a zsidók szociális viszonyaira] volt, április 14-étől *Oesterreichische Deutsche Zeitung* címen hetente ötször, először negyedrért, később kettédrért alakban. Kiadója a pozsonyi származású Heinrich Löw, orvosdoktor volt, váltakozva H. Kernel. Löw valószínűleg tulajdonosa is volt ebben az időben a *Preßburger Zeitung*nak.⁵³ Zenker szerint a lap programja radikális volt.⁵⁴ Az újság augusztus 13-án beolvadt

⁴⁹ *Gleichheit und Brüderlichkeit*. = Ungarn und Deutschland Nr. 8 13. Juli 1848, 29–30.

⁵⁰ *Das ungarische Ministerium dem Wiener Ministerium*. = Ungarn und Deutschland Nr. 11 17. Juli 1848, 41–42.

⁵¹ Ungarn und Deutschland Nr. 17 24. Juli 1848, 65–66.

⁵² Ungarn und Deutschland Nr. 47 30. August 1848, S. 185.

⁵³ KOSÁRY: *A forradalom és szabadságharc sajtója*. In: *i. h.* 211.

a *Radikale. Deutsche Zeitung für In- und Ausland* címet viselő lapba. Ez az újság továbbra is Bécsben jelent meg, de már a *Preßburger Zeitung*tól függetlenül és teljesen új szerkesztőség irányításával.

A zsidóbarát propaganda, a lap egyik fő célkitűzése, már 1848. április 4-én megnyilvánul egy cikkben. A „Bürger, stoßt die Juden nicht zurück” [Polgárok, ne lökjétek el a zsidókat]⁵⁵ az „Abraham” álnevű szerző „a zsidó vallású osztrák alattvalókat” érintő általánosító előítéletek (mindnyáján uzsorások) ellen emeli fel szavát. Mint ahogy nem minden keresztény intoleráns, hanem csak egyes emberek – állítja. Pozsonyi példákon mutatja be, hogy a város többnyire bevándorolt német lakosai saját egyéni érdekeiket patriciusi góggként és kicsinyes szatócsszellemként magasabbra helyezték a város, az ország és az egész nép javánál. Több jogot követel a zsidók számára a közéletben és a következőképpen foglalja össze érveit: „Nagy szellemi képességekkel megáldva [mármint a zsidók, R. M. megj.] nagyrészt józan, erkölcsös családi életet élnek. Mivel mindeddig ki voltak zárva a közös törekvésekből, tevékenységük a saját családjukra és közösségükre korlátozódott [...]”

Szarvady Frigyes feliratát, amelyet „a népgyűlésben egyhangúlag jóváhagytak” „Die ungarische Nation an die Oesterreicher” [A magyar nemzet az osztrákokhoz] címen közölték az újságban.⁵⁶ Szarvady azt hangsúlyozza, hogy a zsarnokság bukása után minden felszabadított nemzet egyenrangú, és mindannyiuknak össze kell tartaniuk. Április 26-án a szombathelyi zsidóüldözésekről tudósítanak.⁵⁷

A május 15-ei vezércikk az osztrák lapok, különösen az *Oesterreichische Zeitung* Magyarországgal szembeni hangulatkeltését foglalja össze.⁵⁸ A támadások egyik fő oka az volt, hogy a magyar kormány követelte a magyar katonaság hazahívását Olaszországból, a másik pedig, hogy vonakodott az államadósság egy részét visszafizetni. A vezércikk írója mindenekelőtt leszögezi, hogy a magyar kormány a magyar országgyűlés többsége által megválasztott, alkotmányos kormány. A továbbiakban megjegyzi, hogy Ausztria olyan háborút visel Olaszország ellen, amely a népkaratnak ellentmond. Március 15. óta Magyarország az alkotmányosan kormányzott osztrák nép szövetségese. Az érvelés ellentmondását abban látja, hogy míg egyrészt azt mondják, Magyarország a Monarchia része, és részt kell vállalnia a kötelezettségekben, másrésztől „nem szabad figyelembe vennie magát, és 15 millió lakosát az abszolutista kormánynak, vagy egy udvari pártnak a rendelkezésére kell bocsátania.” Az *Oesterreichische Zeitung* támadásai mögött véleménye szerint Jellicić horvát bán áll.

Az *Oesterreichische konstitutionelle deutsche Zeitung* szintén tudósít Lederer báró budai háza előtt május 10-én rendezett macskazene véres végkimeneteléről.⁵⁹ A cikkben szó van még sajtóügyekről. A szerző megjegyzi, hogy az osztrák lapok egy része Németországban akar hatni, más részük Magyarországra támad és védelmükbe veszik a magyarelles, így tehát németellenes pártot. leszögezi, hogy Magyarország kívánná Ausztria csatlakozását Németországhoz, és tervezi két

⁵⁴ ZENKER: *i. m.* 38.

⁵⁵ *Bürger, stoßt die Juden nicht zurück!* = *Oesterreichische konstitutionelle deutsche Zeitung* Nr. 2 4. April 1848, 7–8.

⁵⁶ SZARVADY, Friedrich: *Die ungarische Nation an die Oesterreicher.* = *Oesterreichische konstitutionelle deutsche Zeitung* Nr. 4 14. April. 1848, 13.

⁵⁷ S. P.: *Barbarei des 19. Jahrhunderts. Von einem unbefangenen Augenzeugen.* = *Oesterreichische konstitutionelle deutsche Zeitung* Nr. 10 26. April 1848, 38–39.

⁵⁸ F. S. *Die österreichische Zeitung über Ungarn.* = *Oesterreichische konstitutionelle deutsche Zeitung* Nr. 24 15. Mai 1848, 93.

⁵⁹ S-g-l: *Pesth, 16. Mai.* = *Oesterreichische konstitutionelle deutsche Zeitung* Nr. 29 20. Mai 1848, 123–124.

küldött küldését Frankfurtba a nemzetgyűlésbe, mert a Németországgal való egyesülés civilizációt és szabadságot jelent a szláv uralommal szemben, melynek előhírnöke a horvát bán.

Június 15-én Pestről tudósítanak az írásunkban korábban már említett a Ceccopieri-ezred katonáival való véres összeütközésről.⁶⁰

A tárgyalt négy lapról összefoglalólag azt mondhatjuk, hogy Magyarországgal szembeni jóindulatú elfogultságuk egyértelmű oka a szerkesztők, ill. munkatársak magyar származása. A magyar szerkesztők a forradalom évében Bécsben élő értelmiségiek (ügyvédek és egy orvos) voltak, akik emellett foglalkoztak újságírással is, és így váltak a magyar forradalom célkitűzéseinek hirdetőivé. Terjesztették a magyar igényeket, azt, hogy a *pragmatica sanctio* továbbra is érvényben van, megismertették az osztrák olvasókkal Magyarország államjogi helyzetét. Újra és újra megpróbálták elismertetni azt a gondolatot, hogy Magyarország Ausztriával egyenjogú állam. A magyar újságírókat állandóan foglalkoztatta Jellačić, a király által felmentett horvát bán burkolt támogatása. Két lap, a *Constitution* és az *Ungarn und Deutschland* azért különösen fontos, mert rajtuk keresztül kerül előtérbe egy szorgalmas magyar újságíró, Töltényi Miklós elfeledett tevékenysége. Sajnos ezeknek a lapoknak csak korlátozott hatásuk volt, mivel valószínűleg csak szerény nagyságú közönség ovasta őket, és mivel nem tartoztak a forradalom évének népszerű, radikális, szenzációhajász lapjai közé. Jelentőségük mégis kultúrtörténeti, mivel a magyar propaganda szószólói voltak külföldön.

RÓZSA MÁRIA

Az idősebb Zolnay Vilmos könyvei a nemzeti könyvtárban. Hamvas Béla *A száz könyvének* az Országos Széchényi Könyvtárban található muzeális példánya¹ további 51 kötet és a *Magyar Bibliophil Szemle* 1924–25. évi számainak társaságában vásárlás útján 1963-ban került a nemzeti könyvtárba korábbi tulajdonosától, Zolnay Vilmostól. Az 1890-ben született Zolnay életéről keveset tudunk, az életrajzi lexikonok kizárólag 1913-ban született azonos nevű fiáról emlékeznek meg: ő 1947-től a Magyar Rádió dramaturgja, 1952 és 1956 között a *Könyvbarát* és a *Könyvtáros* című folyóiratok felelős szerkesztője volt, majd szabadfoglalkozású íróként folytatta pályáját.² A könyvtári katalógusokban íróként és nyelvészként számon tartott idősebb Zolnay Vilmos élete folyamán naplót vezetett,³ a mintegy száz gépiratos kötetre rúgó naplófolyam nagy részét⁴ a kötetek elkészülésének sorrendjében az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának

⁶⁰ Oesterreichische konstitutionelle deutsche Zeitung Nr. 52 15. Juni 1848, 223.

¹ Vö.: HANGODI Ágnes: *Hamvas, Powys és Zolnay – összefüggések A száz könyv kapcsán.* = Magyar Könyvszemle 2002. 3. sz. 322–327.

² Vö.: *Új Magyar Irodalmi Lexikon* (a továbbiakban: ÚMIL) III. P–Zs. Bp., Akadémiai K., 1994. 2315–2316.

³ „Mert az, hogy több mint száz kötetben, ehhez hasonló kötetekben leírtam életemet, még nem írás. Ez csak olyan naplóféle, melyet mindenki is, de senkise olvas el.” L.: OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3396, 2.

⁴ A gépiratok bizonyos hányada napjainkban még zárolt anyagnak számít: „Hogy bele-bele olvasgatok írásaimba, egyre az jár a fejemben, hogy ezek csak a Széchényi könyvtár kéziratárában vannak meg és ott is a zárt anyag közt hozzáférhetetlenül.” L.: OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3395, 78.

adta el. Közülük az 1977 májusában és júniusában a Kézirattárba került,⁵ egyenként százoldalas gépelt kéziratok önéletrajzi vonatkozásokat is tartalmaznak. Zolnay a következőket írja fiatalkori tanulmányairól és érdeklődési köréről:

„Anyám az akkori idők leányoktatásának legmagasabbját végezte el, felső-leányiskolába járt. [...] Tőle örököltem a mérsékelt bohémságomat, a szépnek, a művészeteknek, az irodalomnak a szeretetét. [...] Apám – az akkori divatnak megfelelően – elhatározta, hogy jogász leszek és én mint szófogadó gyerek beiratkoztam a jogra. Elvégeztem, de soha az életben egy makulányi hasznát se vettem. [...] Ami meg az irodalmat illeti amolyan kül-ujságíró lettem, számos firkálás hétfilapokba, egy-két könyv jelzi még ma is, hogy valamikor író szerettem volna lenni.”⁶

A húszas évek második felében, egyetemi tanulmányai befejezése után gyakran változtatott munkahelyet:

„Tanulok, elvégzem az egyetemet, kineveznek tisztviselőnek, dolgozom a lóversenyek totalizateurjénél, a IX. fizetési osztályból B listára tesznek, a Film Club igazgatója leszek, [...] megbukik a Film Club és eselek a Siófoki Kaszinó igazgatóságától is. Könyvkötészeti tanfolyamot végzek, könyvet kötök, [...] könyvkereskedést nyitok Toln[a]i Jóskával, a Fővárosi Szabó Ervin könyvtárban dolgozom, – itt kezdek el írogatni, de nyomda nélkül, egyre lejjebb megyek, hogy megélhessek szellemi szükségmunkát vállalok és végre kikötök Bajcsy-Zsilinszky Előörs című lapjánál, mint kiadóhivatali főnök. [...]”⁷

A könyvkereskedés említésére a későbbiekben újra kitér:

„1929-ben Tolnai Józseffel egy antiquáriumunk volt a Kecskeméti utcában Tolnai József és társa címen. Ebben az üzletben – sok vevőnk nem volt, de ha volt egy könyv eladásának hasznából akár két hétig is megélhettünk – sokat kártyáztunk.”⁸

Zolnay már ezekben az években gyűjti a könyveket, rengeteget olvas otthon és könyvtárakban⁹, majd újabb fordulópontra következik be életében, publikálni kezd, tanulmányai jelennek meg a *Magyar Nyelvőr* és az *Uj Idők* című lapokban:

„Minden előzetes nyelvészeti tanulmány nélkül ezekben az években elkezdtem nyelvészkedni. [...] Uj lehetőség nyílt, megpróbálkoztam most már akkoriban igen előkelő lapba az *Uj Idők*be, melyet Herczeg Ferenc szerkesztett irni. Beküldtem pár cikkemet és elfogad[dt]ák valamennyit. Fodor József volt akkoriban a szerkesztő [...]

⁵ ZOLNAY Vilmos: *Mindaz, ami emberi, nem idegen tőlem*. Bp., 1977. 100 lap; Nem tehetek róla, hogy élek címen írja gondolatait Zolnay Vilmos, Budapest, 1977-ben. 102 lap. OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3395 és 3396. A Gyarapítási Osztályon őrzött, Wix Györgyné és W. Windisch Éva osztályvezetők és az eladó Zolnay által aláírt vételi jegyzékek szerint egyenként 450 forintot fizetett értékű a könyvtár.

⁶ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3396, 65–68.

⁷ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3395, 37. Katsányi Sándor közlése szerint a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár korabeli irataiban és nyilvántartásában sehol nem bukkan fel az idősebb Zolnay neve.

⁸ Ua. 41. Megint máshol említi a pontos címet is: Kecskeméti u. 5. Vö. ua. 42.

⁹ „Sokat olvastam azokban az időkben, volt hozzá elég időm, de még mindig nem jutott eszembe, hogy nemcsak olvasni, hanem írni is lehetne.” L.: ua. 38.

szívesen fogadtak és megbeszélték velem, hogy egy rovatot nyitnak nekem »Anyanyelvünk szépségei és érdekességei« címmel.”¹⁰

A két lapban megjelent publikációk sora egyrészt előkészítés, a gyűjtés megkezdése a későbbi, igazi kutatási területhez, a szleng vizsgálatához, másrészt pedig szólásmondások, közmondások, különböző tudományterületekről származó hasonlatok magyarázó feldolgozása¹¹. A húszas évek második felében kiadták Zolnay első könyveit is. Anekdotagyűjteménye anyagának összeállításáról naplójában is megemlékezik:

„A sok könyvtárba járás és olvasás közben érdekes anekdotaszerű dolgokat olvasva, kezdtem ezeket gyűjtögetni. Mikor már egy pár száznál soha le nem közölt anekdotával volt tele a füzetem megmutattam dr. Radisich Elemérnek [...] jóbarátom és mentorom volt és elkérte a kéziratomat, hogy majd kiadhatja a Királyi Magyar Egyetemi Nyomdával, hol lektor és szerkesztő volt.”¹²

A *Magyar történelmi anekdoták* 1927-ben jelent meg a létrejöttének háromszázötvenedik évfordulóját ünneplő Egyetemi Nyomda kiadásában.¹³ A kötet bevezetőjében Zolnay filológiai pontossággal járta körül az 'anekdota' szó eredetét, jelentését, az 'adomá'-tól való különbségét¹⁴. Másik érdeklődési területe a kártyajátékok története és szabályai:

„Igaz, hogy minden akkoriban ismert és játszott kártyajátékot magam is jól játszottam, de mégse voltam bevezetve a kártyások világába. A kártyakaszinói igazgatóságok erre is megtanítottak és foglalkozni kezdtem a kártya történetével.”¹⁵

Az újabb gyűjtés és könyvtárban való búvárkodás eredménye egy évvel később *A kártyajátékok története és a kártyajátékok* című Zolnay-mű,¹⁶ majd ezt két kiadásban követi a ma már römiként ismert kártyajáték szabálykönyve: *A bridge-rummy szabályai*¹⁷. Az antikvárium alapításával és működésével kapcsolatos, fentebb már közölt idézet folytatása e szabálykönyv megírásáról is megemlékezik:

„Ha ketten voltunk Jóskával, akkor römiztünk. Ezt a játékot akkor még Bridge rummynek hívták és a szabályait egységesen nemigen játszották, ki így, ki úgy. Ekkor

¹⁰ Ua. 40., 46.

¹¹ L. egyrészt a *Magyar Nyelvőr* Magyarázatok című rovatában, pl. *Frászkarika*. L.: 1930. VII–VIII. 214–215; *Egy szalmaszálat se tesz keresztül*. L.: 1931. I–II. 29–31.; *Botfüll*. L.: 1932. 1–2. 28–30.; *A hamiskártyások nyelve I–III*. L.: 1933. 1–2. 17–22., 3–4. 50–53., 5–6. 82–85.; másrészt az *Uj Idők* Anyanyelvünk szépségei és érdekességei című rovatában, pl. *A kutya és szinonimái*. L.: 1932. 8. 231.; *Az állatvilágból vett hasonlatok*. L.: 1932. 30. 118.; *Az állatok hangjáról*. L.: 1933. 23. 724.

¹² OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3395, 38.

¹³ *Magyar történelmi anekdoták*. Összegyűjtötte ZOLNAY Vilmos. Bp., Kir. M. Egyetemi Ny., 1927. 185.

¹⁴ Ua. 3–4.

¹⁵ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3395, 41.

¹⁶ *Kártyaszótárral és 34 képpel*. Bp., Pfeifer Ferdinánd Nemzeti Könyvkereskedésének kiadása, 1928. 383.

¹⁷ Bp., Tolnai, 1929. 51. és Lörinc, 1930. 46.

jött az a gondolatunk, hogy meg kéne írni az új játék szabályait. A gondolatot tett követte és Jóska saját költségén kiadta a könyvet. A könyvet én írtam meg!”¹⁸

Zolnay Vilmos a harmincas évek második felétől a szlengkutatásnak szentelte életét:

„Én már 1935-ben megkezdtem pl. a fattyúnyelvi szavak gyűjtését, első ilyenfajta írásai[m] főleg a Magyar Nyelvörben jelentek meg. Budapest ostroma után 1945 tavaszán csatlakozott munkámhoz Gedényi Miska¹⁹. Három nagy szótárt írtunk meg.”²⁰

Az 1980-as években indult modern magyar szlengkutatás műhelye, a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete a közelmúltban könyvsorozatát indította, elsősorban a téma iránt érdeklődő kutatók, nyelvészek és egyetemi hallgatók számára. A sorozat első kötetében Kis Tamás tanulmánya fejezetet szentel Zolnay Vilmos és Gedényi Mihály munkásságának, megindokolva azt is, miért nem váltak igazán ismertté a szótárak:

„Bár ez a szótár összeállítói szerint elkészült, publikálása nem valósult meg, vélhetőleg (és elsősorban) – különböző személyes(kedő) és (tudomány)politikai okok mellett – a szótárkészítők (jó és rossz értelemben is igaz) »dilettantizmusa, amatőrizmusa« miatt. [...] Életükben egyetlen közös fattyúnyelvi munkájuk sem jelenhetett meg, [...] Ez a publikálási lehetőségektől való elzártság magyarázza azt a sajnálatos tényt, hogy hatalmas, huszonnégy kötetes, több tízezer adatot tartalmazó szótárak és [...] szlengfelfogásuk semmilyen hatással nem volt a magyar csoportnyelvek kutatására.”²¹

A szótárak két összeállítója azonban érezte, hogy hatalmas munkájukat valamilyen módon mégis hasznosíthatóvá kellene tenni, ezért azt a megoldást választották, hogy a három szótár – A magyar fattyúnyelv szótára I–XXXIV. füzet; A magyar fattyúnyelv szinonimái I–IV.; Budapesti fattyúnyelvi szójegyzék I–III. – anyagát öt példányban tisztázták és gépiratos formában nagykönyvtáraknak adták el. Az Egyetemi Könyvtár és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár mellett szakértői vélemények bekérése után az Országos Széchényi Könyvtár is megvásárolta a szótárakat: 1972-ben 15 000, ill. 3 000 forintért az első két gyűjtést (eladó: Zolnay Vilmos), 1976-ban pedig 4 000 forintért a harmadikat (eladó: Gedényi Mihály)²². A két kutató munkássága előtti tisztelgésből 1996-ban egy művük átdolgozott változata megjelent nyomtatásban²³. A *Budapest a fattyúnyelvben* című munka keletkezési körülményeire Zolnay Vilmos naplójában így emlékszik:

¹⁸ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3395, 42.

¹⁹ Gedényi (Gremesperger) Mihály (1908–1988): író, újságíró, fordító, bibliográfus. Életrajzát részletesen í. ÚMIL I. A–Gy. Bp., Akadémiai, 1994. 665.

²⁰ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3395, 66.

²¹ Kis Tamás: *Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához*. In: *A szlengkutatás útjai és lehetőségei*. Szerk. Kis Tamás. Debrecen, Kossuth Egyetemi K., 1997. /Szlengkutatás, 1./ 263–264.

²² Vételi jegyzék és utalvány, 1972. december 1., Számlanaplószám: 494/72. Mellékletek: Bélléi Pál és Fajcsék Magda szakvéleménye; Vételi jegyzék és utalvány, 1976. október 1., Számlanaplószám: 92/77. Melléklet: Fajcsék Magda szakvéleménye. Gyarapítási osztály irattára.

²³ ZOLNAY Vilmos–GEDÉNYI Mihály: *A régi Budapest a fattyúnyelvben*. Szerk. FAZAKAS István és KIS Tamás. Bp., Fekete Sas, 1996. 132 l. A kötet kiadása előtt az eredeti kéziratból részletek jelentek meg a *Mozgó Világban*. (L. *Mozgó Világ*, 1994. 5. 32–38.) A közlés magyarázó jegyzete szerint a pályázató intézmény pontos neve: Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösség.

„Azt hiszem, már említettem, hogy gyűjtésünkkel egy pályázaton is részt vettünk [...] Azt tudom, hogy Ortutay Gyula volt a pályázatok döntőbírája. [...] A Főváros Néprajzi Intézetének pályázatán második díjat nyertünk Budapest a fattyúnyelvben című munkánkkal. Első díjat két okból nem: először, mert nem volt szorosan néprajzi, másodsor, mert csonka volt a mű. Inkább nyelvészeti munkának minősítették. És ebben igazuk is volt. Hogy pedig csonka volt, annak oka az 1956-os ellenforradalom volt. November 1-re kellett beadni a pályázatot és nem tudtunk dolgozni ágyutűzben, utcai harcok között, mikor újból lerombolták Budapestet. Mentségül ezt meg is irtuk és elfogadták mentségünket, de így csak másodikak lettünk.”²⁴

Zolnay Vilmos élete folyamán nem csak Gedényivel együtt összeállított szótárait és naplójának százdalanként gépelt köteteit adta el a nemzeti könyvtárnak. Az egyedi leltárkönyvek tanúsága szerint többször előfordult az is – valószínűleg leginkább olyankor, amikor anyagilag szorult helyzetbe került –, hogy magánkönyvtárának kötetéből ajánlott fel megvételre az OSzK-nak. 1963 októberében mintegy kilencven kötet jegyzékét nyújtotta be a Gyarapítási osztálynak, ahol gondos válogatás után végül 51 kötetet és a *Magyar Bibliophil Szemle* megjelent évfolyamait vették meg tőle összesen 2 722 forintért.²⁵ A felajánlott kötetek tartalmuk alapján két csoportba sorolhatók: Zolnay egyrészt eladta olyan témájú és tartalmú műveit, amelyek alapján és segítségével korábban a fattyúnyelvi kutatásaihoz és a fent megjelölt könyveihez szükséges gyűjtőmunkát végezte, a hatvanas években azonban már nincs szüksége rájuk; másrészt válogatást ajánlott fel a könyvekről szóló – könyvekkel kapcsolatos, gyakran bibliofil értéket képviselő, általa gyűjtött munkákból.

Az első csoport könyvei a fentiekben már említett Hamvas-kötethez hasonlóan gyakran tartalmaznak kéziratos bejegyzéseket,²⁶ ez is bizonyítja, hogy Zolnay gyűjtőmunkája során használta őket. Kedvelt módszere volt, hogy a kötetek olvasása közben a hátsó belső borítóra ceruzával feljegyezte azokat az oldalszámokat és témákat, amelyeket a későbbiekben fel akart használni, a megfelelő oldalakon pedig lapszéli függőleges ceruzavonással vagy felkiáltójellel jelölte meg a számára fontos bekezdést. Így járt el Lestyán Sándor *Pest-budai regélő* című műve,²⁷ Takáts Sándor és Rexa Dezső munkája,²⁸ Balla Vilmosnak a régi pesti kávéházak legendáit, históriáit, furcsaságait összegyűjtő könyve,²⁹ vagy egy D'Artagnan álnévű szerző kétkötetes, a régi magyar társas életről szóló munkája esetében.³⁰ E két utóbbi mű bizonyítékuál szolgál arra is, hogy Zolnay valóban felhasználta későbbi saját munkáiban az olvasottakat: a Balla-mű a *Budapest a fattyúnyelvben* című könyv, D'Artagnan munkája pedig a *Budapesti fattyúnyelvi szójegyzék* irodalomjegyzékében szerepel. Az utóbbiban megtalálható még Rexa Dezsőnek egy másik műve, amelyet az eladási jegyzék szintén felsorol.³¹ A fentebb már említett *Magyar történelmi anekdoták* című kötetben az utolsó oldalak tekintélyes forrásmutatójában is szerepel egy kötet az eladási jegyzékről, a Gracza

²⁴ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3395, 69–70.

²⁵ Elismervény, 1963. október 2., Számlanaplószám: 692/93, Leltári szám: V1235/3, Gyarapítási osztály irattára.

²⁶ L. az 1. sz. jegyzetet. Az OSzK 1963-as egyedi leltárkönyvének leltári és raktári számai alapján valamennyi Zolnaytól vásárolt kötetet kézbe tudtam venni.

²⁷ LESTYÁN Sándor: *Pest-budai regélő*. Bp., Officina, 1940. 245.

²⁸ TAKÁTS Sándor: *A régi Magyarország jökedve. I–II*. 2. kiad. Bp., Athenaeum, é. n. 400 l.; REXA Dezső: *Margitsziget*. Bp., Officina, 1940. 110 l.

²⁹ BALLA Vilmos: *A kávéforrás. Régi pesti kávéházak legendái*. Multszázadbeli lokáltulajdonosok, törzsvendégek és egyéb híres alakok a márványsztalok körül. Nevezetes históriák a kődbesülyedt időkől. Elfelejtett pesti furcsaságok; eltűnt furcsa pestiek. Bp., Légrády, 1927. 240 l.

³⁰ D'ARTAGNAN [VAY Sándor v. Sarolta]: *Régi magyar társasélet. I–II*. Bp., Athenaeum, 1900. 479, 518 l.

³¹ REXA Dezső: *Képeskönyv képek nélkül a régi Pestről*. Bp., Stilus, é. n. 118 l.

György által összeállított *A nevető Magyarország*,³² és ugyanez a helyzet Zolnaynak a kártya történetéről szóló munkájában is, ott az irodalomjegyzék Peisner munkáját³³ említi. Ha ennyire közvetlen bizonyíték – tehát a Zolnay-művek irodalomjegyzékében való szereplés – nem is került elő több, az eladási jegyzék e csoportba sorolható könyvcímei és az átnézett tartalmak alapján a legtöbbről feltételezhető, hogy Zolnay szintén az anyaggyűjtés során használta őket³⁴:

ÁBRÁNYI Kornél, id.: *Képek a múlt és jelenből*. Bp., Pallas, 1899. 244 l.

Budapest pusztulása. GODA Gábor előszavával. A képanyagot összeáll., a kísérszöveget és adattárat írta LÖBL Dezső. Bp., Officina, 1946. 65 kép

Budapest története. Szerk. SZENDY Károly. I. Budapest az ókorban. 1–2. Bp., Kir. M. Egyetemi Ny., 1942. XIII, 867 l.

Budapest története. Szerk. SZENDY Károly. III. Budapest a török korban. Bp., Egyetemi Ny., 1944. XIII, 460 l.

DIVALD Kornél: *A régi Buda és Pest művészete a középkorban*. (Műtörténelmi és topográfiai tanulmány). Felolvastattott a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának 1901. március 12-én tartott ülésében. Bp., Szent István Társulat, 1901. 103 l.

GYÖRGY Endre: *A pesti városháza*. Pillanatképek a városháza és a városházaiak életéről. Bp., Bíró Miklós ny., é. n. 264 l.

JESZENSZKY Sándor: *Szép Budapest*. Bp., Athenaeum, 1928. 223 l.

A Kerepesi-úti temető költészete. Sirversek, sirfeliratok a Kerepesi-úti temető történetével. Egybegyűjtötte KÁROSY Pál. Bp., a szerző kiadása, 1934. 484 l.

KOLOZS Jenő: *Akikről Budapest utcáit elnevezték*. Adatok a főváros történetéhez. Bp., Faragó Imre nyomdája, 1943. 119 l. (Ebből a könyvből 200 számozott példány készült. Ez a 12. számú.)

MÓRICZ Pál: *Régi magyar élet*. Történetek és feljegyzések. Bp., Singer és Wolfner, 1913. 208 l.

NEMES Antal Dr., budavári káplán, okleveles hittanár: *A Nagyboldogasszonyról nevezett Budavári Főtemplom története és leírása 52 képpel és egy műmelléklettel*. Bp., Athenaeum, 1893. 252 l.

Pest-budai múzsa. Összeáll. TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre. Bp., Officina, 1942. 67 l. /Officina képeskönyvek 40./

RADÓ Richárd: *Pest-budai emlékek a XIX. századból*. Bp., Rózsavölgyi és Társa, é. n. 264 l.

SACELLÁRY Pál: *Pest-budai mozaik*. Rajzok a szabadságharc előtti évek Pestjének társadalmi életéből. BÁRCZY István előszavával. Bp., Rózsavölgyi és Társa, é. n. 82 l.

SCHMALL Lajos: *Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. I–II*. Bp., a székesfőváros kiadása, 1899. 335, 379 l.

TAKÁCS Marianna, M.: *A Budavári Mátyás-templom. 16 képpel. A Nagyboldogasszonyról nevezett koronázó főtemplom*. Bp., szerzői kiadás, 1940. 76 l. /A budapesti M. Kir. Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetének dolgozatai 64./

³² *A nevető Magyarország*. Egyetemes adomagyűjtemény két kötetben. Összeáll. GRACZA György. Második, tetemesen bővített kiadás. Bp., Lampel, 1901. 380, 371 l.

³³ PEISNER Ignác: *Budapest a XVIII. században*. Bp., Singer és Wolfner, 1900. 219 l.

³⁴ Az eladási jegyzéken általában csak a szerzők vezetékneve, a mű rövid(itett) címe és bizonyos esetekben megjelenési év szerepel. A leírásokat a pontosított bibliográfiai adatokkal az OSzK katalógusai és autopszia alapján egészítettem ki.

TAKÁTS Sándor: *Régi idők, régi emberek*. 2. kiad. Bp., Athenaeum, é. n. 471 l.

VÁRADI Antal: *A régi Pest emlékeiből*. A szerzőnek ötvenéves írói jubileumára kiadja a jubileum rendező bizottsága. Bp., Pesti Könyvnyomda Rt., 1921. 320 l.

VASS Klára: *Buda német utcanevei. A Vár és Ujlak utcanevei 1696–1872*. Bp., Pfeifer, 1929. 133 l. /Német philologiai dolgozatok XXXIX./

Témája alapján ebbe a csoportba tartozónak vélem azt a két művet is, amelyek egybekötve, kolligátumként szerepelnek az eladási jegyzéken. Gallina Frigyes két művének³⁵ az az érdekessége, hogy Zolnay – a legtöbbször vitatkozva a szerzővel vagy kiegészítve annak mondanivalóját – számos helyen ceruzával írt lapszéli megjegyzésekkel látta el a köteteket. Gallina a következőket írja egy helyen:

„Mint kiáltó példát említettem fel, hogy a közismert Kossuth (félreértésre alkalmat aligha adó) családi név mellé odaírták a keresztnevet, ellenben kevésbé, vagy alig ismert családnevek mellől elhagyták azt. Néhány példa erre: [...] báró Liphay-utca (melyik Liphay báró?), [...]”³⁶

Zolnay megjegyzése a lap szélén:

„Házakat épített! Ez volt az érdeme. Ki is kötötte hogy akkor épít, ha a beépített utcát róla nevezik el.”

Máshol Gallina azt írja:

„Corvin Mátyás csak a maga világhíre vergődött palotáját építhette fel, de ugyan ki gondolt volna akkoriban még nálunk a házak szépségére?”³⁷

Zolnay pontosít a lapszálon:

„Nem is ő építette csak belsőleg diszítette. Építője Zsigmond volt.”

A Hamvas-kötethez hasonlóan mindkét kötet hátsó borítójának belsején szerepel Zolnay saját kezű aláírása és egy hét eltéréssel két 1949. januári dátum, valószínűleg az olvasás-átnézés-jegyzetelés időpontjai.

Zolnay Vilmos egész életében sokat olvasott, még nyolcvannolcadik életévébe lépve is a következőket írja naplójába, amikor arról számol be, hogyan telik egy napja:

„A séta déli 1 óráig eltart okvetlen. Ilyenkor intézem kiseded pénzügyi dolgaimat – irasaimat elhelyezni pénzt sürgetni, apró bevásárlások, cukorka, más édesség, ujság stb. – elintézni. [...] 10-11-re mindig ágyban vagyok és kezdődik legfőbb szórakozásom az olvasás. Mint már mondtam 12-ig mindég olvasok.”³⁸

Valószínűleg magánkönyvtára alakításában is jól meghatározott, az olvasás szeretetéből következő gyűjtési szempontok vezették. Az eladási jegyzék alapján kirajzolódik az egyik ilyen szempont: a könyvekkel a lehető legszélesebb értelemben foglalkozó könyvek csoportja. Zolnay tagjai volt a Magyar Bibliophil Társaságnak, a Társaság első és második évkönyvében a rendes tagjok

³⁵ GALLINA Frigyes, Dr.: *Budapest utcanevei*. Koll. I. *Utcáink esztétikája*. Koll. 2. Bp., a székesfőváros háziynyomdája, 1931. 89 l. Különlenyomatok a Városi Szemle XVI. évfolyamából.

³⁶ GALLINA: *Budapest*, 1931. 25.

³⁷ GALLINA: *Utcáink*, 1931. 9.

³⁸ OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 3396, 49.

között – a névsorban utolsóként – szerepel a neve.³⁹ Az eladási jegyzéken több olyan könyvet ajánlott fel, amelyekhez a korábbiakban a Társaság rendes tagjaként az évi 16 pengő tagdíj befizetése ellenében illetménykötet formájában juthatott hozzá,⁴⁰ ilyen például a Társaság által 1937-ben rendezett kiállítás katalógusa, *A rézmetszettel díszített könyv*.⁴¹ Szentkúty (Drescher) Pál összeállításában három további munka található még az eladási jegyzéken: az Officina képeskönyvek című sorozatban megjelent *A szép magyar könyv 1473–1938*, a Tótfalusi Kis Miklós amszterdami betűmintaalapját bemutató különlenyomat a *Magyar Könyvszemléből* és a Rudolf Koch művéből fordított-kiegészített *Jelek könyve*.⁴² Szintén Zolnay társasági rendes tagságával lehet összefüggésben, hogy magángyűjteményében őrizte és a jegyzéken felajánlotta megvételre a Magyar Bibliophil Társaság lapjának, a *Magyar Bibliophil Szemlének* valamennyi számát.⁴³ A 'könyves' könyvek iránti érdeklődésének további bizonyítékai az eladási jegyzéken:

HAMVAS Béla: *A száz könyv*. Bp., M. Kir. Egyetemi Ny., 1945. 40 l.

Író és olvasó. GEDÉNYI Mihály dr. az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács főtitkára előadása az Országos Nemzeti Klubban 1943. március 10-én. Bp., Kir. M. Egyetemi Ny., 1943. 21 l. /Az Országos Nemzeti Klub kiadványai 73./

JAKAB Elek: *Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig*. Bp., MTA, 1882. 86 l. /Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből X. kötet IX. szám/

KNAUZ Nándor: *Az esztergomi Corvin-kodexek*. Bp., Athenaeum, 1880. 22 l.

KNER Izidor: *Eszmék és viaskodások*. Gyoma, Kner, 1906. 408 l.

KORNIS Gyula: *A könyv dicséreti*. Bp., Franklin, é. n. 52 l. /Olcsó Könyvtár, Új folyam I. sz./

Könyvek könyve. 87 magyar író, tudós, művész, közéleti ember és kiadó vallomása kedves olvasmányairól. Szerk. és bevezetést írt hozzá KÖHALMI Béla. Bp., Lantos, 1918. 248 l.

LÖBL Dezső: *A Löbl-nyomda hatvan éve*. Dallos Hanna rajzaival. Bp., Löbl, 1936. 60 l.

A magyar könyvkereskedelem szokásjoga. Bp., Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete, 1937. 34 l.

A magyar sajtójog úgy a mint életben van. Az 1914. évi XIV. törvénycikk a vele összefüggő törvényekkel és végrehajtási rendelettel. Rendezte és magyarázta Dr. KENEDI Géza. Bp., Franklin, 1914. 214 l. /Magyar törvények. A Franklin Társulat zsebkiadásai/

Régi fametszetes magyar vagy magyar vonatkozású könyvek (1493–1599) a Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, amelyeket sorba szedett, megrajzolt,

³⁹ A Magyar Bibliophil Társaság évkönyve. I. 1921–1928. Bp., MBT, 1928. 50., A Magyar Bibliophil Társaság évkönyve. II. 1929–1930. Bp., MBT, 1931. 29.

⁴⁰ A Magyar Bibliophil Társaság kiadói tevékenységéről és az illetménykötetéről I. POGÁNY György: *A Magyar Bibliophil Társaság története (1920–1970)*. In: *Írás és könyv*. A Magyar Bibliophil Társaság évkönyve. I. 1987. Bp., MBT, 1987. 126–130.

⁴¹ *A rézmetszettel díszített könyv*. A Magyar Bibliophil Társaság nyolcadik kiállítása az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumban. Rendezte és a katalógust szerk. Dr. DRESCHER Pál. Budapest, 1937. április hó 15–május 15. Bp., Magyar Bibliophil Társaság, 1937. 71 l.

⁴² *A szép magyar könyv. 1473–1938*. Bp., Officina, 1938. 39 l. 31 ill. /Officina képeskönyvek/; *M. Tótfalusi Kis Miklós amszterdami betűmintaalapja*. Bp., Kir. M. Egyetemi Ny., 1943. 10. 2 l. /Könyv. a Magyar Könyvszemle 1942. évi IV. füzetéből/; *Jelek könyve mely a jelek minden fajtáját tartalmazza, ahogy azokat az ősidők, az ókor, a korai kereszténység s a középkor népei használták*. Barátai segítségével gyűjtötte, rajzolta és magyarázta Rudolf KOCH. Ford. és itt-ott magyar példákkal kieg. SZENTKÚTY Pál. Bp., Hungária, 1941. 100 l. /Hungária könyvek 8./

⁴³ A Szemle két évfolyama a Hírlaptárba került. L. Elismervény, 1963. október 2.

saját kezüleg és munkatársai segédelmével fa-dúccokba metszett és kinyomtatott VARGA Nándor Lajos. Bp., a szerző kiadása, 1942. 443 l.

Tíz írás a nyomdászatról. Bp., Hungária, 1943. 217 l.

Ebben a csoportban is van két kötet, amelyek elolvasásakor Zolnay fontosnak érezte a szerző gondolatainak kiemelését a fentebb már ismertetett módon: ceruzával írt oldalszámok felsorolása a hátsó kötésbelsőn és ceruzavonások a lapszélén a megfelelő oldalakon. Mindkét munka⁴⁴ Szana Tamás⁴⁵ tollából született, Zolnay figyelmét főleg a könygyűjtőkkel-könyvgyűjtéssel kapcsolatos megállapításai keltették fel. A könyv történetét taglaló 1888-as munka VI., a könyvek kötésével foglalkozó fejezetében Szana Szent Jeromos panaszát idézi, Zolnay pedig fontosnak tartja kijelölni a lap szélén az idézetet:

„A harmadik és negyedik században már oly fényűzést fejtettek ki a könyvkedvelők, hogy szent Jeromos fájdalmasan kénytelen panaszolni: »a könyvek drága-kövektől csillognak, s a meztelen Krisztus meghal a templomok ajtaja előtt.«”⁴⁶

HANGODI ÁGNES

Az Athenaeum, a Nova és a Dante kétpengős regényei. A 20. század harmincas éveiben volt egy kiadványtípus, amelyet az ármegjelölése alapján kétpengős könyveknek neveztek, s amelyeket a korabeli cikkek, tanulmányok gyakran emlegetnek. Pl. Fábíán István a gimnazisták olvasmányairól szóló tanulmányában ezeket olvashatjuk:

„Ebben a korban kezdenek szerepelni a különböző kiadásban, de egységes szelvényben megírt kétpengős regények. Lehet, hogy a kiadók tervei közt nem szerepel a kamaszok erotikus vágyának kielégítése, de a diákok erre használják fel ezeket a regényeket. Különösen Vicki Baum népszerű, akinek nevét a jól ismert kamaszvihogással szokták emlegetni. Ezek a könyvek és a detektívregények adják mindvégig a nagy átlag olvasmányainak alaprétegét.”¹

Kenyeres Imre ugyanebben az évben az egyetemisták olvasási szokásairól írva, többek között a következőket mondja:

„Legnagyobb részüket az irodalom továbbfejlődése nem érdeklí s ezért minden újabb irodalmi jelenség közömbös előttük. Van ugyan egy típus, amely a divatos, új regényeket forgatja, de ez az irodalomban csak időtöltő eszközt keres és az irodalmi igényesség legprimitívebb megnyilvánulásaként olvassa, ami elébe kerül. A problémát,

⁴⁴ SZANA Tamás: *A könyv régen és most.* Bp., Hornyánszky, 1888. 113 l.; Uő: *Egy amateur naplójából.* Bp., Athenaeum, 1899. 183 l.

⁴⁵ 1844–1908., szerkesztő (*Hazánk, Szépirodalmi Közöny, Figyelő, Regélő, Koszorú, Fővárosi Lapok*), kritikus, művészettörténész. A debreceni református kollégiumban tanult, 1867-ben ügyvédi oklevelet szerzett. 1876 és 1906 között a Petőfi Társaság alapító főtitkára, 1901-től az Uránia Színház igazgatója. Az Akadémiával és a Kisfaludy Társasággal szemben kialakult irodalmi ellenzék tagja. Érdemeket szerzett a magyar irodalom és képzőművészet külföldi, és a fiatalabb magyar elbeszélők (Bródy, Godzsú, Mikszáth, Rákosi) hazai népszerűsítésében. A kilencvenes évektől érdeklődése a képzőművészet felé fordult. L. ÚMIL III. P–Zs. Bp., Akadémiai K., 1994. 1895.

⁴⁶ SZANA: *i. m.* 1888. 66.

¹ FÁBIÁN István: *Gimnazisták olvasmányai.* = Magyar Szemle 1936. (26. köt.) 196.

az analízist, egy-egy új világgép fölvezetését unalmasnak találja, viszont Pitigrilli, Ursula Parrott, a kétpengős regények legállandóbb olvasmányai ...²

Ego (Rózsavölgyiné Fried Margit) egy cikkében „két jóképű, jólöltözött fiatal lány” HÉV-en hallott beszélgetését írja le – valójában inkább az író véleménye és szavai ezek. Azokról a regényekről folyik a szó, amelyekben a korabeli modern lányok életét és életérzését mutatják be. Az „intelligensebb”, aki idegen nyelveken is olvas, úgy véli, hogy a „regényhősnő igazi kötelessége: hogy érdekes legyen és irodalmi szempontból is: éljen”. Magyar példaként Bródy Lili *Manci* című regényét hozza fel. A másik lány, „a kevésbé intelligens”, csak magyarul olvas, tehát csak azt, amit a „könyvkiadó urak kiválasztanak” számára. Ő Erich Kästner *Fabian* című művét, illetve Evadne Price *Éva 1933* című regényét említi.³ Az „intelligens” erre a következő megjegyzést teszi:

„Tudod mi a szerencsénk ezeknek a szerintem unalmas pikáns könyveknek? Az, hogy a mi fordítóink olyan sok szellemet, ötletet visznek bele a munkájukba. Bálint György, Tábori Pál, Rónay Mária, Hatvany Lili megajándékozták Loosékat⁴ de még Sinclair Lewist is a maguk felszabadult bátor emberségével és keserű-gúnyos vidámságával és így aztán a regények stílusa élőbb, mint a regények alakjai.”⁵

A „kevesbé intelligens” lány bevallja, hogy nem nagyon érti társnője fejtegetéseit, és a következőket mondja:

„... én megelégszem a kétpengős könyvvel, amelyet valamelyik ismerősöm megvesz, kölcsönad, – és gyorsan felfalom. Nincsenek igényeim és senkisék kívánja, hogy igényeim legyenek. A kiadó urak inkább még nívótlanabbnak hisznek, mint amilyen vagyok, – és nem kívánják tőlem, hogy szellemileg ágaskodjak. Leszállnak hozzám és a legjobb írókat szerződtetik, hogy engem, a lebecsült közönséget szépen csomagolt olcsó, tetszetős külföldi saison-áruval kiszolgáljanak.”

Önmagában ez a három cikk is jól mutatja, hogy abban az időben a „kétpengős könyv” kifejezés fogalom volt. A kortársak nem magyarázzák ennek mibenlétét, mindenki által ismertnek veszik ezt a regénytípust. De vajon mik is voltak valójában a kétpengősök, hogyan keletkeztek, és mely kiadók adták ki ezeket?

Kiindulásként nézzük meg mit írt Kemény István 1933 elején a magyar könyvkiadásról szóló cikkében:

„Kezdetben voltak a szörnyen drága könyvek. [...] egy esztendővel ezelőtt nagy reklámhadjárat kapcsán megindult a kétpengős könyvek sorozata [...] mindenki előre sejtette azt is, ami azután matematikai pontossággal bekövetkezett: a magyar közönség minden könyvet, amelynek ára két pengőnél magasabb volt, idegenkedéssel fogadott. Könyvkereskedők mondják, hogy a kétpengős sorozat katasztrófát jelentett üzletük számára, mert ettől kezdve úgyszólván lehetetlen bármilyen könyvet eladni. Mert a közönséget nehéz meggyőzni. Hogyan kerülhet – mondják – 6,80

² KENYERES Imre: *Egyetemi hallgatók olvasmányai*. = Magyar Szemle 1936. (28. köt.) 202.

³ Vagyis a címben jelzett mindhárom kiadó egy-egy kétpengőse említésre kerül.

⁴ Anita Loos, a *Szókék előnyben* című könyv szerzője.

⁵ [RÓZSAVÖLGYINÉ FRIED Margit] ego: „*Unom már a pikáns regényeket*” = *Literatura* 1933 október, XLII.

12

PESTI NAPLÓ

Vasárnap

URSULA PARROTT

tegnap megjelent az új kétpengős regény

Szabod a csok

Athenaeum

pengőbe az új Zweig – füzve, amikor – bocsánat a hasonlatért – két pengőbe kerül Ursula Parrott – kötve?”⁶

Hogy mennyire volt „katasztrófa” ezek kiadása, az kétséges, de ebből a pár sorból kivehető a kétpengős könyvek valamennyi jellemző tulajdonsága: az ár a kötött példányokra volt érvényes, tehát a könyv valóban olcsó volt; az említett írók (Ursula Parrott, Vicki Baum stb.) neve pedig arra utal, hogy a sorozat főleg a divatos nyugati bestsellereket prezentálta, amelyek olvasását a fenti cikkek írói nem tartották pozitívumnak.

Az utókornak azonban nincs könnyű dolga a további adatok megszerzésénél. A „kétpengős” megjelölés nem mindig takar valódi sorozatot: a kötetekben nem található sorozatcím, s így a korszakot feldolgozó *Magyar Könyvészet* sem említi meg. S mivel a könyvek árát sem közli, ilyen esetekben az egyes kötetek összetartozása elsikkad. A sorozatok rekonstrukciója tehát főleg kiadói reklámokból, hírlapi adatok alapján történhet.

Az effajta könyvek kiadására vonatkozóan egyébként Kemény István egy másik cikkében a következő újabb adatokat említi meg:

„... a kétpengős könyvek is csak úgy teremthettek meg, hogy a kiadónak hatalmasan berendezett nyomda állt rendelkezésére, amely a foglalkoztatás hiányának idején úgynevezett kitöltőmunkával állítja elő ezeket a könyveket. Egyéb körülmények között semilyen kiadó és semilyen nyomdai szervezet ezt a munkát el nem végezhetné volna; sőt még így – a rendelkezésre álló nyomdai szervezet és a korlátlan ingyen reklám mellett – sem mondható túlzottan fényes üzletnek az ilyen kétpengős könyvek forgalombahozatala. A számítás igen egyszerű: a könyvkereskedő 35 százalékos engedményt kap, tehát 1,30-at fizet és ezt az összeget még a forgalmiadó, az elkerülhetetlen dubióz-százalék⁷ és a szétküldési költség is terheli.”⁸

*

A cikkben jellemzett kiadó (hatalmas nyomda, korlátlan ingyen reklám) nem lehet más, mint az Athenaeum,⁹ illetve az Est-konzern, amely valóban Magyarország egyik legnagyobb sajtóvállalata volt. Az első kétpengőse 1931 októberében jelent meg, majd utána havonként a boltokba került egy-egy újabb darab. A 18 cm-es, kb. 18–20 íves kötetek piros (illetve ritkábban kék) vászonkötést kaptak, amelynek gerincén alul, keresztben, ezüstfehér alapon a kötés pirosával volt olvasható a szerző és a cím. A borítófedélen kézírást utánozva ugyanezen adatok, valamint a kiadó emblémája voltak láthatók. Az első 12 kötet a következő volt:

Ursula Parrott: *Ex-feleség*. Móricz Zsigmond: *Forr a bor*. Franz Werfel: *Nápolyi testvérek*. Bródy Lili: *Manci*. Vicki Baum: *Helén doktorkisasszony*. Szitnyai Zoltán: *Nincs feltámadás*. Földi Mihály: *Isten országa felé*. André Maurois: *Asszonyok útja*. Frank Arnau: *Halálra ítélem*. Szomory Dezső: *Gyuri*. Zilahy Lajos: *A lélek kialszik*. Sigrid Undset: *Pogány szerelem*.

⁶ KEMÉNY István: *A német könyv válsága – elméletben és a magyar könyv válsága – gyakorlatban*. = *Literatura* 1933. január. 18.

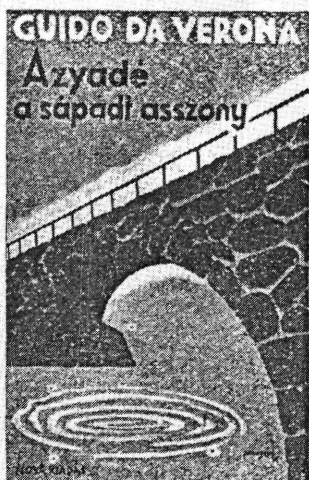
⁷ A be nem hajtható követelésekből származó veszteség.

⁸ [KEMÉNY István] (k.i.): *Irodalmi árpolitika*. = *Literatura* 1933. február. 58.

⁹ A kiadó történetét feldolgozta KISS István: *Az Athenaeum könyvkiadó története és szerepe a magyar irodalomban*. Bp. 1980. A kétpengősökről viszont kevés szót ejt, egyértelműen mint érdektelen bestseller-sorozatot említi.

NOVA REGÉNYEK

EGÉSZVÁSZON KÖTÉSBEN
HAVONTA EGY ÚJ KÖTET **2** PENGŐ

GUIDO DA VERONA:

AZYADÉ, A SÁPADT ASSZONY

Az olasz kritika egyöntetűen D'Annunzio méltó utódjának tartja ezt a különös, forró lírájú író. A modern asszonyi lélek legalaposabb ismerője Verona, csupa lobogó, finom erotika és az szenvedélyes páthosz amely minden sorát hevíti, az olvasóra is átragad. Új regénye egyik legsikerültebb munkája.

Megjelenik augusztus hó végén

MEGJELENT

FRANZ WERFEL

világhírű regénye

MUSA DAGH NEGYVEN NAPJA

800 oldal, famentes papír

2 díszkötésben

A 12 mű fele magyar szerző munkája, s kb. hat regényt ítélnék névszerűbb irodalmi alkotásnak – tehát a sorozat nem is indult rosszul. Mint láttuk, Kemény István szerint nem volt ez túlzottan fényes tüzet, azonban a fentiek közül legalább hét műről megállapíthatjuk, hogy a példányszáma 30 000 körül járt – abban az időben, amikor a megszokott 3000-es első kiadás teljes elfogyása sikernek számított.

A sorozatban legtöbbször Vicki Baum német író nő nevével találkozhatunk: nyolc könyve jelent meg kétpengősként. Utána az amerikai Ursula Parrott következik négy kötettel, majd Móricz Zsigmond, Földi Mihály és Bródy Lili a sorrend három-három művel. Nem is csoda hát, hogy e két jeles külföldi írónővel, illetve kisebb sikerű magyar kolléganőjükkel azonosítják a sorozatot. Bródy Lili szereplése már csak azért sem meglepő, mivel a *Pesti Napló* belső munkatársaként dolgozott (Vészi Margit ajánlására vették fel)¹⁰ Földi Mihály pedig ugyanezen újság nagyhatalmú szerkesztője volt. Nem véletlen tehát az sem, hogy a *Pesti Napló* képes heti mellékletében havonta egész oldalas hirdetésként volt látható a legújabb kétpengős regény címlapja...

Találkozhatunk az Athenaeum kétpengősei között jó néhány színvonalasabb névvel is: kiadták itt François Mauriac, André Maurois, Jack London, Somerset Maugham és Sinclair Lewis egy-egy művét, vagy pl. James Hilton *A két hold völgye* című híres regényét, Déry Tibor fordításában. Mellesleg Krinthy Frigyes is fordított ebben a sorozatban egy Milne-regényt *Micsoda négy nap!*, Szerb Antal pedig egy Rose Macaulay-művet *A két Daisy* címmel.

Megjelent a sorozatban Hunyady Sándor két könyve is. Az 1934 novemberében, a sorozat 38. köteteként megjelenő *Téli sport* című kisregényében (amely a *Családi album* című visszaemlékezésessel egy kötetben jelent meg), azt a kis tréfát engedi meg, hogy a történet főhőse, egy fiatal dolgozó lány a tátrai gyógyüdülésére utazván, szórakozásként egy kétpengős regényt – mi mást – vizsgálgat magával a vonatra, és fél, hogy a határon elveszik tőle, holott még nem olvasta végig...¹¹

Az angliai Pinker irodalmi ügynökség kezdeményezésére 1935-ben nemzetközi regény pályázatot hirdettek különböző országbeli kiadók, Magyarországon az Athenaeum. Minden ország a legnevesebb íróiból álló bíráló bizottság döntése alapján kiküldi a legjobbnak tartott új regényeket Angliába, ahol lefordítják ezeket, és az ottani bizottság választja meg a pályázat világgőztesét. A jutalom tulajdonképpen nem más, mint hogy ezt a regényt valamennyi résztvevő országban ki fogják adni, méghozzá a szokásosnál nagyobb honoráriumkulccsal. Az előzetes számítások szerint ez kb. 4–5000 font, vagyis legalább százezer pengő lehetne. Később azonban inkább húszezer font-ról beszéltek: magyar pénzben mindkettő hallatlanul nagy összeg.

A pályázatot végül Földes Jolán *A halászó macska uccája* című regénye nyerte, amelyet az Athenaeum a kétpengős sorozatban adott ki 1936 októberében (60. kötet). A világhír, az óriási publicitás megtette a magáét: már az első kiadásban húszeszes példányszámmal indították, s három év múlva elérte a 8. kiadást (már nem ebben a sorozatban) és az 56 000 példányt. Ugyanakkor pl. Mónus Illés a *Szocializmusban* leszögezi, hogy a „regény a jelentős anyagi siker ellenére is – kitűnő” A Párizsban élő magyar emigráns családról szóló történet szerzője „hamis romantika nélkül állítja elénk az elüldözöttek életét”.¹² Ám a *Nyugat* recenzense ezt nem így látja: „rengeteg szereplője van ennek a regénynek, majdnem mind más nemzetiségű és mind derék ember, még a szélhámosnak is arany szíve van”¹³

Ugyanígy kétpengősként jelent meg a pályázat magyarországi második helyezettje: Passuth László első regénye, az *Eurázia* (64.), 1937 februárjában. Bár ez a könyv természetszerűleg nem volt olyan

¹⁰ N. A.: *Látogatás Bródy Lilimél.* = *Literatura* 1932. március, 398–399.

¹¹ Méghozzá DEVAL, Jacques: *A préda* című művét, amely 1933 áprilisában jelent meg. Nyilván Hunyady ekkor írta a kisregényét.

¹² MÓNUS Illés: *A történelem sodrában.* = *Szocializmus* 1936. 558–559.

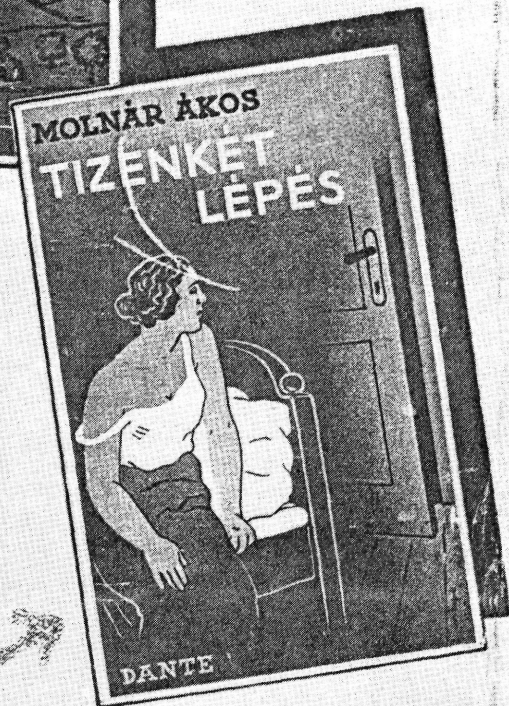
¹³ HEVESI András: *A halászó macska uccája. Földes Jolán regénye.* = *Nyugat* 1936. II. 459–460.

2 PENGŐS DANTE SOROZAT

A jónövésű úszómestert szeretik a nők, kelletésnél többen és jobban is, de nem akarja befogadni a fürdőhely úri társasága és még kevésbé akarja vejeül fogadni a gazdag vezérigazgató. A kis úszóbajnok diadalmas érvényesülése Vicki Baum legérdekesebb regénye.

Tizenkétlépés választja el a „nagyságos úr” ágyát a cseléd ágyától. Hány lépés kell, amíg a finomizlésű tanár átpártol a hozzá mindenben méltó szerelmesétől a veres talpas, szapora a gú cselédhez.

sikeres mint a győztes, azért Passuth honoráriumára sem volt kevés: mint írja 3500 pengőt kapott – csak előlegként. A könyvből végül is majdnem húszezer példány fogyott el, s még a nyári könyvnapokon is az Athenaeum könyvsátrának egyik vonzereje volt.¹⁴ Szintén kétpengősként jelent meg pl. Sigurd Elkjer: *Aki nem tudott várni* című regénye (67.), amely a pályázat dániai győztese volt.

A rendelkezésre álló adatok szerint az Athenaeum 1937 karácsonyáig folytatta ezt a sorozatot. Az utolsó (a 74.) kötet megint csak egy Vicki Baum-regény volt *Tavaszi vásár* címmel.

*

Kemény István a hatalmas nyomdai kapacitásnak és a céghez tartozó lapok korlátlan reklámlehetőségében látta a kétpengős, vászonkötéses könyvek kiadásának lehetőségét. Az alábbiakból viszont kiderül, hogy két másik vállalat – az Athenaeumnál jóval kisebbek – is megjelentetett egy-egy hasonló sorozatot. A nyomdával nem rendelkező Nova és a Dante nyilvánvalóan más utakon érte el, hogy ilyen olcsón tudjon kiadni kétpengősöket. Részben nyilván a kisebb kiadó (kisebb személyzet) kevesebb költséget is jelentett, másrészt azokban az időkben a nyomdák versengtek a kiadói megrendelésekért, igyekeztek minél olcsóbban és minél gyorsabban dolgozni.

A Nova Irodalmi Intézet 1924-ben alakult, tulajdonosai Müller Dávid, és fia, Pál voltak. A kis cég ugyanúgy megérezte a gazdasági válságot mint a nagyobbak. A húszas évek végén már alig adott ki könyveket, úgy tűnik 1931-ben pl. egyetlen kötetet sem. A megszűnés rémét – nyilván az Athenaeum példája nyomán – a kétpengős könyvek elindítása és havonkénti megjelentetése révén sikerült elkerülni.¹⁵ Az első kötet 1932 novemberében jelent meg, Erich Kästner *Fabian* című regénye, amely három kiadásban is elkelt.

A Nova kétpengősei kapcsán általában Pitigrilli (eredeti nevén Dino Segre), „az olasz Karinthy”¹⁶ műveit említik: az összes magyarországi kötete ebben a sorozatban jelent meg. Pontosabban: először a Káldor kiadó adta ki *A 18 karátos szűz* című regényét, tőle vette át a Nova, s adta ki folyamatosan a többi könyvét is. Egyébként a Káldor cég Gáspár Miklós (Margit) Pitigrilli állandó fordítójának *Nyugat*-beli cikkéből vehette az ötletet. Ebben többek közt ez áll: „bár több európai nyelven megjelentek, a magyar nyomdafesték mind a mai napig nem bírta erőt venni közismert szemérmes természetén”. Ez nem is csoda, mert

„amolyan irodalmi Till Eulenspiegel ő, aki csak akkor boldog, ha borsot törhet a filiszterek orra alá, belegázolhat az életükbe, lerombolhatja féltékenyen őrzött bálványait és gúnyosan füttyörészve kineveti őket [...] a meggyőződése, hogy semmi sem olyan kártékony az ember életében, mint a hamis frázisok és a hipokrizis.”¹⁷

A Nova persze valószínűleg nem a társadalmi mondanivalója miatt adta ki sorban a Pitigrilli-könyveket, hanem mert újszerű hangjuk miatt sikeresek voltak az olvasók körében. De a sikert fokozandó az eredeti címeket is megváltoztatták (ez gyakori volt a magyar kiadóknál), pl. az eredetileg „Pott kísérlete” című könyvből így lett *Út a szerelemhez* stb.

Három-három könyve jelent meg a sorozatban Erich Kästnernek (közülük egyet, *Az eltűnt miniatűr* címűt Rejtő Jenő fordította), Upton Sinclairnek (a baloldalinak ismert amerikai író népszerű volt nálunk akkoriban, a Nova sok regényét kiadta) valamint Forró Pálnak, a hazai viszonylatban jól ismert könnyű tollú írónak. Parrott és Baum „férfi-megfelelői”: a valóban ponyvaíró Maurice

¹⁴ PASSUTH László: *Gyilkjáró*. Bp. 1973. 400 skk.

¹⁵ BÁLINT Gábor: *A Nova könyvkiadó története* = MKsz 1998. 4. sz. 372–387.

¹⁶ (e.h.): *Pitigrilli, az olasz Karinthy*. = *Literatura* 1932. március, 400–403.

¹⁷ GÁSPÁR Miklós: *Pitigrilli*. = *Nyugat* 1931. I. 205–207.

Dekobra és az igényesebb Pierre Benoit három illetve két regénnyel szerepeltek – tehát azért nem akkora mennyiségben mint amazok a Athenaeumnál.

A magyar szerzők számában eléggé egyöntetű a két sorozat: míg az Athenaeum 74 kétpengőséből 21 magyar könyv volt, a Novánál 66 kötetből 18. De mekkora a minőségi különbség! Az előbbi kiadó nagy részben a befutott, ma is számontartott nagy írókat is kiadta a sorozatban: Móricz Zsigmondon, Hunyady Sándoron kívül pl. Szomory Dezsőt, Heltai Jenőt, Szép Ernőt (ez természetesen nemcsak irodalompolitikai hanem pénzkérdés is volt), addig a Nova kétpengősében a többség elfelejtett magyar író: Török Rezső, Tamás István, Megyery Sári, a már említett Forró Pál még az ismertebbek közé tartoznak, de aligha ismeri (és olvassa) ma bárki is Keréky Anna Máriát (aki fiatalon meghalt színésznő volt, s a Nova által kiadott poszthumusz művét Vaszary Gábor gondozta), Harmath Imrét („a kuplékirályt”), Dénes Gyulát, Kollár Bélát, vagy éppen Jávor Lászlót, aki a saját világhírű pesszimizista slágere, a *Szomorú vasárnap* szövegét dolgozta át regénnyé....

Elég ritka volt tehát az átfedés a két sorozat között, az egyetlen példa talán csak Irmgard Keun lehet, akinek *A műselyemlány* című (ma is élvezetes) regényét a Nova adta ki 1933 májusában, s nyilván ennek hatására jelent meg egy év múlva az Athenaeum kétpengőséként a német író nő *Gilgi* című műve. Ugyanez a helyzet Beverley Nicholsszal, akinek 1934. márciusi Dante-beli megjelenése után a Nova is kiadta egy regényét kétpengőséként. A neve alapján (a *Magyar Könyvészet* vonatkozó kötetében is) írónőnek tűnik, de a *Világirodalmi Lexikon*ból látszik, hogy a teljes neve John Beverley Nichol....

A Nova egy fél évvel tovább folytatta a kétpengős sorozatát mint az Athenaeum: az 1938-as könyvnapon még ennyibe került Aszlányi Károly *A gazdag ember* című kötete, de a könyvnapok után már három pengőért árusították.

*

A harmadik kiadó, amely kétpengős áron adott ki vászonkötéses sorozatot, a Dante volt, amelynek tulajdonosai Erdős Ármin és Somló Dezső voltak. A cég még 1918-ban alakult Ifjúság néven, de pár év múlva Benedek Marcellt szerződtették irodalmi tanácsadónak, hogy a megújult nevű kiadóban nívós könyveket adjon ki.¹⁸

Sajnos a Dante sorozatának vizsgálatakor nem állt a rendelkezésemre annyi forrás mint a másik két kiadónál: míg ezeknél sikerült a prospektusokból, reklámokból a sorozatok teljes címlistáját összerakni, addig a Danténál nem. Itt mindösszesen 15 könyvcímert ismerek az 1933 májusa és 1935 nyara közötti időszakból, holott ekkor – ha a Dante is tartotta a havonkénti kiadást – majdnem 30 könyv jelenhetett meg ebben a sorozatban.

Míg az Athenaeum és a Nova kétpengősői külsőleg is hasonlítottak egymásra (kezdetben a Nova is piros kötést alkalmazott,¹⁹ később áttért a narancssárgára, majd a világoskékre), addig a Dante ügyelt arra, hogy az összetévesztés lehetősége nehogy fennálljon. A kötetek itt drapp kötést kaptak, s egyébként is vastagabbak (legalábbis az általam látott példányok) mint a másik két sorozat darabjai – de természetesen a gerincméret itt is 18 cm volt.

Egy prospektusukban, melyben reklámozzák a kétpengős könyveiket, leszögezik, hogy ezek csak az árukban olcsók, a tartalmukban nem: „Elsőrendű magyar és külföldi írók könnyen élvezhető, szórakoztató, de ízig-vérig művészi írásait válogatjuk össze ebben a könyvsorozatban.” A teljes

¹⁸ Erről lásd pl. BENEDEK Marcell: *Másfél évtized. Egy irodalmi tanácsadó vallomásai*. In: *Dante Könyvkiadó emlékkönyve*. Bp. 1936. 5–9.

¹⁹ Manapság antikváriumokban gyakran látni, hogy egymás mellé is teszik e két sorozat könyveit, mint kötésben és tartalomban hasonlót.

lista hiányában mindezt nehéz dolog véleményezni, mindenesetre két Vicki Baum-regény itt is megjelent... De ebben a sorozatban adták ki például Benedek Marcell *Tégyamitakarsz* című regényét is. Ebben a műben egy budapesti házaspár óriási örökséghez jut, melyből létrehozzák a Tégyamitakarsz-palotát, ahol az írók, festők, tudósok háborítatlanul alkothatnak – ám azok nem tesznek semmit, mert az ilyen társadalmon kívüli steril környezetben nem lehetséges alkotni...

1933 szeptemberében jelent meg a sorozatban Molnár Ákos regénye a *Tizenkét lépés*. Az író első novelláját a *Nyugat* közölte 1922-ben, később egy művével Mikszáth Kálmán-díjat nyert. Mostani regényében egy középiskolai tanárnak viszonya lesz a felesége cselédjével. Eredetileg Budapesten játszódott volna a történet, de tartva a megbotránkozóktól, akik hasonlóságot fedeznek majd fel élő személyek és a szereplők között és akár kártérítési pert is indíthatnak, áttette az egészet Berlinbe. Olyan miliőt volt kénytelen választani tehát, amelyet – saját bevallása szerint – kevésbé ismer, azt kevésbé tudja megírni: a regény tehát veszít értékéből emiatt.²⁰ S valóban a *Nyugatban* megjelent kritika szemére is veti az írónak ezt az öncenzúrát: „mily soványan keretezi az eseményeket ez a Berlin ... mint afféle összeütött, fakó színpal. Nem lehet megérteni, miért kellett a regény négy szereplőjét külföldre telepíteni.”²¹

Még egy kis gond volt ezzel a könyvvel: a *Literatura* a borítóra nyomtatott reklámszövegek elrettentő példajaként hozza fel ezeket a sorokat: „Tizenkét lépés választja el a »nagyságos úr« ágyát a cseléd ágyától. Hány lépés kell, amíg a finomízlésű tanár átpártol a hozzá mindenben méltó szerelmesétől a tenyerestalpas, szappanszagú cselédhez?” Ez nem méltó sem az íróhoz, sem a kiadóhoz!²² De még ugyanebben a számban a recenzió azt állapítja meg a szerzőről, hogy a „nehéz és igen kényes témáját mindvégig ügyesen és biztos tartózkodó ízléssel bonyolítja”.²³ Mellesleg a *Népszava* cikkírója is kifogásolja a regény stílusát, amely ellentétben van az író korábbi műveinek „irodalmi emelkedettségével és bizonyos mértékű progresszivitással” (a cseléd-„úriember”-viszonyban). Kár tehát „Pitigrilli babérajaira vágyódnia” és a „giccseket, az antiszociális kirohanásokat meghagyhatná a divatos mesterembereknek.”²⁴ Úgy látszik, hogy „a filiszterek orra alá borsot törő” Pitigrilli a *Népszavánál* sem volt közkedvelt...

Ezek voltak tehát a kétpengős regények, három, eltérő nagyságú és indíttatású kiadó sikeresnek mondható sorozata a múlt század harmincas éveiben. Bár a sorozatok egyikének sem lehetett célja magas irodalmat adni csak szórakoztatni, azért a korabeli olvasó sok értékes regényt, a mai olvasó pedig sok, a korra jellemző könyvet találhat bennük.

²⁰ NAGY Lajos: *Jelentés az írói szabadság ügyében*. In: *Nagy Lajos válogatott művei*. Bp. 1973. 1372.

²¹ M. POGÁNY Béla: *Tizenkét lépés. Molnár Ákos regénye*. = *Nyugat* 1933. II. 428.

²² *Literatura* 1933. október. 358.

²³ Uo. 372.

²⁴ NYIGRI Imre: A „*cselédkérdés*”. = *Népszava* 1933. október 18. 4.

FIGYELŐ

A Migazzi-gyűjtemény.* A közelmúltban két kötetben jelentek meg a Migazzi-gyűjtemény dokumentum forrásai. Ez az összefoglaló cím több olyan 18. századi, kézzel írott könyvjegyzék publikálását jelenti, amelyek mindegyike a Migazzi-könyvtár részeként került a gyulafehérvári Batthyaneumba. Tartalmukat tekintve a most közölt könyvjegyzékek az egykori erdélyi püspök által alapított könyvtár egyes rétegeit tárják fel. A forrás-kötetek összeállítója Ileana Dârja, aki a Batthyaneum munkatársaként, vezetőjeként alapos ismerője a gyűjteménynek. Amint a kötetekhez írt, gazdagon dokumentált előszavában írja, távolabbi célkitűzése a Batthyaneumban lévő Migazzi-gyűjtemény rekonstrukciója modern könyvtári katalógus eszközeivel. E tervbe vett munkához a jövőben kétségteljesen ezek a kötetek jelentik majd a kiindulópontot.

Egyúttal kézzelfogható közelségbe kerül annak lehetősége is, hogy Migazzi bécsi könyvtárát, ezt a bécsi főpapi könyvtárt a jövőben rekonstruálni lehessen. E könyvtörténeti források publikálása régi hiányt pótol, tekintve hogy ez a 18. század közepéről való bécsi könyvtár, amelyet már 200 éve őriznek erdélyi földön, újra és újra előbukkan a nemzetközi tudományos köztudatban, jóllehet elemzésére mostanáig nem történt kísérlet. A most közölt források további adatokkal szolgálnak a bécsi érseknek, mint a régi könyvek és kéziratok értékelőjének és gyűjtőjének portéjához.

E kéziratok könyvjegyzékek ugyanis, amelyek most kerülnek először publikálásra, a magyarországi és romániai kutatókon kívül az ausztriai sőt általában az európai könyvtörténet művelőinek is fontos forrásai lesznek. A kutatók eddig is mint jelentős, egyetemes európai könyvgyűjteményt tartották számon a gyulafehérvári Batthyaneumot, most azonban az egykori erdélyi püspök gyűjteményén belül néhány szerves könyvtári egység is kirajzolódik. Ezekről a tudományos közvéleménynek igen kevés pontos ismerete lehetett mostanáig, pedig az egykori – és végső soron Batthyány püspökhöz került – kisebb-nagyobb könyvtárak mindegyike a 18. század egy-egy speciális szempontú könyvegyűjtése.

Az Ileana Dârja által összeállított forrásgyűjtemény két kötete közül az elsőben található a legnagyobb jelentőségű forrás: Migazzi könyveinek korabeli, kézzel írt katalógusa, és ebben a kötetben található még az ahhoz valamivel később készült index. Mindkettőt szöveg- és betűhű formában közli a közreadó, akárcsak a második kötet további kézzel írt könyvjegyzékeit, amelyek egy, a Migazzi-gyűjteményen belüli egységnek, a Focky-könyvtárnak rekonstrukcióját teszik lehetővé.

Maga a gyulafehérvári Batthyaneum az alapító, Batthyány Ignác erdélyi püspök személyes tudományos érdeklődésének köszönhetően páratlanul teljes könyvtörténeti gyűjteményt hagyott az

* DÂRJĂ, Ileana (ediție prefațată și îngrijită): *Fondul Migazzi. Surse documentare – The Migazzi collection. Documentary sources. I–II.*: *Catalogul cărților Cardinalului Christophor Migazzi – Indexul tipăriturilor Migazziene*. Alba Iulia, Biblioteca Națională României Filiala „Batthyaneum” 1998. 493 l., 11 t. III–IV.: *Catalogul bibliotecii preotului Ferdinand Daniel Focky – Catalogul operelor părinților și scriitorilor bisericii*. Alba Iulia, 1999. 233 l., 15 t.

utókorra. A tudományos világ előtti rangját a könyvtár annak köszönheti, hogy kéziratára valóságos tárháza a középkori Európa latin művelődési emlékeinek. Reprezentatív darabok képviselik az európai betű- és könyvművészet minden számottevő műhelyét és alakját a nyomtatás kezdetétől a 18. sz. derekáig. A gyűjtemény, amelyet még Batthyány püspök helyezett el az egykori trinitárius kolostor templomának épületébe, a Romániában található középkori latin kódexeknek kb. 80%-át, az ősnymtatványoknak pedig kb. 50–60%-át őrzi.

Ismeretes, hogy bár az erdélyi püspök egyik szívügyének tekintett tudós társaságot, az Erudita Societas Szebenben hozta létre, a közművelődés szolgálatába állítandó könyvtárának helyét már az 1790-es évek elején Gyulafehérvárra tervezte, oda, ahol a csillagvizsgáló és a tipográfia is működött. Püspöki székhelyén voltak kezdetül a régebbi püspöki könyvgyűjtemények, az 1773-ban feloszlott jezsuita és egyéb szerzetesrendek még fellelhető könyvanyaga és az 1169 művet számláló káptalani könyvtár, amelynek rendezésében személyesen is részt vett. Ehhez járult az egri nagyprépost korában Egerben összegyűjtött, és ideiglenesen Szebenben elhelyezett mintegy 3000 művet tartalmazó könyvtára (amelynek 1782-ben készített leltárát Jakó Zsigmond azonosította), és végül, de nem utolsósorban a lőcsei Szt. Jakab plébánia középkori visszanyúló felbecsilhetetlen értékű könyvtára. Ez utóbbival kapcsolatban ugyancsak Jakó derítette ki, hogy csak a Migazzi-gyűjteményt követően, 1790-ben került Batthyány tulajdonába, és jutott el Erdélybe. Bennünket most elsősorban az az értékében és nagyságában is egyedülálló gyűjteményként kiemelkedő könyvbeszerzése foglalkoztat, amelynek során tulajdonába került a bécsi bíboros-érsek, Migazzi könyvtára.

A Batthyány Ignác erdélyi püspök által megvásárolt értékes könyvtár összegyűjtője és tulajdonosa Christoph Anton Migazzi gróf, bíboros, bécsi hercegérsek és váci püspök volt. Negyedszázadon át (1761 és 1785 között) e két tisztséget egyidejűleg töltötte be, majd II. József idején a váci püspöki méltóságról lemondott, és 1803-ban halt meg Bécs érsekeként. A művelt, széles látókörű, jó szervezőkészséggel megáldott főpap – aki a magyar egyháztörténetbe és köztudatba mint gróf Migazzi Kristóf került be, – huszonöt évig volt a váci egyházmegye főpásztora. E negyed század alatt, amikor erőt és szervezőkészségét Bécs és Vác között osztotta meg, meghatározó szerepet játszott Vác gazdasági és kulturális újjáélesztésében. Munkásságát nagyszabású építkezések kísérték, amelyek a város belső területének képét ma is meghatározzák. Mint a régiségek kedvelője figyelme könyvekre és az antikvitás emlékeire is kiterjedt, így például jelentős gyűjteményre tett szert a magyarországi római kori maradványokból, feliratokból, amelyek ma a Nemzeti Múzeumot gazdagítják.

Ileana Dârja forrásfeltáró munkájához feltétlenül hozzátartozik annak összegzése, hogy milyen új adatokat hoztak felszínre a Migazzi-gyűjteménnyel kapcsolatban Jakó Zsigmond 1969-ben majd 1991-ben közzétett kutatásai (Jakó, Könyvtári Szemle 1969. és Magyar Könyvszemle 1991.). A kolozsvári tudós a Batthyaneum kéziratárájában megtalálta Batthyány Ignácnak könyvtárosához, Dániel Imréhez a Migazzi-gyűjtemény megszerzésével kapcsolatban írt levelezést, továbbá sikerült egy cím nélküli, három kötetes kézzel írt könyvjegyzékről bebizonyítani, hogy az a Migazzitól vásárolt könyvgyűjtemény részletező leltár-katalógusa. Ezeknek az egykorú és hiteles forrásoknak a birtokában bizonyosra vehető, hogy a Migazzi-könyvtár már 1782 nyarán Erdélybe érkezett (nem pedig 1786-ban), hogy vételára 12 ezer rénes forint volt (nem pedig 40 ezer, ahogy a régebbi szakirodalom tudta). Nem kell bizonyítani, hogy mennyire fontos egy könyvműzeum esetében a gyűjtemény fejlődéstörténete, az egyes állományrészek összetételének pontos ismerete. Enélkül aligha remélhető az egyes kötetek provenienciájának tisztázása, amely pedig nemcsak könyvtörténeti, hanem művelődés- és tágabb értelemben társadalomtörténeti adalékokkal szolgálhat.

Éppen ezért olyan jelentős Jakó Zsigmondnak, a Migazzi-gyűjtemény gyulafehérvári történetét illető felfedezése, amely merőben más alapokra helyezte mindazt, amit korábban e gyűjtemény megszerzésével kapcsolatban a szakirodalom állított és a közvélemény tudhatott. Felfedezésének köszön-

hetően fordult a kutatók figyelme bizonyos, a Batthyaneumban található európai nyomdászattörténeti ritkaságok felé, és merült fel elméleti szinten legalábbis a Migazzi-könyvtár rekonstrukciójának lehetősége. Alkalmanként később sikerült egyes könyveket a kéziratos katalógus tételeivel azonosítani (MÁRZA, E. 1982). Bátran állíthatjuk, hogy a most tárgyalt két forráskötet közreadására sem kerülhetett volna sor Jakó kutatási eredményei nélkül.

Mindezt előrebocsátva, lássuk mi volt a korábbi, általánosan elfogadott vélemény a Migazzi-könyvtár megvásárlásával kapcsolatban. A Batthyaneum történetírójának, Varju Elemérnek megállapításait vették át változtatás nélkül a későbbi szakírók, aki pedig a Migazzi-gyűjtemény megvételét 1786-ra datálta. Bár ezt az időpontot semmi más nem támasztotta alá, mint az a német szakirodalomba bekerült téves elképzelés, amely szerint Migazzi bécsi érseknek a váci püspökségről és javadalomról való lemondásával anyagi nehézségei támadtak, és könyvtárának áruba bocsajjtására kényszerült. Minthogy ez 1785-ben történt, ezért datálták Batthyány Ignác vásárlását a következő évre, 1786-ra. Ugyancsak téves elképzelésnek bizonyult az is, hogy Migazzi könyvtára Vácott lett volna. Valójában ez a könyvtár mindvégig Bécsben volt. Dániel Imre, aki a frissen (1780 nyarán) kinevezett erdélyi püspök megbízásából folytatott könyvtári és levéltári kutatásokat különféle bécsi könyvtárakban, 1781 nyarán hívta fel püspöke figyelmét arra, hogy Migazzi érsek áruba szándékozik bocsátani értékes kódex-gyűjteményét. Batthyány azonnal bejelentette vételi szándékát, ezek után Migazzi felértékelte a gyűjteményt Johann Michael Denis-szel a bécsi Galléri-könyvtár prefektusával, akinek neve számunkra mint gróf Széchényi Ferenc nyomtatott könyvkatalógusának közreadója ismerős. Valószínűleg az ő tanácsára döntött úgy az érsek, hogy a kódexeket mégsem adja el külön, hanem az egész könyvtárért 12 ezer forintot kér. Batthyány azonban semmiképpen sem akarta elszalasztani a kedvező alkalmat, és szinte látatlanban beleegyezett a vételárba. A szerződés tervezete már 1782 áprilisában készen állt, a könyvek vízi úton, 51 fa ládában még ez év nyarán Szebenbe érkeztek. Október vége felé pedig a bécsi könyvanyag számbavétele és az Egerből hozott könyvekkel együttesen való felállításra – egyelőre Szebenben – nagyjából megtörtént.

A Migazzi-könyvtár vásárlásának időpontjával kapcsolatos téves adatok mára, meggyőző bizonyítékok alapján kiküszöbölhetők. Megállapíthatjuk, hogy ami Batthyányt illeti, ez a könyvvásárlás püspökségének legelső éveiben történt, tehát Erdélyben való berendezkedésének egyik első tette. Ami pedig a két főpap pályafutásának időbeli egybeesését illeti: Batthyány erdélyi püspöki méltóságának első öt évében még Migazzi is váci püspök volt. Ileana Dârja forrásgyűjteményének első kötete tételeken és betűhív leírásban tartalmazza egyrészt azt az alapvető fontosságú könyvjegyzéket (I.), amely a Bécsben lévő könyvtár felértékelésekor készült – ez az a cím nélküli három kötetes, kézzel írt könyvjegyzék, amelyet Jakó azonosított és amelynek a „Catalogus Bibliothecae Christ. Card. a Migazzi” címet adta. A három kötet a bécsi bíboros könyvtárának az eladást közvetlenül megelőzően készült szak szerinti és a szakokon belül betűrendes katalógusa. Másrészt itt olvasható az a nyomtatott könyveket leíró jegyzék (II.), amelyet a Migazzi-könyvtár Erdélybe érkezésekor állított össze Dániel Imre a püspök utasítására, mintegy leltárba véve a könyvállományt.

Érdekesen követi nyomon Dârja e háromkötetes kézzel írt katalógus sorsát, amely, bár kezdetektől a Batthyaneum állományában volt, mégis csaknem kétszáz évig ismeretlenül és azonosítatlanul lappangott. A Batthyaneum első, Cseresnyés András által összeállított, kézzel írt katalógusban (1824) mindössze úgy szerepel, mint „Catalogus Bibliothecae... Tomi 3 MS in fol.”, és mint ilyen került helyére a K5 II 11-13 jelzettel a Magna Aula, azaz a nagyterem kórusára. Majd 1861-ben Veszely Károly teológiai professzor ugyanezt a katalógust mint „Ismeretlen könyvtár 3 kötetű laistroma” nevezte meg. Tíz évvel később Beke Antal a Batthyány-könyvtár kéziratkatalógusában is ugyanezt a nevet adta a köteteknek, csak latinul: „Catalogus bibliothecae incertae. Tomi I–III.” Varju Elemér, a Batthyaneum történetírója 1901-ben egyáltalán nem említette sem ezt,

sem a Migazzi-féle nyomtatott könyvek jegyzékét (a Dárja által közölt második forrást). Szentiványi Róbert, a Batthyány könyvtár igazgatója is csak annyit tudott a kéziratok kötetekéről, mint Veszely vagy Beke. Jóllehet Varju Elemér nem említette (nem ismerte?) e könyvjegyzékeket, figyelme azért kiterjedt a könyvtárnak erre a jelentős fondjára. Minthogy azonban a Migazzi-gyűjtemény legtöbb darabján nincs (már az ő idejében sem volt) tulajdonos jelzés, ezért összegyűjtött néhány jellemző formai sajátosságot a Migazzi könyvekre vonatkozóan: tipikus 18. századi barokk stílusú barna maroken bőrkötés, aranyozott díszítő elemekkel, könyvszerzési megjegyzésekkel a szennylapokon és a kötéstábla belsején, valamint kézzel írt vagy nyomtatott tulajdonosjegyek, amelyek a korábbi, Migazzit megelőző tulajdonosra utalnak.

A most Dárja által közreadott *Catalogus*ból kitűnik a bécsi érsek könyvtárának felépítése. Eredetileg három nagy állományrészre oszlott, amelyek azután osztályokra bomlottak. Ennek megfelelően a katalógus I. kötete a „Conclave primum pro Scientia Ecclesiasticis” 7 osztályban, II. kötete a „Conclave secundum pro Historia” 4 osztályban, és III. kötete a „Conclave tertium pro Scientiis prophanis” 2 osztályban. Vagyis a *Catalogus* készítésekor az eladásra szánt könyvtár anyaga 3 fő szakba volt sorolva, úgymint teológia, történelem és profán tudományok, ezeken belül pedig összesen 13 osztályba. A betűrend minden egyes osztályon belül újrakezdődött.

Amint azt Dárja megállapítja, három kéz írta le, közülük az egyik Denis (aki egyúttal az egész katalógus összeállítója) a másik azonosítatlan, a harmadik pedig, akitől utólagos kiegészítések származnak, Dániel Imre. Tőle valók a későbbi ceruzás vagy tintás bejegyzések, az x jelek az állomány átvételének bizonyítékai. Az eredeti jelzetek alapján – amelyek nagybetű és arab szám kombinációból álltak – Dárja helyesen azt következteti, hogy Bécsben a könyvszekrényeket A–Z és AA–ZZ betűkkel jelölték, az 1–10-ig terjedő arab szám a polcokat jelentette. Vagyis a felhasznált betűk alapján a könyvek 33 szekrényt töltöttek be, mindegyik tíz-tíz polccal. Az elhelyezés formátum szerinti lehetett. A kéziratok és a könyvek ugyanabban a helyiségben voltak.

A magyar címek gyakran hibás írása a nyelv nem ismeretéről vall, és már ez is megcáfolja azt a korábbi feltételezést, hogy Migazzi könyvtárát Vácott tartotta volna. A benne található legfrissebb könyvek is azt bizonyítják, amit a korabeli levelezés, vagyis hogy a katalógus 1781-ben íródhatott. Csak egy mű származik 1781-ből, és az is Dániel Imre hozzáírása, és három 1780-ból. Gondolnunk kell azonban arra, hogy a most tárgyalt *Catalogus* nem tartalmazza a bíboros egész könyvtárát: csak azt sorolja fel, amit Batthyány 1782-ben megvett. Hogy milyen könyvek maradtak továbbra is birtokában, arról természetesen semmit sem vall ez a könyvjegyzék.

Sőt, Dárja a Batthyaneum állományának ismeretében további, részben nyomtatott, részben kéziratok kötetekéről is felismerte, hogy azok külső jellemzőik alapján a Migazzi könyvtárhoz tartoztak, jóllehet a most publikált kéziratok jegyzékében nem szerepelnek. Az Erdélybe érkező Migazzi-féle könyvek kezdetben tehát helyrajzi jelzettel viseltek (ritka kivételként egy-egy még ma is megvan), később azonban valószínűleg esztétikai megfontolásokból 1817–1826 között felbomlott a könyvek addigi rendje, és az eredeti állomány (egri – Migazzi – gyulafehérvári) egyes egységei összekeveredtek, sőt eltávolították a korábbi címkéket – ezáltal fontos és ma már pótolhatatlan jellemzőitől és adatforrásaitól fosztva meg a könyveket. Ezek birtokában nyomon követhető lett volna a korábbi tulajdonos személye. Így viszont éppen a legkorábbi állományból több ezer könyv – köztük a Migazzi fond – lett külső tulajdonjegyeitől megfosztva. Ugyanígy ma már nagyon kevés Migazzi-könyvben található meg a gyűjtő ex librise. Több könyvben mindössze a kötéstábla belső oldalán az „Erat ex-libris Cardinalis Migazzi” jelzés utal arra, hogy sajnálatos módon az ex librist eltávolították onnan a könyvtár ex libris gyűjteményének felállításakor (1912).

Dárja számítása alapján a háromkötetes kézírásos „Catalogus” – azaz az erdélyi püspök által vásárolt Migazzi-könyvtár – 150 kéziratot, köztük a világhírű Codex aureusnak nevezett evangéliumos könyvet, 350 ősnymtatványt, 4838 nyomtatványt tartalmazott (ebből 969 való a 16. századból,

1865 való a 17. századból és 2105 a 18. századból). Összesen mintegy 5300 címet tartalmaz, amely azonban nem jelenti azt, hogy tévesnek kell tekintenünk a korábban feltételezett 8000 kötetes nagyságot. Ennek több oka van. Egyrészt az erdélyi püspök és könyvtárosának levelezése arra utal, hogy a Batthyány birtokába került Migazzi könyvtár nagyobb lehetett, mint amit ez a háromkötetes katalógus tükröz, bizonyos könyvanyagot ugyanis a vételár kifizetéséig Bécsben visszatartottak, de kerülhettek könyvek Batthyány testvéréhez, aki az adásvételnél a kezességet vállalta, sőt más erdélyi könyvtárakba is.

A forráskötet II. könyvjegyzéke az „Elenchus librorum impressorum” azaz „Index” 1782-ben Szebenben készült, és a Migazzi könyvtár szebeni tartózkodásának is bizonyítéka. Helyét a forrásközlésben az indokolja, hogy további, kiegészítő információkat tartalmaz a Migazzi gyűjteményre vonatkozóan (mint pl. jelzet, új, utólag hozzáírt tételek). Korábban a Batthyány könyvtár kézírataival foglalkozó egyetlen munka sem említette ezt az Indexet, ennek azonosítása és közreadása is Jakó Zsigmond érdeme.

Az „Elenchus”, amelyet Dárja ugyancsak teljes terjedelmében, eredeti elrendezésében közöl, egyetlen betűrendben sorol fel 7125 kötetet: név, cím, hely, év, formátum, kötetek száma és az arab leltári szám megadásával. Egyetlen, testes folio kötetet tesz ki, és 502 levelet tartalmaz a kézzel írt jegyzék. Végig ugyanazzal a kézírással, Dániel Imre írásával készült, vagyis ugyanazzal a kézzel, amely a háromkötetes Migazzi-katalógushoz írta a pótlásokat. Ez az a leltár-szerű jegyzék, amelynek elkészítésére Batthyány adott utasítást közvetlenül azután, hogy a könyvek Erdélybe, Szebenbe érkeztek (1782).

Az előbbieken láttuk, hogy a Migazzi-könyvtár Bécsben készült „Catalogus”-a szakrendi elrendezésű, azon belül 13-szor újrakezdődő betűrenddel. Így érthető, hogy használhatósága érdekében szükség volt ennek a más szempontú indexnek összeállítására, amely valóban csak index, hiszen rövid, egysoros címleírásokat tartalmaz. A Migazzi-könyvtárt ily módon két oldalról, két szempont szerint feltáró két jegyzéket elemezve viszont óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy hogyan lehetséges az a számbeli eltérés, amely a háromkötetes katalógus 5000-nél valamivel több tétele és az itt közölt 7000-nél több tétel között mutatkozik, annak ellenére, hogy ez utóbbi a kéziratokat nem is tartalmazza, csak a nyomtatványokat.

Érdekes kísérlet e két jegyzék összevetése. A háromkötetes „Catalogus”-ból szűrőpróba szerűen kiválasztott címeknek kb. háromnegyed részét meg lehet találni az „Elenchus”-ban, de fordítva már közel sem ilyen jó az arány. Igaz, itt nem lehetünk biztosak abban, hogy melyik szakba sorolták azt a bizonyos művet, amelynek rövid címét olvashatjuk csak az „Elenchus”-ban. Az utóbbiban, a forrásközlés 271. lapján megtalálni Baranyai Decsi János *Syntagmáját*, a kolozsvári, Heltai-féle kiadást, igaz a szerző neve Barovius-ként szerepel. De sem így, sem másféle névváltozatban nem lehet nyomára akadni a háromkötetes katalógusban. Ugyanígy nem lehet megtalálni C. Péterfi, *Concilia* (Posonii 1741) című munkáját. De nem érthető az sem, hogy, hogy ha a háromkötetes Migazzi-katalógusban a 185. lapon megtaláljuk F. Kazy: *Historia Regni Hungariae* (Tyrnaviae 1737) kiadását, akkor azt miért nem sorolja fel az „Elenchus”? Ugyanígy hiába keressük az elvileg minden, Migazzi-gyűjteményben lévő nyomtatványt felsoroló jegyzékben Barkóczy Ferenc egy beszédét (Vindobonae 1761), egy éppen Migazzihoz szóló latin ódát (Vác 1775). Az egyik vagy másik könyvjegyzékben meg nem található könyvek száma olyan nagy, hogy e jelenségnek okát még tovább lehetne kutatni. Amint Dárja is megállapítja, mintegy 1000 olyan cím van, amely benne van a háromkötetes Migazzi-könyvkatalógusban, de ismeretlen okból hiányzik az ennek alapján készült „Elenchus”-ból.

Nem csoda, ha Ileana Dárja sem hagyta itt abba a könyvek eredetének nyomozását. Amint a második kötet bevezetőjében írja, figyelembe véve a Migazzi-könyvtár nagyságát, természetesen felmerült a kérdés, hogy vajon a gyűjtés folyamán a bíboros nem vásárolt-e meg egész könyvtára-

kat? Annál is inkább, mert a 17. sz. második 18. sz. első fele a nagy európai könyvtári gyűjtemények kialakulásának – vagy átalakulásának – kora. Az a Bécsben készült kéziratos katalógus, amellyel a Migazzi-féle könyvtár Erdélybe érkezett, azt mutatja, hogy állományában benne volt tizenhárom nyilvános ill. magánkönyvtár katalógusa is, olyan könyvtáraké, amelyek nyilvános aukcióra kerültek.

A legerjedelmesebb és Dárja által is legbővebben tárgyalt kéziratos könyvjegyzék (amelyet mint a Migazzi-gyűjtemény III. forrását közöl), Ferdinand Daniel Focky pap könyveiről szól. Már Szentiványi a Batthyaneum könyvtár kéziratait leíró katalógusában megállapította, hogy a Batthyaneum kézirategyűjteményében megtalálható három ausztriai könyvtár kéziratos katalógusa, köztük Ferdinand Daniel Focky katolikus papé. A mindössze kezdőbetűkkel jelölt nevet, amely a „Catalogus Bibliothecae R. D. F. D. F.” című kötetben olvasható, Szentiványi oldotta fel. ekként: Catalogus Bibliothecae Rev. Dom. Ferdinandi Danielis Focky. Darja kutatásai, amelynek során a kéziratos Focky katalógusban található címeket összevetette a Migazzi-katalógusban találhatóakkal – majd a Batthyaneum jelenlegi katalógusaival – azt bizonyították, hogy a Focky-könyvtár szerves része volt a Migazzi-könyvtárnak. Már az előzetes vizsgálódás is kimutatótt több olyan jellemző vonást, amelyek csak a Focky-könyvtárhoz tartozó kötetekre jellemzőek, mint a kötetek többségében az első lapokon kézzel írt, bibliográfiai jellegű megjegyzések, a könyvek gerincének alsó részén a DF monogram (pl. magán a Focky-könyvtár katalógus-kötetén is, az utólag ráragasztott címke alatt), továbbá az eredetileg is hiányzó Migazzi ex libris.

Dárja nem sajnálta a fáradságot, amíg azonosította a Focky-családon belül azt a személyt, aki e gyűjtemény tulajdonosa lehetett. Fockyra vonatkozóan Szentiványi katalógusában található egy utalás: mint a „Concordantiae Gregorianae...(1732)” c. kézirát szerzője szerepel. Valóságos oknyomozó munkával derítette ki, hogy a szóban forgó Focky, saját művének címlapja alapján bécsi pap volt és kétkötetes, befejezetlenül maradt kéziratos munkáját I. Gergely pápa műve nyomán készítette. Ennek a címre vonatkozó bejegyzésnek segítségével Dárja Ferdinand Daniel Focky kézírását is azonosítani tudta. A minket érdeklő Ferdinand Daniel Focky (kb. 1699–1778), katolikus papként életének nagy részében a passauai püspök könyvtárosa volt, a passauai konzisztórium tagja. A *Wienerisches Diarium* c. bécsi lap 1774. augusztus 6-án beszámolt arról, hogy „könyvbarátok” találkozására került sor Bécsben, amelyen jelen volt az akkor már több, mint 50 éve püspöki könyvtárosként működő Ferdinand Daniel Focky valamint a bécsi Garelli-könyvtár vezetője, aki nem más, mint Michael Denis (a bécsi Migazzi-katalógus összeállítója). Már itt is úgy emlegették Fockyt, mint „nagy bibliofil, gyűjtőt és a könyvritkaságok kedvelőjét”. Annak ellenére, hogy nagy bibliofil hírében állt és több, mint ötven évvel ezelőtt azonosították már kézírásos katalógusát a Batthyaneumban, magának a Focky-gyűjteménynek léte az idők ködébe veszett. Bár a Batthyaneum legelső, 1824-es, Cseresztnyész Andrásztól származó katalógusában is szerepel – igaz, csak kezdőbetűkkel –, majd mint láttuk Szentiványi megfejtette a nevet, de az általa leírt kéziratos könyvkatalógus mostanáig nem keltette fel a kutatók érdeklődését. Még a könyvtár eredeti gyűjteményén belüli provenienciája sem volt ismert, minthogy soha senki sem hozta összefüggésbe Migazzi kardinális könyvtárával – azaz a Batthyaneum legkorábbi állományrészével.

Ennek kiderítése és felismerése Ileana Dárja érdeme. Az egykötetes, 415 levélből álló „Catalogus” Dárja megállapítása szerint az 1738 körüli években készülhetett, betűrendben A-tól Z-ig. Írása egységes, jól olvasható kalligrafikus írás. Első tétele Szt. Ágoston *Opera omnia* c. munkája, utolsó tétele Zordragers, C. G.: *Alte und neue Grönländische Fischerei* (Leipzig 1723). Ugyanezt a természettudományi munkát megtalálni a háromkötetes Migazzi katalógusban a Historia profana osztályban, mint annak utolsó tétele, AA jelzet alatt. Talán éppen az volt nyomravezető, hogy Zordragers könyve a Migazzi katalógusnak és a Focky-katalógusnak egyaránt utolsó tétele. A Focky-katalógus egységes kézírása és az egyféle tinta használata arra utal, hogy a leírás egy-

szerre készült valamikor a katalógusban szereplő legfrissebb megjelenésű könyv (1736) utáni időpontban. A katalógus kézírása és a Batthyaneumban található Fockytól származó autográfok alapján indokolt a katalógus összeállítójának és leírójának magát Ferdinand Daniel Fockyt tartanunk.

A Focky-könyvtár katalógusa külsejét illetően nem tér el más könyvtári katalógusok formájától. Ami azonban túlmutat a szokványos katalógusokon, az a számos tétel címleírása után, de azzal egyidejűleg készült megjegyzés, amely általában a mű nyomdászati, kiadástörténeti jelentőségét méltatja. Az egyes kötetek becességére, ritkaságára vonatkozó megjegyzések arra utalnak, hogy a gyűjtő nagyon is tudatosan válogatta meg könyveit, és tisztában volt értékükkel. A katalógus egy helyen megjelöli azt a bibliográfiai forrást, amelyre az értékbecslésnél támaszkodott (Hartmann Schedel krónikája esetében, amelynek ára 20 forint). A katalógus tételeinek becsült ára, ha összeadjuk 5299 forintot tesz ki. Az a tény, hogy a katalógusban szereplő könyvek többsége árat is tartalmaz, arra is utalhatna, hogy az árazás a könyvgyűjtemény eladásakor történhetett. Dárja valószínűbbnek tartja, hogy a katalógusban az árak feltüntetése inkább a gyűjtő saját maga számára készített dokumentációja, és annak bizonyítéka, hogy egyaránt tisztában volt könyvgyűjteményének eszmei és anyagi értékével. Az alaposabb vizsgálat véleményünk szerint be fogja bizonyítani, hogy a Migazzi könyvtár könyv- és nyomdászattörténeti ritkaságainak jelentős része éppen a Focky-könyvtárból valók.

A kézzel írt katalógus 912 tételt tartalmaz, ezek között szerepel négy kézirat, 38 ősnymotatvány, 273 antikva, azaz 16. századból származó nyomtatvány, 438 nyomtatvány a 17. századból, 127 nyomtatvány a 18. századból és további 36 olyan könyv, amelynek nyomtatási ideje ismeretlen. A legkorábbi nyomtatott könyv Pseudo-Phalaris *Epistulae* (Tarvisii 1471), a legfrissebb pedig a Párisban 1736-ban kiadott *Lettres Moscovites*.

Dárja kutatásait összegezve megállapítható, hogy bár a Migazzi-gyűjteményről készült kéziratok katalógusban nem történik róla említés, kétségtelen, hogy Focky saját könyveit leíró sajátkezü katalógusa Batthyány Ignác püspök magángyűjteményébe a Migazzi-könyvtárral együtt került be. De nemcsak a katalógus, hanem maguk a könyvek is. Vagyis a Migazzi-könyvtár több mint 900 kötete egy korábbi, szervesen felépített könyvtárból, a Focky-könyvtárból származik.

Az egykori Migazzi-könyvtárban található kéziratok átvizsgálása további meglepetéssel is szolgált. Egy gyűjtőkötetben egyik tagja az a „Catalogus Patrum et Scriptorum Ecclesiasticorum,” amely már abban a háromkötetes kéziratok katalógusban is szerepelt, amely a Batthyány által Migazzitól vásárolt könyveket kísérte. Ugyanehhez a műhöz tartozik a kolligátum 9. tagja, amely a görög és latin szerzők betűrendes indexe, vagyis a kolligátum 2. tagjának szerves része, és valószínűleg csak a könyvkötő hibájából került olyan távol a főműtől. Összevetve az egyházatyák műveinek jegyzékét a Batthyaneum állományával, megállapítható, hogy nem minden ott leírt kiadás szerepel a mai gyűjteményben. Pl. Szt. Ágoston *De civitate Dei* c. műve az egyházatyák műveinek jegyzékében az ősnymotatvány korból nyolc kiadásban szerepel, míg ma a Batthyaneumban csak az utolsó négy kiadás található meg. Természetesen nem vehetjük biztosra, hogy a katalógusban szereplő összes könyv valóban Batthyány Ignác püspök magánkönyvtárába került akár 1782-ben akár később. Az egyházatyák műveinek katalógusa és annak indexe közé több más, kéziratok és nyomtatott jegyzék ékelődött.

Ezek közül a gyűjtőkötet ötödik tagja is érdeklődésünkre tarthat számot, minthogy a Focky által nyilvános árverésen beszerzett bizonyos kéziratokra és nyomtatott könyvekre vonatkozó információkat tartalmaz, többek között tiltott könyvekkel, aukciókkal kapcsolatos feljegyzéseket és ár-megjelöléseket. Azonosításuk azt bizonyította, hogy maguk a kötetek is bibliográfiai jegyzeteket tartalmaznak utolsó lapjukon, tehát Ferdinand Daniel Focky gyűjteményéhez tartoztak, és szerepelnek is a Migazzi-könyvtár háromkötetes katalógusában. De a kézírás azonossága alapján is kétségtelen, hogy ezek a feljegyzések szintén Fockytól származnak. A jegyzékben felsorolt nyomtatott

könyvek többsége jól azonosítható a Batthyaneum mai állományának egyes darabjaival. Az aukciós katalógusok közül a Batthyaneum jelenlegi állományában azonosítható pl. a groningeni akadémia jogi professzorának, J. Barbeirac könyvtárának az aukciós katalógusa. Ennek első lapján Focky aláírása található barna ceruzával és a következő lapokon ugyanezzel a ceruzával az üres margóra be vannak jelölve az általa megszerzett tételek. A Migazzi-könyvtár katalógusában is megtalálható jónéhány köz- és magánkönyvtár nyomtatott árverési katalógusa, ugyancsak Focky sajátkezü jegyzeteivel az egyes tételek megszerzését illetően. Az alábbi könyvtárak nyomtatott katalógusairól van szó: Grammiana (Koppenhága 1748), Platneriana (Lipcse 1748), Martiniana (Hága 1752), Mohriana (Bécs 1759) és a Briffant de Slawietin könyvtár (Bécs 1768). A felsoroltak elégséges bizonyítéknak látszanak arra nézve, hogy Focky könyvtára folyamatosan gyarapodott a hágai, lipcsei, bécsi és más városokban tartott nyilvános könyvaukciókon felkínált művekkel.

Ami a Migazzi-féle könyvek további sorsát illeti, Szebenből Gyulafehérvárra csak 1795 végén kerültek, tulajdonképpen akkor, amikor a csillagvizsgálót berendezték a korábbi trinitárius templom épületében. A könyvtárterem bútorzata ekkor még nem volt készen. A püspök halálakor, 1798. november 17-én már folytak berendezésének munkálatai.

A Migazzi-fond és a Batthyány könyvtárba került más állományrészek is külön egységek maradtak egészen az 1820-as évekig. Batthyány végrendeletében 38 200 forintot hagyományozott arra a célra, hogy nyilvános intézményként működhessen, anyagilag független legyen, vezetését pedig a gyulafehérvári római katolikus püspökségre bízta. Az ezt követő hosszas örökösödési eljárás több mint 20 évre befagyasztotta a fenti összegnek az intézmény számára való folyósítását. Ezalatt nem valósulhatott meg az alapító szándéka és a gyűjtemények szervezése.

A két kötetet, amelyek a román Nemzeti Könyvtár kiadásában jelentek meg (a gyulafehérvári Batthyaneum jelenleg a bukaresti Nemzeti Könyvtár filiáléja) Ileana Dârja a 200 éves Batthyaneum tiszteletére és alapítója, gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök halálának kétszázadik évfordulójára szánta – emléket állítva egyúttal a könyvgyűjtő gróf Migazzi Kristóf bécsi érseknek és váci püspöknek.

V. ECSEDY JUDIT

Néhány horvát könyv- és művelődéstörténeti kiadványról. Bartol Kašić (1575–1650) a jezsuita rend tagja, a horvát katolicizmus megújításában vezető szerepet játszott a 17. század elején. Ez az életmű természetesen értékeldőtt fel akkor, amikor Horvátország függetlenné vált, és az ország területi egységét kultúrájának ősi voltával, annak mindenkorai önállóságával is bizonyítani kívánta. A horvát művelődés történetének a 17. század az egyik virágkora még akkor is, ha a törökkel való folyamatos harc nem kedvezett a kulturális és egyházi élet intézményi gyarapodásának. A Magyar Királyság állami keretein belül önálló Horvát Bánságban a katolikus egyház sohasem került olyan helyzetbe, hogy a protestáns reformáció hívei többségbe kerültek volna. A Tridenti Zsinat reform határozatainak megfelelően azonban itt is újjá kellett szervezni a katolikus egyház belső életét, meg kellett alkotni azokat a könyveket, amelyek ehhez szükségesek voltak. Kašić ennek a munkának az egyik legtermékenyebb résztvevője, egyben a török által elfoglalt magyarországi és boszniai területeken folytatott jezsuita misszió tevékeny részese volt.

Halálának 340. évfordulója körül számos kiállításon és tudományos ülésen emlékeztek meg életművéről. Egy ilyen konferencia anyagának a második kiadása pontosan jelzi, hogy a mai hor-

vát állam milyen nagy jelentőséget tulajdonít az önálló horvát kulturális öntudat erősítésének.¹ Nem véletlen az sem, hogy a háborúk közepette felépült új Horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtár adta közre ezt a kötetet.

Josip Vončina a nyelveművelő Kašićot mutatja be, ennek két művével adva keretet nyelvfeljesztő tevékenységének. 1604-ben jelent meg ugyanis az *Institutionum linguae Illyricae libri duo*, 1640-ben pedig a *Rituale Romanum* horvát nyelvű kiadása, a *Ritual rimski*. Közben valamennyi tridentin szellemben kiadott horvát nyelvű műhöz valamilyen formában köze volt a hallatlan munkabírási jezsuitának. Emellett a latin betűs írás elterjesztésében is jelentős szerep jutott neki.

Petar Bašić Bartol Kašić kéziratosságot mérte fel. A teljes Biblia fordítását elvégző Kašićnak e műből csak 25%-nyi autográfja maradt fenn. A többi különböző másolatban. A horvát Bibliának három kézírata ismert (Zágráb, Zadar, illetve Odessa). Petar Bašić második tanulmányában Kašićnak a bibliafordítás kéziratához fűzött margójegyzeteit vizsgálta. Ennek segítségével állítja, hogy a fordítást 1631-ben kezdte, és 1637-ben fejezte be. További korrekciókat 1642-ig tett a szövegben. Kérdés persze az, hogy mit tekintünk befejezésnek? A szakirodalomban a bibliafordítás kezdetét és végét meglehetősen különféleképpen ítélik meg, 1620-tól 1637-ig, illetve 1642-ig többféle dátum szerepel. A levéltári dokumentumok mindenesetre az 1622. évi munkakezdetet, és az első variáns 1625-ig történt befejezését mutatják. 1634-ben a Szent Hivatal már elutasította a nyomtatásban történő kiadását (lásd alább a *Biblia Slavica* ismertetésénél).

Darija Gabrić-Bagarić a Kašić-biblia nyelvét vizsgálta. A megelőző fordítási próbálkozások, illetve a liturgiában használt nyelv hagyományát figyelembe vette ugyan Kašić, de egy új horvát irodalmi nyelvet teremtett fordításával. Ez a mű, annak ellenére, hogy nem adták ki nyomtatásban, meghatározta a horvát irodalmi nyelv formálódását a 17. században.

Vladimir Horvat, maga is a jézus társaság tagja, két közleményt írt a kötethez. Mindkettő a Kašić-féle bibliafordítás sorsával foglalkozik. A Hitpropaganda Kongregáció támogatta ugyan a fordító munkát, de amikor az Újtestamentum kézírata 1632-ben Rómába érkezett bírálatra, a Szent Hivatal megakadályozta megjelenését.

Valentin Putanec Kašić „Vénéfride” című kéziratossá drámáját vizsgálta abból a szempontból, hogy az milyen, a horvát írásreform irányába mutató megoldásokat tartalmaz. A „yh” digramma következetes alkalmazásáról van szó, amely egy meghatározott dialektus használatára utal. Második közleményében a szerző a bibliafordításnak egy másik sajátosan kašići részletével foglalkozik. A harmadik közleményében Kašićnak e két nyelvi újításának történetét követi végig a 17–19. századi horvát irodalomban.

Ivan Kosić a Horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtár Kašićra vonatkozó eredeti dokumentumairól, illetve a könyvtárban fellelhető szakirodalomról ad számot. Részben bibliográfia ez a közlemény, részben az egyes művek kiadástörténete. Csak sajnálni tudjuk, hogy a könyvtárban egyébként meglévő magyar szakirodalmat nem vette számba, jóllehet van olyan is, amelyik Kašić életének jelentős számú dokumentumát közölte eredeti latin, illetve olasz nyelven, példaként: *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók. I–II. 1609–1625*. Sajtó alá rend. BALÁZS Mihály, FRICSY Ádám, LUKÁCS László, MONOK István. Szeged, 1990. 531 l. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 26/1–2./

***

¹ *Bartol Kašić u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Zbornik radova o djelu Bartola Kašića*. Urednik: Ivan KOSIĆ. 2. izd. Zagreb, 1999, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 221 l.

A Tridenti Zsinat befejezése után megszülető *Missale Romanum* még nem zárhatta le véglegesen azokat a reformokat, amelyek a római liturgiáról szóló viták során felmerültek. Arról nem is beszélve, hogy meg kellett alkotni azokat a szertartáskönyveket is, amelyek az új liturgiai rendhez alkalmazkodtak. Ez a horvátok körében is azt jelentette, hogy új missalékat, breviáriumokat, rituálékat és katekizmusokat kellett szerkeszteni és kiadni. A szláv liturgia használatát engedélyezték ugyan, de új bibliafordítás készítését nem. Bartol Kašić (Bartolomaeus Cassius) 1622-ben fogott hozzá a Biblia fordításához és 1625-re be is fejezte az Újszövetséget (igaz a dátumok tekintetében a kommentár kötet szerzői ellentmondanak egymásnak: Hannick például azt írja, hogy Dubrovnikban 1620 és 1625 között dolgozott (71.), Elisabeth von Erdmann-Pandžić szerint 1622-ben kezdte a munkát (127), de a magyar szakirodalomban legújabbban az szerepel, hogy 1620 és 1636 között raguzában és Rómában dolgozott a fordításon (MOLNÁR Antal = Magyar Könyvszemle 2002. 29.). A fennmaradt három kézirat (Zágráb, Zadar, Odessza) címe szerint maga a fordító munka „ex mandato Sacrae Congregationis de Propaganda Fidei” készült. Ennek ellenére az elkészült fordítás megjelentetéséről hosszú évekig vitáztak Rómában, és végül is nem engedélyezték a nyomdai sokszorosítást. Az első megjelenési év tehát 1999.

A szláv nyelvű bibliákat kiadó könyvsorozatnak ez a két kötet Bartol Kašić fordításának kritikai kiadása.² Az első kötet maga a szöveg, a második kötet a nyelv-, a könyv-, illetve a művelődéstörténet számára alapvető tanulmányokat, a fordítás történetére nézve dokumentációt közöl. A kötet legnagyobb része pedig a Kašić-biblia szójegyzéke (Darija Gabrić-Bagarić). A kéziratvariánsokat Petar Bašić mutatja be. Kašić autográf változatában csak a zágrábi kézirat első füzeté maradt fenn, a többi kortárs, vagy közelkortárs másolat. A legteljesebb a zágrábi variáns, de az Ószövetség jelentős része csak a zadari változatban maradt meg. Az egyes kézirat változatokról, a különböző kezekről hasonló lapokat is közöl a kötet.

Radoslav Katičić a fordítás nyelvi elemzését végezte el: nem csupán a különböző horvát nyelvi jelenségek egymással való összehasonlítását, hanem a már létező egyházi szláv bibliai szövegeket is bevonta az összehasonlításba. Némely helyen Kašić forrásaira is kitér, nevezetesen, hogy a Vulgata, vagy a Septuaginta változatát ültette-e át a horvát jezsuita a maga nyelvére. Christian Hannick ugyancsak a fordítás nyelvi kritikai elemzésével foglalkozik, Bartol Kašić teológiai kifejezés-használatával, annak következettségével (pl. Ótestamentumi idézetek az Újtestamentum fordításban, stb.) Magukkal a forrásokkal, illetve a szláv fordítási előképekkel Ivan Golub ismertet meg bennünket.

A kiadástörténeti dokumentációt, főként a Propaganda Fidei levéltárnak anyaga segítségével Elisabeth von Erdmann-Pandžić állította össze. A közlemény időrendben közli a levéltári dokumentumokat kommentálva azokat: a Hitpropaganda Kongregáció segítette Kašić munkáját, de az elkészült kézirat kiadásának engedélyezését nem tudták elérni: 1634-ben kimondatott a tiltás: „Non est expediens ut imprimatur versio Sacrae Scripturae facta lingua Illyrica vernacula seu nova characteribus latinis” A tanulmány tárgyalja még Kašić *Rituale* és *Lektionar* szerkesztési munkájának történetét is. Ivan Golub tovább gördíti a történetet, és immár nem a Hitpropaganda Kongregáció, hanem a Szent Hivatal levéltári anyagára támaszkodik. Bemutatja azokat a törekvéseket, amelyek az 1634. évi döntést követően a kiadás engedélyének megszerzésére irányultak.

* * *

² *Biblia Slavica. Serie IV: Südslavische Bibeln. Band 2,1. Kroatische Bibel des Bartol Kašić. Band 2,2. Kommentare, Wörterverzeichnis. Biblia Sacra. Versio Illyrica selecta, seu declaratio Vulgatae editionis Latinae, Bartholomaei Cassij Curictensis e Societate Jesu Professi, ac Sacerdotis theologi. Ex mandato Sacrae Congregationis de Propaganda Fide. Anno 1625.* Ediderunt Hans ROTHE et Christian HANNICK, e codicibus manuscriptis transtulerunt Petar BAŠIĆ et Julije DEROSI et Zlata DEROSI, curis elaboravit atque apparatu critico instruxit Petar BAŠIĆ. Vol. 1, 2. Paderborn, München, Wien, Zürich, 1999–2000, Ferdinand Schöningh. 681, 453 l.

Marko Marulić (Marcus Marulus, 1450–1524) a horvát humanizmus talán legkiemelkedőbb képviselője születésének 550. évfordulóján a horvát Nemzeti és Egyetemi könyvtár a horvát könyv történetét bemutató kiállítást rendezett. A kiállítással egyben egy másik jelentős évfordulót is ünnepeltek: a főként latinul író Marcus Marulus 1501-ben fejezte be a Vergilius modorában írott eposzát, a bibliai Judit történetét horvátul. A horvát irodalom születését ünneplik e mű elkészültevel, amelyik nyomtatásban azonban csak 1521-ben látott először napvilágot.

A kiállításon a 100 legjelentősebbnek tartott croaticum szerepelt, latin, német, francia és persze horvát nyelven. A katalógusban így 100 szerző rövid életrajza mellett azok legjelentősebb művének címlapjának fotóját találhatjuk meg. A katalógus kifejezetten a mai horvát közönségnek készült.³ Külföldieknek szerencsésebb lett volna a 100 mű keletkezési ideje szerint rendezni a katalógus anyagát, a mostani, szerzői alfabetikus rend helyett. A nem horvát olvasó például Janus Pannonius nem keresi a „C” betűnél (Ivan Česmički). Ez a – mondjuk – „Janus-jelenség” rávilágít arra a tényre is, hogy a rendezőknek nem egy horvát könyvtörténeti kiállítás összeállítása volt a céljuk, hanem a horvát kultúra (és könyv) régiségének a bemutatása, illetve a mai Horvátország kulturális egységének a hangsúlyozása. Így kerülhet a szlavóniai származású Janus Pannonius ugyanabba a jelenség-körbe, mint a dalmáciai Marcus Marulus. Történetileg ez nyilvánvalóan nem igaz. Mint ahogy érthetetlen az olasz kulturális kötődések szinte teljes mellőzése a horvát kultúra mesterművei bemutatásakor (egyetlen horvát–olasz szótár szerepel a kötetben).

Az ötlet pedig kiváló: csupán 100 jelentős szerző és alkotás bemutatásával egy nép írott kulturális örökségének vázlata megismertethető. Elsősorban ilyen katalógusokra a nem horvát érdeklődőknek lenne szüksége, olasz, magyar, német nyelven. Azért ezeken a nyelveken, mert ezek a népek érdeklődnek mindenek előtt a horvát kultúra eredményei iránt.

* * *

Marcus Marulus (1450—1524) a horvátországi humanizmus egyik legkiemelkedőbb egyénisége. Műveinek többségét latinul, kis részét olaszul írta. Ennek ellenére a horvát irodalom atyjának is tartják, hiszen 1501-ben befejezte a bibliai Judit történet verses eposzban való elmondását horvát nyelven. A neves szerző születésének 550., a *Judit* keletkezésének 500. évfordulója tiszteletére a Horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtár kiállította Marulić műveinek a könyvtárban fellelhető példányaikat. Összegyűjtött műveinek latin, olasz és német nyelvű kiadásai közül 16-ot állítottak ki a 16. századból, további ötöt a 17.-ből. Az egyes művek különféle kiadásai összesen 261 féle kiadásban álltak a látogatók előtt.

A *Judit* első kiadása 1521-ben jelent meg (Velence, Guilielmo da Fontaneto de Monteferrato). A horvát kulturális öntudat számára való jelentőségét jól jelzi, hogy megjelent 1988-ban, 1989-ben, 1991-ben, 1995-ben, kétszer 1996-ban, 1997-ben és 1998-ban is.

Külföldön a 16. században volt a legnépszerűbb, művei megjelentek olasz, német, francia, spanyol, portugál és cseh fordításokban is. A leginkább fordított műve a *Palaestra christianarum virtutum ad bene beateque vivendum instituta*, amely többféle címváltozattal is megjelent.

³ [Sto u tisucu] 100 u 1000. Najznamenitije hrvatske knjige u proteklom tisuclicju. Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, prosinac 2000. – siječanj 2001. Katalog izložbe. Izložba je i prilog proclavi 550-te obljetnice rođenja Marka Marulića i 500-toj obljetnici Judite, prvoga auktorskog epa na hrvatskom jeziku. Zagreb, 2001. 220 l.

A kiállítás katalógusát⁴ a könyvtár ritkaságyűjteményének vezetője Ivan Kosić szerkesztette. A 17. század végéig valamennyi kiadást részletesen mutat be. Rövid jegyzetekben megismerjük a kiadások szerkesztőit, a patrónusokat, illetve a kiadókat. A 17. századot követő időszakból származó edíciókat csak rövid leírásban említi.

* * *

A berlini Állami Könyvtárban rendezett kiállítás katalógusa professzionális munka.⁵ Szerkezete első pillantásra bonyolultnak tűnik ugyan, de néhány próbálkozással megtanulható, és a használata kényelmessé válik. Az egyes kiállított műtárgyak leírása és a képek ugyanis távol esnek egymástól. A szakmai bemutatást tartalmazó jegyzet és a képanyag egy kóddal kapcsolódik össze. A kód mellett külön betűkód jelzi, hogy milyen írással készült a dokumentum: glagolita, cirill, vagy latin. A glagolita ábécét a 11. századtól a 20. századig használták a horvátok, de a kora újkortól csak az egyházi életben. Ma tanítási anyag, ismertét újra el szeretnék terjeszteni. A cirill írásbeliség emlékei is a 11. századtól ismertek, a horvátok a 19. század elejéig használták a köz- és a magániratokban is. Ma Horvátországban csak a szerb kisebbség használja. Latin írással már a 9. századból maradt fenn nyelvemlék (felirat), de a 13. századig a latin írás szinte kizárólag csak a latin nyelvű adminisztratív és egyházi iratokban volt használatban. A 14. századtól egyre terjedt a horvát nyelvű szövegek rögzítésében is, és a 19. század elejétől alapja a horvát írásbeliségnek, az egységes horvát irodalmi nyelven alkotott művek is latin írással születtek, így adták ki azokat.

Radoslav Katičić a horvát kulturális élet és irodalom történelmi és részben intézményi keretéről értekezik („Der kroatische Kulturraum und seine Literatur”). Szép és tömör áttekintése a témának belülről nézve. A Római Birodalom utáni szláv állam, a korai kereszténység, majd a magyar állam adta hosszú évszázadokig azt a keretet, amelyben ez az irodalom és kultúra kialakult és gyarapodott. Nagyon fontos Katičićnak az a mondata – amely sajnos a kiállítás koncepciójában nem érvényesült kellő súllyal –, hogy a zágrábi püspökség megalapítása az északi területeknek másfajta kulturális arculatot teremtett, és a Zágrábtól északra eső területek kulturális kötődése hangsúlyában más irányú lett, mint a délieké. Idézem: „Gegen Ende des elften Jahrhunderts, als die ungarische Dynastie der Arpaden das Erbe der kroatisch-dalmatischen Krone antrat und der ungarischen hinzustellte, wurde das Bistum Zagreb begründet. So wurde im kroatischen Raum ein neues Zentrum literarischer Kultur mit starker Ausstrahlung geschaffen, das die nördlichen Gebiete in weit stärkerem Maße als bisher in die mittelalterliche lateinische Schriftlichkeit einbezog.” (18.) Ahogy a kiállításon, úgy a tanulmány további részében sem fellelhető ez a szemlélet, arányaiban pedig a Római Birodalom több figyelmet kap, mit az együtt (horvátok és magyarok) eltöltött 900 év. Pedig magam, érdeklődő magyarként, tényleg kíváncsi lennék, hogy ez a különbség (dél és észak, amelynek egyik része mindig Zala megyéhez – tehát a Horvát Bánságon kívülre – tartozott) a horvát művelődéstörténet horvát szakemberei hogyan értelmezik.

Wolfgang Kessler a német nyelvnek és kultúrának a horvátokra gyakorolt hatásáról német szemmel értekezik („Zu den kulturellen Beziehungen zwischen dem deutschsprachigen Raum und den kroatischen Ländern”). A „horvát országok” a címben Dalmáciát, Horvátországot és Szlavóniát

⁴ KOSIĆ, Ivan: *Marco Marulić u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. 500. obljetnica Judite i 550. obljetnica rođenja. Katalog izložbe obržane u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, Zagreb, 24. svibnja – 30. lipnja 2001.* Zagreb, 2001, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 279 l.

⁵ *Drei Schriften – Drei Sprache. Kroatische Schriftdenkmäler und Drucke durch Jahrhunderte. Ausstellung in der Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz, 26. April – 8. Juni 2002.* Autoren der Ausstellung: Anca NAZOR, Josip BRATULIĆ, Mirko TOMASOVIĆ. Vorsitzender: Josip STIPANOV. Zagreb, 2002, Erasmus naklada. 263 l.

jelentik. Az áttekintés időrendben veszi számba azokat a kapcsolódási elemeket, amelyek egy-egy korszakot meghatároztak a kapcsolattörténet szempontjából. Az egyik legjelentősebb kapcsolódási elem a horvát terület városainak német lakossága, illetve a kulturális szokásaikban hozzájuk közelálló horvát nemesek és polgárok. A városok „elhorvátosítása” csak a 19. század második felében következett be, így az ilyen formájú kötődés hosszú, a kulturális ízlést meghatározó volt. Sajnos Kessler tanulmánya nem tesz összehasonlítást a kulturális hatások között, jóllehet az olasz jelenléttel való összevetés komoly tanulságokat hordoz. A német hatás a peregrinatio academica intézményén keresztül is megnyilvánul, egyes korszakokban jelentőssé is vált. Voltak horvát származású szerzők, akik Európa népszerű írói közé tartoztak. Így például Matthias Flacius Illyricus a 16. században, aki a lutheránus teológia egyik legfelkészültebb képviselője volt. A horvátok közötti reformáció próbálkozását is német területről, Württembergből támogatták leginkább. A német szerző tanulmánya végén a horvátországi német kisebbség közvetítő szerepéről értekezik, majd bemutatja a németországi kroatisztika műhelyeit.

Könyvtörténeti szempontból Anica Nazor tanulmányai a leginkább figyelemre méltóak. Első, a glagolita írásról szóló összefoglalása („Die glagolitische Schrift”) a kódexirodalom, majd nyomtatott glagolita könyvek történetét mutatja be. Az írás kialakulása a két szláv apostol, Konstantin és Method tevékenységéhez köthető. Három fő forráscsoportot különít el a szerző: az ószláv-bizánci irodalmi hagyomány művei, a latin-olasz kultúra alpműveinek fordításai, főként morális irodalom, és végül a 14–15. században a cseh irodalmi közvetítéssel készült munkák (a cseh IV. Károly király alapította bencés kolostorról elnevezve: Emaus-periódus). Ez utóbbi kiadvány-körbe enciklopédikus művek (Lucidarius), szentek legendái (*Legenda aurea*), vagy az Albertus Magnus *Paradisus animae* című munkájához hasonló műfajú munkák tartoznak. Anica Nazor külön csoportként elemzi az ír és brit szigetekről származó kéziratok glagolita verzióját, illetve azokat a műveket, amelyeket a mai Horvátország területén helyi alkotók írtak (énekeskönyvek, szenvedéstörténetek). A glagolita írásbeliség külön emlék csoportját alkotják a feliratok. A glagolita nyomdászat emlékei közül öt ősnymotványt ismerünk. A szakirodalomban vita folyik arról, hogy az első Missalét hol nyomtatták 1483-ban, a szerző a senji nyomda alapítási évét mindenestre 1494-re teszi. A 16. századi fiumei (Rijeka) nyomda mellett a velencei műhelyek nyomtattak glagolita karakterekkel. A glagolita nyomdászat egyik legizgalmasabb fejezete az urachi és wittenbergi nyomdák termékeinek vizsgálata. A szlovén és a horvát reformáció nem ért el jelentős sikereket, de az Ungnád-család, illetve a reformáció központjának, Wittenbergnek a támogatásával számos horvát nyelvű mű is megjelent. A délszláv területeken való terjesztésben a magyarországi és németországi kereskedelmi kapcsolatokra támaszkodhattak. A két protestáns vezéregyhéség, Stjepan Konzul (1521–1568) és Antun Dalmatin (?–1579) munkássága ma a katolikus horvátok körében is nagy elismertségnek örvend. A római Hitpropaganda Kongregáció nyomdájára 1625 után nem csak örmény, hanem glagolita karakterkészlettel is rendelkezett, és Rómában még a 19. század végén is jelentek meg glagolita nyomtatványok.

Anita Nazornak a cirill betűs horvát írás emlékekről („Die kyrillische Schrift”) első sorban, mint a glagolitával párhuzamosan élő hagyományról értekezik. Az első ilyen horvát nyelvemlék a 12. századból származik.

A latin nyelv és írás a Duna és az Adria közötti területen természetesen nagyobb hagyományral bír. Josip Bratulić tanulmánya azt a folyamatot követi végig, ahogy a 14. századtól a latin írás a horvát nyelvű művek rögzítésében, majd alkotásában is elterjedt („Lateinische Sprache und Schrift”). A glagolita betűkkel nyomtató ősnymdák, illetve a fiumei nyomda után az első jelentős nyomda már latin betűkészletet használt, Pavao Ritter Vitezović zágrábi nyomdájára (1690–1706). A 19. század első felében a horvát irodalmi nyelv kialakításában nagy szerep jutott a budai Egyetemi Nyomdának is.

De számos horvát író alkotott európai jelentőségű műveket latin nyelven. Mirko Tomasović egy rövid irodalomtörténeti vázlatban csak a legjelentősebbeket emeli ki („Die kroatische Literatur vom Humanismus bis zur Postmoderne”). Ebben a vázlatban tűnik igazán zavarónak az, hogy a mai Horvátország területét egységes horvát kultúrterületnek értelmezi a szerző. Janus Pannonius, aki 13 éves kora után nem élt Szlavóniában, és csak menekülése közben tért vissza Horvátországba mindenáron horvát lesz, jóllehet egy humanista számára ez a kérdés – milyen nemzetiségű? – soha nem volt feltehető. Petar Zrinskiékné, mint a 17. századi horvát irodalom képviselőjének fő műve az *Opsida sigecká* a tanulmányból eredeti műnek tűnhet, nem említve, hogy testvére Zrínyi Miklós magyar eposzát fordította horvátra. A vázlatban csak horvát irodalom van és Európa, amelyhez különböző műfajokkal kötődött (ez egyébként természetesen igaz). A kép azonban így hamis: sokkal többet mondhatott volna a szerző Marko Marulićról, a dubrovnikai petrarchistákról, ha azokat a horvát irodalomtörténetekben egyébként gyakran elemzett olasz humanista és dalmát környezetbe helyezi, és Pavao Ritter Vitezović *Odiljenje sigetskoja* sem lenne kevésbé horvát, ha annak magyar irodalmi mintájára utalt volna. De ettől függetlenül nagyon fontos, hogy a nemzetközi szakmai közösség a könyvtörténeti kiállítás katalógusában világnyelven is olvashat a horvát irodalom középkortól Miroslav Kležaiig élt legnagyobb alakjairól.

A szerkesztők, illetve a kiállítás rendezői ez után az irodalomtörténeti áttekintés után, a horvátországi sajtó történetét bemutató rövid fejezetet (kiállítási részt) iktattak. Az első latin nyelvű lap Zágrábban jelent meg 1771-től (*Ephemerides Zagrabienensis*), majd ezt követte két német nyelvű 1786-tól az *Agramer Deutschen Zeitung*, illetve 1789-től a *Kroatischer Korrespondent*. Az első horvát lapot Dalmácia francia adminisztrációja indította 1806-ban, de még ez is kétnyelvű volt: *Kraglski Dalmatin – Il regio Dalmata*. A horvát sajtó igazi elterjedése azonban csak a 19–20. század fordulójára lett valóság.

A horvát kultúra egyik legszebb fejezete a középkori glagolita zenei kéziratok története. A kiállításon természetesen ezt a Nyugat-Európában különlegességnek számító kézirat csoportot külön csoportosításban mutatták be. A katalógus számára erről Hana Breko írt elemzést („Der glagolitische Gesang – ein Vermächtnis des kroatischen Mittelalters”). Már a 9. századtól ismeretek említések a Dubrovnik környékéről a glagolita énekekről, de az első fennmaradt kódexek a 14. századból származnak (pl. Novak fejedelem misekönyve, 1368).

Az olyan kevesek számára érthető nyelvi közösség számára, mint amilyen a horvát, vagy a magyar, a zene a legkézenfekvőbb lingua franca. A horvát zenei életéről, zenei kiadványokról Koraljka Kos tanulmányából tájékozódhatunk („Die kroatische Sprache in der Musik”).

A kötetet egy válogatott, ajánló bibliográfia zárja a katalógus szerkezetét követő csoportosításban. Jó gondolat, bár azt hiszem, hogy túl kevés benne a nem horvátul írt tanulmányra való hivatkozás. Ez a kiállítás, és ez a katalógus elsősorban a külföldi közönségnek szól, és ezen belül is az érdeklődő értelmiségieknek. Hasznosabb lett volna tehát a világnyelveken olvasható könyveket, illetve tanulmányokat előtérbe helyezni. Az sem lett volna baj, ha ebben a bibliográfiában nem csak horvát szerzők szerepelnek, mert például Janus Pannoniusról igazából a magyar és az olasz szakírók többet tettek az asztalra, mint a horvát kollégák. A horvát könyv történetéről franciául és németül is kiváló tanulmányok olvashatók.

A kiállítással, és ennek megfelelően a katalógussal kapcsolatban a recenzens egyetlen komoly kifogással élhet: a horvát kultúra bemutatásakor a rendezők és szerkesztők sajátos módon átveszik azt a nyugat-európai szemléletet, hogy vannak a mai európai országok, és ezek egyben kultúrák is. Ebben az esetben ez a szemlélet úgy nyilvánul meg, hogy a kiállítás, és a katalógus azt sugallja: van a mai Horvátország, és ezen a területen volt egy kultúra, nevezetesen a horvát. Ennek a kultúrának ezen kívül van német kisebbsége és vannak emigránsai, akik különféleképpen képviselik azt, összekötnek népeket, kultúrákat. Így a kötet azt sugallja, hogy a szlavóniai horvát és a dalmá-

ciai horvát művelődéstörténetileg egy és ugyanaz. Szó sem esik arról, hogy ennek a kiváló kultúrának az állami kereteit 900 évig a magyar állam biztosította, és arról sem, hogy a horvát művelődést első helyen befolyásoló kultúra az olasz volt (ezt még akkor is hangsúlyozni kellene, ha a kiállítást Berlinben rendezték). Így Janus Pannonius és Marcus Marulus ugyanaz a horvát és humanista. Kötődéseikben, a kulturális hatásukban hiába is különböznek. Számukra azonban nem volt az kérdés, hogy ők maguk horvátok vagy magyarok, olaszok vagy dalmátok stb., tehát mi se döntsük el a 21. században ezt. Janus „Pannonicus” volt, Pécssett, Váradon, Budán élt, Marulus pedig „Spalatensis”, aki Dalmáciában élt. Nem volt tehát egységes horvát kultúra, főképp nem azon a területen, amelyik ma Horvátország. Ilyen szempontból a kiállítás és katalógusa arról szól, hogy a frissen önállóvá vált Horvátország számára mennyire fontos a horvát kulturális hagyomány felmutatása, amelyre, mint a társadalom összetartó erejére stratégiaileg is számít. Ebből a szempontból ez teljesen elfogadható, és ezt az előszóban meg is lehetett volna írni. A történeti tanulmányokban pedig ennek ellenére sem kellene anakronisztikusnak lenni. Ahogy Josip Stipanov, a Horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtár főigazgatója írja köszöntőjében („Kommunikation und kulturelle Identität”): népek és kultúrák kommunikálnak egymással: a szlovén a horváttal, a magyar a horváttal, az olasz a horváttal, és természetesen – egy berlini kiállításon kiemelni valóan – a német a horváttal. És nyilvánvaló, mindegyik mindegyikkel.

MONOK ISTVÁN

BIBLIOGRÁFIA

A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtár- történeti szakirodalom 2002-ben

Rövidítések:

KF	= Könyvtári Figyelő
KK	= Könyv és Könyvtár
KKK	= Könyv, Könyvtár, Könyvtáros
KN	= Könyv és Nevelés
MG	= Magyar Grafika
MK	= Magyar Könyvgyűjtő
MKsz	= Magyar Könyvszemle
NMunkmozgTört	= A Nemzetközi Munkásmozgalom Történetéből
VMeKvtÉrt	= A Vas Megyei Könyvtárak Értesítője
Egyház és művelődés...	= <i>Egyház és művelődés. Fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI–XIX. századi történetéből.</i> Szerk. biz.: G. SZABÓ Botond, FEKETE Csaba, BERECKZI Lajos. Debrecen: Tiszántúli Ref. Egyhker. és Koll. Nagykv., 2000. 504 p. ill.
Erziehungswissenschaft...	= <i>Erziehungswissenschaft in Mitteleuropa. Aufklärerische Traditionen – deutscher Einfluß – nationale Eigenständigkeit.</i> Hrsg. Klaus-Peter HORN et al. Bp.: Osiris K., 2001. 441 p.
Fejezetek 17. századi...	= <i>Fejezetek 17. századi nyomdászataunkból. Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos ülésszaka és kiállítása. 2000. október 12.</i> Szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit. Bp.: OSzK: Osiris K., 2001. 261 p. ill. (Libri de libris)
Festschrift für András Vízkelety...	= „ <i>swer sînen vriunt behaltet, daz ist lobelîch</i> ”. <i>Festschrift für András Vízkelety zum 70. Geburtstag.</i> Hrsg. Márta NAGY und László JÓNÁCSIK... Piliscsaba: Bp., Kath. Péter-Pázmány-Universität Philosophische Fak., 2001. 608 p., ill.
Hatszáz év...	= <i>Hatszáz év neveléstörténetéből. Neveléstörténeti konferenciák 1997–1998.</i> Szerk. BALOGH László. Bp.: OPKM, 2000. 214 p. (Neveléstörténeti füzetek, 17)
Jubileumi csokor...	= <i>Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére. Tanulmányok.</i> Szerk. ROZSONDAI Marianne. [Bp.]: Argumentum K., 2002. 433 p. ill.

- A középkor szeretete... = *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére.* Szerk. KLANICZAY Gábor, NAGY Balázs. Bp.: ELTE BTK Közép- és Korajtkori Egyetemes Történeti Tansz., 1999. 545 p.
- Magyar tanító... = BASKA Gabriella, NAGY Mária, SZABOLCS Éva: *Magyar tanító, 1901.* Pécs: Iskolakultúra, 2001. 136 p. ill. (Iskolakultúra, 9)
- Média-, nyomda- és... = BÁRÁNY Anzelm: *Média-, nyomda- és könyvszakmai privatizáció (1988–1998).* Bp.: GJW-Consultatio, 2000. 302 p.
- A nemzeti könyvtár... = *A nemzeti könyvtár kinyomtatványtára.* Szerk. CSEH Mária. Bp.: OSzK: Osiris K., 2002. 204, [27] p. (Libri de libris)
- Szinyei József emlékezete... = *Id. Szinyei József emlékezete.* Összeáll.: GAZDA István. Pilliscsaba: M. Tudománytört. Int., 2002. 323 p.
- Uralkodók és corvinák... = *Uralkodók és corvinák. Az Országos Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása alapításának 200. évfordulóján. 2002. május 16–augusztus 20.* Szerk. KARSAY Orsolya. Bp.: OSZK, 2002. 286 p. ill.

Általános és összefoglaló munkák, elvi kérdések

- BORSA Gedeon: Az 1801 előtti retrospektív magyar nemzeti bibliográfia a harmadik évezred küszöbén. In: *Fejezetek 17. századi...* 143–160.
- Egyetemes könyv- és könyvtártörténet, 19–20. század. Szöveggyűjtemény. Összeáll. és szerk. BÉNYEI Miklós. Debrecen: DE Mat. és Inf. Int. 2001. 312 p.
- FÜLÖP Géza – SZELLE Béla: Könyv és társadalom Magyarországon 1–4. = MK 2001. 3. 20–21.; 4. 18–19.; 5. 18–19.; 6. 18–19. [Má-sodközlés]
- GERŐ Gyula: Kiáltvány (kiáltás) a hétköznapi könyvtártörténet-írásért! = KKK 2001. 7. 3–12.

Bibliográfiák, repertóriumok, katalógusok

- BÉNYEI Miklós: Téka-tükör 2001. Könyvek, cikkek Hajdú-Bihar megye könyvtáiról = Hajdú-Bihar Megyei Könyvtári Téka 2002. 2. 45–55.
- A Bercsényi 28–30 című kiadvány repertórium [1963–1988]. Összeáll.: BÉNYI Csilla = *Ars Hungarica* 2002. 2. 387–410. ill.
- Csapodi Csaba tudományos munkásságának bibliográfiája (1931–2000). Összeáll. TÓTH Gábor. In: *Jubileumi csokor...* 405–433.
- CZEGLE Imre: A sajtó (periodika) zsengei. Röplapok–újságlapok–röpiratok (1503–1730) a Sárospataki Református Kollégium Tudo-

mányos Gyűjteményei Nagykönyvtárában. Sárospatak: Sárospataki Ref. Koll. Tud. Gyűjt., 2001. 211 p. ill. (Acta Patakina, 7)

- CZÖVEK Zoltán – PERGER Péter: A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 2001-ben = MKsz 2002. 4. 454–466.
- A Dévai Ferences Rendház 1850 előtti könyvei. Katalógus. Összeáll. SZABÓ Henriette. Bp.: OSZK: Osiris K., 2002. 179 p. (Nemzeti téka)
- DÖRNYEI Sándor: A magyar orvostörténeti irodalom 1715–1944. Pilliscsaba: M. Tudománytört. Int.; Bp.: M. Orvostört. Társ., 2002. 455 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára, 29)
- Dunakanyar. Repertórium 1965–1999. [Összeáll.] PETHŐ Zsoltné NÉMETH Erika. Szentendre: Pest Megyei Kvt., 2001. 130 p.
- EMÖDI András: A Nagyvárad Székeskáptalan könyvtára a XVIII. században. Bp.: OSZK; Szeged: Scriptum Rt., 2002. LXVIII, 433 p. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai, 5)
- Az Esély repertórium 1997–2001. Összeáll.: HARASZTI Judit. = *Esély* 2002. 1. 131–137.
- A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa (BCB Cat.) Készítette KLINDA Mária. Bp.: FSZEK: OSZK, 2001. XXXVI, 761 p. ill.
- Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1526–1726. Jegyzékszerű források. Sajtó alá rend. ZVARA Edina. Szeged: Scriptum Rt., 2001. 499 p. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 19/1)

- Magyar művészeti folyóiratok repertórium IV. Összeáll. KOPÓCSY Anna = *Ars Hungarica* 2002. 1. 167–188. [Kut (1926–1927); Uj Szin (1931)]
- RADNAI József: Kisebb lapok tartalomjegyzéke. Székesfehérvár: M. Alumíniumipari Múz., 2000. 38 p. (Ipartörténeti Források, 8) [Terv és Munkaverseny Híradó (1948–1949); Gánti Bauxit Híradó (1956); ALUTERV-Híradó (1964–1965); ASZGY-Híradó (1984–1989)]
- RÁKÓCZY Rozália: *Militaria Hungarica*. Magyar katonai nyomtatványok. Válogatott bibliográfia, II. = *Hadtörténelmi Közlemények* 2002. 2. 463–530. ill.
- [Rubicon] Repertórium. 1–126. szám (1990/1–2002/12) = *Rubicon* 2002. 12. 68–93.
- Savaria a Vas Megyei Múzeumok értesítője. Vol. 1–25 (1963–2002) és a *Praenovica Folia Historico-Naturalia* Vol. I–IV. (1981–2001) periódikában megjelent, illetve sajtó alatt lévő tanulmányok repertórium. Összeáll. KERESZTESNÉ SZÉKELY Katalin és SZABÓ Gizella = *Savaria* 26. 2001. 189–251.
- Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (a történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék) sajtóbibliográfiája (1845–2000). Szerk.: LÁSZLÓ Gézáné SZARKA Ágota. Nyíregyháza: Móricz Zs. M. és Vár. Kvt., 2002. 523. [7] p. ill.
- UROŠEVIĆ, Danilo: A Naše Novine válogatott repertórium. Bp.: Szerb Orsz. Önkorm., 2000. 485 p. [A Naše Novine, (1945–56), Sloboda (1945–46), Novi Svet, Pionirska Danica (1955–56) válogatott repertórium és a lapok története (1945–56).]
- Cenzúratörténet és más jogi szabályozások**
- CSEKE Péter: Kultúra és hatalom. Cenzúrapolitika Romániában (1919–1989) = *Nyelvünk és Kultúránk* 2002. 5. 5–21.
- GRANASZTÓI Olga: A tiltott francia könyvek sorsa Magyarországon (Válogatás a cenzúrahivatal aktáiból) 1780–1810 = *Sic Itur ad Astra* 2000. 4. 47–76.
- HEGEDŰS Zoltán: Sajtó és irányítás a Kádárkorszak végén = *Médiakutató* 2001. 2. 15–60.
- MOLNÁR András: Kossuth cenzúrázott országgyűlési beszéde (1848. február 8.) = *Századok* 2002. 4. 909–926.
- MOLNÁR Antal: A horvát és magyar katolikus bibliafordítás és a római inkvizíció = *MKsz* 2002. 1. 24–37.
- POMOGÁTS Béla: Irodalom a hatalom szorításában. A cenzúra és az öncenzúra formái = *Életünk* 2002. 9. 768–776.
- TIMKÓ György: Miért és mióta van impresszum? = *MG* 2002. 6. 99–102.
- Könyvtörténet**
- Középkori kéziratosság, kódexek*
- N. ABAFFY Csilla: Magyar nyelvemlékek és másolataik az MTAK Kézirattárában. In: *Jubileumi csokor...* 15–30. ill.
- BOREČZKY, Anna: Imitation und Invention. Beobachtungen zur Entstehungs-Geschichte der Illustrationen der Budapester Concordantiae Caritatis-Handschrift = *Acta Historiae Artium* 1999/2000. 1–4. 1–62. ill.
- BUDAI Erzsébet – KISS Sebestyén: Az Országos Széchényi Könyvtár négy Sallustius-kézirata = *KK* 24. 2002. 105–110.
- DERCSÉNYI Dezső: A Képes Krónika egy miniatúrájáról = *MKsz* 2002. 2. 157–159.
- DÖMÖTÖR Adrienne: A Gyöngyösi Kódex magyarul író kezei = *Magyar Nyelv* 2002. 4. 450–461.
- Gömöry-kódex 1516. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi és a bev. írta HAADER Lea és PAPP Zsuzsanna. Bp.: MTA Nyelvtud. Int., 2001. 797 p.
- JAKAB László – KISS Antal: A Festetics-kódex ábcérendes adattára. Debrecen: DE M. Nyelvtud. Tansz., 2001. 342 p. (Számítógépes Nyelvtörténeti Adattár, 9)
- KOVÁCS Zsuzsa: F. Fráter munkái: Kazinczy-kódex és a Tihanyi-kódex = *Magyar Nyelv* 2002. 3. 364–380.
- MADAS Edit: Magyar nyelvű kódexirodalom (1440 k.–1530 k.). In: *Uralkodók és corvínák...* 157–162.
- MOLNÁR Ferenc: Az Ómagyar Mária-siralom értelmezése = *Magyar Nyelv* 2002. 4. 464–469.
- PÓCS Dániel: Exemplum és analógia. A firenzei Psalterium-corvina kettős címlapjának narratív struktúrája. In: *Uralkodók és corvínák...* 71–80. ill.
- PÓCS, Dániel: Holy Spirit in the Library. The frontispiece of the Didymus corvina and neo-

- platonian theology at court of King Matthias Corvinus = *Acta Historiae Artium* 1999/2000 1–4. 63–212. ill.
- ROZSONDAI Marianne: Kinek készült valójában Nagylutcei Orbán Psalteriuma? In: Jubileumi csokor... 233–248. ill.
- SOLYMOSI László: A perjogi írásbeliség első százada = *Vigília* 2002. 7. 521–527.
- SZENDREI Janka: Kottás töredékek a magyar középkorból. Kiállítás az MTA Zenetörténeti Múzeumában. Bp., [MTA ZTI], Amulett '98 Kft. 2000. 68 p. ill.
- SZÉPE, Helena Katalin: Társadalmi és művészeti identitás miniatúrákkal díszített velenicei okiratokban = A Szépművészeti Múzeum Közleményei 2001. 95. 59–78., 185–197. ill.
- TÖRÖK Gyöngyi: A Magyar Anjou Legendárium eddig ismeretlen lapja a Louvre-ban. In: Jubileumi csokor... 301–319. ill.
- VIZKELETY András: A Leuveni Kódex egyik középkori állomáshelye. In: Jubileumi csokor... 369–378.
- WEHLI Tünde: Négy wolfenbütteli corvina. In: Uralkodók és corvinák... 103–105.
- Nyomda-, nyomdászattörténet**
- Több évszázadot érintő munkák*
- MOLNÁR József: Vázlat a latin nyomdabetűk történetéhez a kezdetektől Misztótfalusi Kis Miklósig. In: *Fejezetek 17. századi...* 163–178.
- Ofszetforma-készítés. In: KOVÁCS Gyula: *Ofszetmester*. Bp.: Nyomdász K., 2001. 9–21. ill. [Az ofszetnyomás történetéről]
- TÓTH-OROWAN Lóránt: Sztereotípiák a nyomdászatban és a beszédben = *Papíripar* 2002. 2. 65–66.
- 15–16. század*
- BÁNYI Szilvia: Az Fiú is Jehovah. Ismeretlen művek Komlós András műhelyéből. In: *Egyház és művelődés...* 9–26.
- BORSA, Gedeon: Über deutsche Buchdrucker des 15. und 16. Jahrhunderts in Ungarn. In: *Festschrift für András Vizkelety...* 241–245.
- GÉCS Béla: *Vándornyomdászok* = *MG* 2002. 1. 89–91.
- perso- [PERSOVITS József]: A nyomda ördöge = *Typographia* 2001. 1. 8.
- PERSOVITS József: A nyomtatott betű és a helyesírás a magyar könyvnyomtatás kezdeti időszakában = *Pannon Tükör* 2002. 1. 49–51. [Másodközlés]
- URBÁN László: Kultúra és egészségügy a Nádasdyak idején. In: *Sárvár története*. Szerk. SÓPTEI István. Sárvár: Önkorm., 2000. 191–209.
- 17. század*
- BORDA Lajos: Pádai Julius Caesar kereskedelmi számtanának ismeretlen kétnyelvű kiadása (Brassó, 1684) = *MKsz* 2002. 1. 46–55. ill.
- V. ECSEDY Judit: A 17. század első felének nyomdai körképe és részmerlege. In: *Fejezetek 17. századi...* 37–62. ill.
- V. ECSEDY Judit: Az eperjesi nyomdászat kezdetei = *MKsz* 2002. 1. 10–23. ill.
- FEKETE Csaba: Tótfalusi Kis Miklós felmentése = *Egyháztörténeti Szemle* 2002. 1. 139–142.
- PETRŐCZI Éva: Tótfalusi Kis Miklós és Pápai Páriz Ferenc barátsága = *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve* 10. 2002. 21–29.
- PILINYI Péter: Az első nyomdász nemes hazánkban = *Typographia* 2002. 11. 12. [Szeneci Kertész Ábrahám]
- POSTMA Ferenc – P. VÁSÁRHELYI Judit: *Zwei unbekannte ungarischsprachige Lobgedichte aus Franeker* = *MKsz* 2002. 1. 55–68.
- VISKOLCZ Noémi: Johann Heinrich Bisterfeld és a gyulafehérvári tankönyvkiadás a XVII. században = *MKsz* 2002. 3. 249–271. ill.
- 18–19. század*
- FABINI, Joannes Theophilus: *Doctrina de morbis oculorum*. Pest: Wigand, 1831. Hasonmás kiadás. Szerk.: KOVÁCS Bálint. Bp.: Tudomány K., [2000]. 370, [16] p.
- H. K. [HORVÁTH Károly]: Egy magyar nyomdász család a XVIII–XIX. században = *Typographia* 2002. 6. 15. [Trattner-család]
- KÖPECZI Béla: Klement János Mihály epithalamiuma = *MKsz* 2002. 1. 68–73.
- PERGER Péter: Misztótfalusi Kis Miklós betűinek 18. századi továbbélése. In: *Fejezetek 17. századi...* 235–259. ill.

- PÉTER László: Az első háromszéki nyomda és hírlap = *Természet Világa* 2002. 5. LXXVII–LXXIX.
- PILINYI Péter: A hangjegymetszés meghonosítója = *Typographia* 2002. 2. 7. [ifj. Falk Zsigmond]
- PILINYI Péter: Egy bankjegynyomtató viszonyosságai = *Typographia* 2002. 2. 8. [Ábrai Károly és a szabadságharc pénzjegysajtója]
- PILINYI Péter: Író és nyomdatulajdonos a Bel- és Lipótvárosban = *Typographia* 2002. 8. 8. [Hornyánszky György]
- PILINYI Péter: A nyomdászat és a *Typographia* magyarosítója: Pusztai Ferenc = *Typographia* 2000. 1. 8.
- PRÓKAI Margit: A miskolci nyomdászat és könyvkiadás a 19. század második felében = *Levéltári Évkönyv* 11. 2002. 91–108. [Benne: Miskolci nyomdák időszaki kiadványai a 19. sz. második felében]
- PRÓKAI Margit: A miskolci nyomdászat és könyvkiadás a 19. század második felében = *Szülföldünk* 28–29. 2001. 34–46.
- SIKALÁNÉ SÁNTA Ildikó: Kétszáz éves a szegedi könyvnyomtatás. A nyomdászat megjelenése Szegeden = *Szeged* 2001. 11. 10–15. ill.
- TATAI-BALTÁ, Cornel: L'imprimerie de Blaj (1747–1830) = *MKsz* 2002. 2. 113–128.
- TIMKÓ György: Nyomdászregula 1772-ből = *MG* 2002. 2. 93.
- PERSOVITS József: A Pátria nyomda története (II. rész) = *Typographia* 2002. 1. 2.
- Szerkesztőségek, nyomdák a Józsefvárosban. In: PILINYI Péter: *Józsefváros története 1897–1927*. Bp.: Bp. Főváros Józsefvárosi Önkorm., 2001. 55–58. ill.

Könyvművészet, illusztráció, ex libris

- ANISZI Kálmán: Aki bibliofilnek született. Gábor Dénes bibliográfus, szerkesztő, könyv- és ex libris gyűjtő = *Confessio* 2002. 4. 117–121. ill.
- Buday György emlékezete. LENGYEL András, NÁTYI Róbert, HAIMAN György et al. [Összeállítás születésének 95. évfordulójára] = *Szeged* 2002. 4. 22–35. ill.
- CSEH Mária: Az utca művészete. Benczúr Gyulától Konecsni Györgyig. In: *A nemzeti könyvtár... 25–39*. ill.
- CSONGOR Dénes: A körrajzolás kőkorszaka = *MK* 2002. 5. 12–13.
- CSONGOR Dénes: Vidéky János ifjúkori grafikai munkái = *Művészettörténeti Értesítő* 2002. 3–4. 346–350. ill. [V. J. (1827–1901)]
- DEÉ NAGY Anikó: A marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár ex librisei. Bp.: Balassi K.; Kolozsvár: Polisz Kvk., 2001. 103 p., XCVI to. ill.
- DOBÓ KOCSIS Zoltán: „Szomorodott szívvel tudtára adom...” A halotti értesítők arculatváltóása a 18–20. században. In: *A nemzeti könyvtár... 41–55*. ill.
- GÉCZI János: Az illusztráció formái = *Iskolakultúra* 2002. 4. 40–55. ill. [A botanikai illusztrálás fejlődése, technikái a reneszánsz idején]
- IMRE Mihály: Arbor Haereseon. A wittenbergi történetiszemlélet ikonográfiai ábrázolása Szegedi Kis István *Speculum pontificum Romanorum* című művének 1592-es kiadásában. In: *Egyház és művelődés... 53–81*. + [1] t. ill.
- KASS János két írása. A magyar tipográfia. Gondolatok a könyvillusztrációról = *Szeged* 2001. 11. 24–25. ill. [Másodközlés, eredetileg megjelent: 1981 ill. 1988.]
- KNAPP Éva: „Gyönyörű volt szál alakja.” Szent István király ikonográfiája a sokszorosított grafikában a XV. századtól a XIX. század közepéig. Bp.: Borda Antikvárium, 2001. 361 p. ill.

19–20. század

- GAÁL Endre: A szegedi nyomdászat 1801–1918. Szeged: Csongrád Megyei Levéltár, 2001. 350 p. ill.
- GÉCS Béla: Czettel Dániel, az Első Magyar Betűöntőde Rt. létrehozója = *MG* 2002. 5. 67–69.
- A Gutenberg-otthon. In: PILINYI Péter: *A Józsefváros története 1897–1927*. Bp.: Bp. Főváros Józsefvárosi Önkorm., 2001. 51–54. ill.
- MACZÓ Péter: Tótfalusi Kis Miklós nyomdokain. Mai magyar betűtervezők = *MG* 2002. 5. 46–51.
- MALATYINSZKI József: A százötíz éves battonyai nyomdászat = *MG* 2002. 1. 84–86.
- NÉZŐ István: 135 éves a kisvárdai nyomdászat = *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 2002. 1. 27–40.
- A nyomdák privatizációja. In: *Média-, nyomda- és... 130–144*.

KNAPP Éva – TÜSKÉS Gábor: Szent István király és a Szent Jobb együttes ábrázolása a sokszorosított grafikában. In: Jubileumi csokor... 103–134. ill.

A könyv művészete. KNER Imre rádióelőadása – 1940. = Szeged 2001. 11. 22–23. ill. [Másközlés, eredetileg megjelent: Gyoma, 1940.]

R. KUTOR Beáta: „Mire a lombok lehullanak...” Az első világháborús gyűjtemény. In: A nemzeti könyvtár... 57–91. ill.

NAGY Zoltán: A magyar litográfia története a XIX. században. Repr. kiad. Bp.: Balassi, cop. 2001. 135, VII p. [8] t. fol. ill. [Eredetileg megjelent: Bp., 1934] [Függelék: Nagy Zoltán élete és munkássága (1908–1994)]

NÉMETH Nándor (1910–1978) kisgrafikai alkotásjegyzéke (ex libris és alkalmi grafika). A bev. írta: CSIBY Mihály. Balatonfűzfő: Palásthy K., 2000. 55 p. ill.

PAPP Júlia: „... vitézül védjétek a nemzetet...” (Wolfgang Lazius nagy Magyarország-térképének Szűz Mária, Szent István és Szent László ábrázolásairól) = Geodézia és Kartográfia 2001. 7. 35–38.

PAPP Júlia: „... vitézül védjétek a nemzetet...” Wolfgang Lazius nagy Magyarország-térképének Szűz Mária, Szent István és Szent László ábrázolásáról = Ars Hungarica 2002. 1. 25–48. ill.

POGÁNY János: Magyar könyvművészet a századfordulón és a szecessziós könyv. 1–3. = Antikvárium 2001. 1. 9–12. ill.; 2. 10–12. ill.; 3. 10–11. ill.

POLAČKOVA, Dagmar: A kassai Východoslovenské Múzeum kiállítási plakátjai, 1920–1938. Krón Jenő és a tipográfiai avantgarde = Művészettörténeti Értesítő 51. 2002. 1–2. 69–84. ill.

RÓZSA György: Egy újra hazakerült ritka budai ostromkép = Művészettörténeti Értesítő 2002. 3–4. 342–346. ill. [Justus van der Nypoort és Lerch rézmetszete (1686) és másolata]

SEMSEY Viktória: Egy ismeretlen ostromrajz Buda visszafoglalásáról. Sitio y expugnación de la ciudad de Buda (Buda városának ostroma és visszafoglalása) = Aetas 2002. 1. 131–135. ill.

SZARKA Anita: Kép-üzenet-kepeslap. In: A nemzeti könyvtár... 93–114. ill.

TAKÓ Edit: Díszek és illusztrációk. Metszetek a nagyszombati nyomda kiadványaiban = Szeged 2001. 11. 6–9. ill.

ÜRMÖS Péter: Ex libris a századfordulótól az ezredfordulóig. In: A nemzeti könyvtár... 115–146. ill.

Térképészet

KLINGHAMMER István: A földrajzi szemléltetés korai története. Iskolai térképek, atlaszok, föld- és éggömbök az egykori magyar iskolákban = Geodézia és Kartográfia 2002. 12. 8–14.

PERSOVITS József: Kogutowitz Manó, a modern magyar térképészet megalapítója = MG 2002. 4. 109–110.

RÓZSA Gábor: Háromszáz éve született a kör négyszögesítője. Mikoviny Sámuel Szeged-Csongrádban 1730–31. = Szeged 2000. 3. 35–39. ill.

Könyvkötés-történet

ÁDÁM Ágnes: Leletek a könyvtári állományban. I. Régi könyvek kötésének rejtett titkai, utazás a könyvek belsejébe = KKK 2002. 10. 39–44. ill.

HESSE-RUCKRIEGEL, Ilona: A színes márványpapír = Papíripar 2002. 2. 61–63.

LENTE Zsuzsanna: Nagylucei Orbán psalteriuma reneszánsz kötésének feltárása = KKK 2002. 1. 26–29. ill.

ROZSONDAI Marianne: Misztótfalusi Kis Miklós Amszterdamban nyomtatott könyveinek eredeti kötése. In: Fejezetek 17. századi... 203–234. ill.

STEINMANN Judith: 16. századi zürichi könyvkötések a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában = MKsz 2002. 3. 225–248. ill.

Könyvkereskedelem, -terjesztés

GÉCS Béla: Könyvkereskedők = MG 2002. 3. 93–95.

A magyar könyvgyűjtő új kézikönyve III. (1992–1996). A magyarországi könyvárverések (1992–1996) könyv, aprónyomatvány, metszet és kézirat tételeinek összesített mutatója. [Szerk. és összeáll. SZINAINÉ LÁSZLÓ Zsuzsa és FÖLDVÁRY András]. Bp., [szerzői kiad.] 2002. 504 p.

- Néhány 19. századi antikváriumunkról. SENNOWITZ Adolf 1888-as gyűjtéséből közli: GAZDA István = Antikvárium 2001. 1. 7–8. ill.
- POGÁNY György: Az első magyarországi könyv-árverések. 1–2. = Antikvárium 2001. 2. 7–8. ill.; 3. 7–9. ill.
- Kiadástörténet**
- Több évszázadot érintő munkák*
- KNAPP Éva: Officium Rákócziánium. Az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai. Bp.: Bor-da Antikvárium, 2000. 200 p. ill.
- Magyar könyvek – magyar századok. Szerk.: KOLLEGA TARSOLY István. Bp.: Tarsoly K., 2001. 416 p. ill.
- SZÉNÁSI Zsófia: Füvesemberek, kirurgusok, orvosok. Adalékok a gyógyítás történetéből = MK 2002. 2. 12–13.
- 15–18. század*
- BORSA Gedeon: Ki lehetett Michael de Hungaria? In: Jubileumi csokor... 59–64.
- DUKKON Ágnes: Misztótfalusi Kis Miklós, az író és teológus. In: Fejezetek 17. századi... 179–201. ill.
- GALAMBOS Lajos: A Váradai Biblia. In: Fejedelmek, forradalmak, vasutak. Tanulmányok Erdély történetéből. Szerk. TAKÁCS Péter. Debrecen, Erdélytört. Alapítvány, KLTE Tört. Int. 2000. 161–180. (Erdélytörténeti Könyvek, 3)
- GYÖRI L. János: Kegyeességi sikerkönyvek a 17. században. A Praxis pietatis magyarországi útja. In: Doctrina e Pietas. Tanulmányok a 70 éves Barcza József tiszteletére. Szerk. DIENES Dénes, SZABADI István. Debrecen: DRHE; Sárospatak: Sárospataki Ref. Koll. Tud. Gyűjt.: TREL, 2002. 38–50.
- HARGITTAY Emil: Gloria, fama, literatura. Az uralkodó eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben. Bp.: Universitas K., 2001. 239 p. ill. (Historia Litteraria, 10)
- HELTAI János: A 17. század első felének kiadványszerkezete. Műfajteremtő elvek és célok. In: Fejezetek 17. századi... 9–35. ill.
- KLINGHAMMER István: Egy „eurokonform” földrajzi tankönyv és iskolai zsebatlasz a XVI. századi Magyarországról. Johannes Honter: Rudimenta Cosmographica (1530/1542) és Atlas Minor (1542) = Földrajzi Közlemények 2000. 1–4. 131–140.
- MAZAL, Otto: Voraussetzungen und Aspekte der Rezeption der antiken Literatur im Inkunabeldruck. In: Jubileumi csokor... 191–211.
- PACZOLAY Gyula: Az első magyar közmondás-gyűjtemény és szerzője Baranyai Decsi Csímor János = Ethnica 2001. 3. 81–90. ill. [Adagiorum... (Bártfa, 1598)]
- PAVERCSIK Ilona: Evangélikus, református vagy protestáns? In: Fejezetek 17. századi... 95–122. ill.
- PÁZMÁNY Péter: Imádságos könyv (1631). Sajtó alá rend. Sz. BAJÁKI Rita, HARGITTAY Emil. Bp.: Universitas K., 2001. 330 p. ill. (Pázmány Péter művei. Kritikai kiadás, 3)
- PÁZMÁNY Péter: Az mostan támadt új tudományok hamisságának tíz nyilvánvaló bizonyossága és rövid intés a török birodalomról és vallásról (1605). Sajtó alá rend. AJKAY Alinka, HARGITTAY Emil. Bp.: Universitas K., 2001. 304 p. ill. (Pázmány Péter művei. Kritikai kiadás, 2)
- REISZ T. Csaba: Hegedűs János: Sopron vármege új leírása. (Adalék Bél Mátyás földrajzi munkája kijavítási kísérletéhez) = Soproni Szemle 2002. 4. 300–318.
- W. SALGÓ Ágnes: Felkészítő beszéd Magyarországon megsegítésére a török ellen 1594-ből. In: Jubileumi csokor... 249–262. ill.
- SZELESTEI N. László: A barokk prédikációs gyakorlat ellen: Benyák Bernát kiadatlan fordítása 1772-ből. In: Jubileumi csokor... 263–279.
- A trónörökös mértankönyve. Közreadja és a bev. tan. írta RÓZSA György. [Bp.]: Balassi K.: OSZK, 2001. 22 p. ill. [Kísérőtanulmány A. E. Burckhardt von BIRCKENSTEIN: Erz-Herzogliche Handgriffe des Zirckels und Linnials... (Wien, 1686) c. munkájának reprint kiadásához]
- P. VÁSÁRHELYI Judit: Nyomtatott magyar fordításaink 1636 és 1655 között. In: Fejezetek 17. századi... 63–94. ill.
- VEKERDI László: Einige Lehrbücher ungarischer Mathematiker der Aufklärung. In: Jubileumi csokor... 351–368.

18–19. század

- DÖRNYEI Sándor: „Ofner Medizinisch-Chirurgische Bibliothek” = MKsz 2002. 4. 421–430.
- FEHÉR Katalin: Egy reformkori pedagógiai tankönyvpályázat = KN 2002. 1. 60–64. [Edvi Illés Pál: Első oktatásra szolgáló kézikönyv; Warga János: Vezérkönyv az elemi nevelés és tanításra (1835)]
- LESZNICKOVA, Liljana: Hagyomány és újítás Fazekas Mihály és Petko Szlavejkov kalendáriumaiban = Ethnica 2001. 3. 91–95. ill.
- MAGYAR Erzsébet: Az első magyar egészség-tan tankönyvek = KN 2002. 3. 52–57. [Kis József: Egészséget tárgyazó catechismus (Sopron, 1794); Zsoldos János: Diaetika (Győr, 1814)]
- G. MERVA Mária: Negyvennyolc a ponyván. In: '48 kultusza. Tanulmányok. Gödöllő: Gödöllő Városi Múz., 1999. 63–73.
- SÜVEGH Veronika: „...világi énekkel tölté meg a száját...” A Kisnyomtatványtár ponyvagyűjteménye. In: A nemzeti könyvtár... 179–204. ill.

19–20. század

- ÁBRAHÁM István: A tankönyvellátás változásai a rendszerváltozás után = Iskolakultúra 2002. 2. 75–80.
- BÁLINT Gábor: Gömri Jenő és a Modern Könyvtár = MKsz 2002. 2. 188–192. ill.
- BART István: Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban. Bp.: Osiris K., 2002. 170 p.
- Hungarian publishing. Ungarisches Verlagswesen. 1999. Ed. Dóra KÁROLYI. Bp.: Frankfurt '99 Kht., 1999. 155 p. ill.
- HUTIRA Albin: A Rózsavölgyi és Társa másfél évszázada. Bp.: Athenaeum 2000 K., 2000. 58, [32] p. ill.
- KAPRONCZAY Katalin: A tudományos társaságok szerepe a magyar orvosi szakirodalom fejlődésében 1867 és 1914 között = Orvostörténeti Közlemények 2001. 174–177. 5–44.
- KELECSÉNYI László: Ideje van. A 'Továbbélők' kézirat- és kiadás-történetéről = Iskolakultúra 2002. 5. 79–84.
- A könyvkiadók és könyvterjesztők privatizációja. In: Média-, nyomda- és... 145–205.

- N. MANDL Erika: A Lampel-Wodiáner cég színműsorozat-kiadásai és a fővárosi színházaink századeleji műsora = MKsz 2002. 2. 129–145.
- PALOTAI Mária: Egy tiszavirág életű erdélyi kiadó: a Haladás Lap- és Könyvkiadó Betéti Társaság = KF 2002. 1–2. 475–482.
- A pápai Jókai Mór Városi Könyvtár nyomdatermékei. Könyvek 1987–1999. Összeáll. HOFFER Katalin. Pápa: Jókai Mór Városi Kvt., 1999. 84 p. [12] t. ill.
- POGÁNY György: Hungária könyvek. Egy bibliofil könyvsorozat 1935–1948 között = KKK 2001. 11. 47–51.
- SZÉNÁSI Zsófia: „Jó magyarság” = MK 2002. 7. 14–15.
- SZÉNÁSI Zsófia: A mulattató írástól a kísértetkastély borzalmáig. Ponyva és lektűrirdalom magyar nyelven = MK 2002. 6. 12–14.
- SZÍJ Rezső: Könyvkiadásunk és könyvkultúránk a Horthy-korszakban 1920–1944. 2., bőv. kiad. Bp.: Szenci Molnár Társ., 2001. 128 p. ill.
- VOIT Krisztina: A legenda vége – Ráth Móról. In: Jubileumi csokor... 279–394.

Sajtótörténet

Több évszázadot érintő munkák

- KOCSY Anikó: Az a szépséges időszakai sajtó! = KKK 2001. 6. 25–35. ill.
- LAKATOS Éva: A léghajón való kiadástól a csavargók újságjáig. Sajtótörténeti különlegességek, furcsaságok = MKsz 2002. 3. 272–286.

15–19. század

- DEBRECZENI Atila: Életmintá és irodalom. Kármán József: A 'Nemzet' Tsinosodása = Hittel 2002. 8. 102–111.
- FRIED István: Kazinczy Ferenc Orpheusa (A 2001-es kiadás margójára) = Széphalom 2002. 12. 43–54. ill.
- HUBAY Ilona: Egykorú újságlap Drakula vajdáról = MKsz 2002. 1. 41–46. ill.
- MILÓTAY Nóra: Female periodical press as a source for socio-political transformation – an introduction = Sic Itur ad Astra 2000. 4. 103–224.

- MORVAI Zsuzsanna: Előfizetési felhívások, avagy magyar sajtótörténet az aprónyomtatványok tükrében = A nemzeti könyvtár... 149–177. ill.
- PÁL József: A kortárs olasz költészet Kazinczy Orpheus című folyóiratában = Széphalom 2002. 12. 55–60.
- PAPP Dezső: A magyar katonai sajtó története 1705-től 1849-ig = Új Honvédségi Szemle 2002. 5. 87–98.
- SEIDLER, Andrea: Systemtheoretische Überlegungen zu einer möglichen Standortbestimmung des ungarischen Pressewesens im 18. Jahrhundert = Hungarian Studies 2002. 1. 97–113. ill.
- Id. Szinnyi József sajtótörténeti írásaiból. In: Szinnyi József emlékezete... 47–267. [Másközlések]
- S. VARGA Pál: Az Uránia programja és az irodalmi modernizáció hagyományközösségi alternatívája = Hitel 2002. 8. 88–101.
- 19. század*
- BARKÓCZI Jolán: Vasúti lapok a 19. században = A Közlekedési Múzeum évkönyve 12. 1999–2000. 306–316. ill.
- BATÁRI Gyula: Az első amerikai magyar hírlap = Antikvárium 2001. 1. 5–6. ill. [Magyar Száműzöttök Lapja, 1853]
- BATÁRI Gyula: Az első magyar orvosi folyóirat és szerkesztője: Sándorffy József = Antikvárium 2001. 5. 5–6. ill. [Orvosi és Gazdasági Tudósítások, 1803.]
- BORONKAI Szabolcs: A „szabadkőműves iga” és a „gyengék vigasza”. Német nyelvű irodalom a 19. század végi Sopronban = Soproni Szemle 2002. 2. 113–125.
- CSÁSZTVAY Tünde: Éhes költő a „Veszprém”-mel álmodik. Lapkísérlet az 1870-es évek közepén = Iskolakultúra 2002. 6–7. 49–56.
- FEHÉR Katalin: Egy pedagógiai szaklap a szabadságharc időszakában – a Katolikus Iskolai Lap. In: Hatszáz év neveléstörténetéből... 112–122.
- FEHÉR Katalin: A Felső Magyar Országai Minerva és a művelődés = MKsz 2002. 4. 373–386.
- HENCZ Hilda: A bukaresti magyar sajtó a XIX. században = KKK 2001. 12. 39–51.
- KISS László: Az 1865-ös pozsonyi Kórházi Szemle – a magyarországi kórháziügy első folyóirata = Orvostörténeti Közlemények 2001. 174–177. 113–123.
- KOCSY Anikó: Az enciklopédikus lapok kialakulásának sajtós körülményei Magyarországon a XIX. század közepén = KKK 2002. 1. 39–47.
- KOSZTOLÁNCZY Tibor: Egy közjáték tanúságai: Ignotus és a Szerda = Modern Filológiai Közlemények 2002. 2. 100–121.
- MOLNÁR András: Kossuth Lajos és Zala megye kapcsolata. 1836–1848. = Pannon Tükör 2002. 2. 19–39. [Törvényhatósági Tudósítások, Pesti Hírlap]
- MORVAI Zsuzsanna: Női lapok indulása a 19. század elején és a nők olvasóvá érése = KKK 2002. 9. 34–39.
- PERSOVITS József: Gutenberg Magyarországon = MG 2002. 6. 106–109. [A Gutenberg c. nyomdász folyóirat (1865–1867)]
- PRÓKAI Margit: A miskolci nyomdászat és könyvkiadás a 19. század második felében. Miskolci nyomdák időszaki kiadványai a 19. sz. második felében = Szülőföldünk 2001. 28–29. 42–44.
- 19–20. század*
- T. KNOTIK Mária: A Szegedi Napló szerkesztősegei, kiadóhivatalai és nyomdái (1878–1922) = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2001. 5–27.
- KOCSY Anikó: Forgó bácsi, Benedek apó meg a többiek. A gyermek- és ifjúsági lapokról röviden = KKK 2002. 3. 11–20. ill.
- LIPTÁK Dorottya: Újságok és újságolvasók Ferenc József korában. Bécs – Budapest – Prága. Bp.: L’Harmattan, 2002. 207 p. ill. (A múlt ösvényén)
- POGÁNY György: Bibliofil folyóiratok Magyarországon I–III. = MK 2002. 5. 18–19.; 6. 16–17.; 7. 20–21.
- SZÁLLÁSI Árpád: A Gyógyászat, 100 évvel ezelőtt = Orvosi Hetilap 2002. 7. 357–359. ill.
- „Az újságíró lelke van ezekben az ólombetűkben...” Sajtótörténet. Rákosszentmihály, Mátyásföld, Cinkota, Sashalom 1898–1945. Szerk.: BENEDEK Ágnes. 2., jav. kiad. Bp.: XVI. ker. Önkorm., 2002. 60 p. ill. (Kertvárosi helytörténeti füzetek, 1)

20. század

- BATÁRI Gyula: A Földgömb = Antikvárium 2001. 3. 5–6. ill. [Az 1930-ban alapított folyóirat-ról]
- BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: Egy ismeretlen szabadkőműves közlöny = MKsz 2002. 2. 186–187. [Pro Libertate, Beregszász]
- BOGDÁNY Ferenc: Ötven éves a Képes Nyelvmester = KN 2002. 2. 52–57.
- ELEK Tibor: Cseppben a tenger. Kis magyar alternatív napilap történet = Bárka 2002. 5. 111–124. [Békés megyei lapok történetéről]
- ELEKES Irén Borbála: A századforduló feminista folyóirata. A Nő és a Társadalom (1907–1913) = KKK 2002. 9. 40–48.
- FARKAS László: Az Új Írás születése = Tekintet 2002. 2–3. 28–44.
- CZ. FARKAS Mária: Balogh József folyóirata: Nouvelle Revue de Hongrie = KK 2002. 155–171.
- CZ. FARKAS Mária: A magyar irodalom közvetítése a két világháború között a Nouvelle Revue de Hongrie folyóiratban = Hungarológiai Évkönyv 2002. 51–58.
- GAÁL Endre: A Szegedi Tudományegyetem Acta Historica I–C. számainak története. Szeged: Hungaria, 1999. 59 p.
- GÁLLOS Orsolya: Hűszéves a szlovén rendszerváltó lap = Európai utas 2002. 4. 60–63. ill. [Nova revija]
- Gellért Oszkár és a Nyugat. In: BORBÉLY Sándor: A Nyugat tájain. Tanulmányok és műelemzések. Bp.: Pannonica K., 2001. 85–100.
- HEGYI Béla: A párbeszéd vége = Tekintet 2002. 4–5. 187–195. [Vigilia]
- ILLÉS Lajos: Illyés Gyula az Új Írás hőskorában. A főszerkesztő krónikájából = Új Horizont 2002. 6. 77–87.
- JEMNITZ János: La Revue Socialiste (1947–1949) = NMunkmozgTört 2002. 143–157. [Munkás- és szocialista sajtó]
- KEREKES Imre: A Pécsi Katolikus Tudósító (1921–1944) = MKsz 2002. 2. 146–156.
- KÖBÁNYAI János: A Múlt és Jövő folyóirat első (1911–1914) periódusának képzőművészeti szemlélete = Múlt és Jövő 2002. 2–3. 113–119.
- LENGYEL András: A Szegedi Napló hirdetési díj-szabása (1908) = MKsz 2002. 1. 86–89.
- A média privatizációjának eseménytörténete. In: Média-, nyomda- és... 78–129. [„Nyomtatott sajtó”, terjesztés, elektronikus média]
- MELLÁR Tamás: Gondolatok a nyolcvanéves Statisztikai Szemléről = Statisztikai Szemle 2002. 12. 1049–1055.
- A Napjainktól az Új Holnapig. Beszélgetés Miskolc irodalmi életéről. [Az elhangzott előadások és hozzászólások írásos változatának közlése]. PORKOLÁB Tibor et al. = Új Holnap 2002. 4. 81–131. ill.
- Négyszögletű kerekasztal 4. Könyv és Nevelés egykor és most. Összeáll. DÖMSÖDY Andrea = KN 2002. 1. 102–103.
- OZSVÁTH Judit: Egy katolikus szellemiségű lap az erdélyi magyar nevelésügy szolgálatában: az Erdélyi Iskola = MKsz 2002. 4. 431–439. ill.
- PANACCIONE, Andrea: Három nemzetközi szocialista folyóirat (1940–1941) [Novij Mir, Novij Puty, Austrian Labour Information] = NMunkmozgTört 28. 2002. 134–140. [Munkás és szocialista sajtó]
- PÁVEL Melinda et al.: Adalékok a város sajtótörténetéhez. In: Százhalombatta. Tanulmányok a város történetéből 1970–2000. Százhalombatta: Hamvas B. Vár. Kvt.: „Matica” Múz., 2000. 145–152.
- RÓZSA Mária: Magyar irodalom a Jung Ungarn című folyóiratban = MKsz 2002. 3. 317–321.
- SÍPOS Balázs: Irodalom és újságírás viszonya a 20. század első felében Magyarországon = Médiakutató 2002. 9. 65–77.
- STAAR Gyula: Mindhalálíg KöMaL. Az utolsó beszélgetés Bakos Tiborral = Forrás 2002. 5. 94–107.
- H. TÓTH Ilona: A küzdelem folyóirata. Vajdasági honismereti szemle = Szeged 2000. 6. 42–43. ill. [Bácsország]
- VIRÁG Jenő: A Limes 15 éve = Limes 2002. 6. 5–7.
- VISI LAKATOS Mária: Egy „szakközlöny” születése = Statisztikai Szemle 2002. 12. 1097–1112. ill. [Statisztikai Szemle]

Sajtótermékek mint forrásanyagok

- BURJÁN Monika: A francia naturalista regény első visszhangjai a magyar sajtóban 1873 és 1880 között = Filológiai Közönlöny 2000. 1–2. 34–49.
- FEHÉR Katalin: Egy angol népoktatási módszer sajtóvisszhangja a reformkori Magyarországon = MKsz 2002. 3. 295–301.

- FEHÉR Katalin: Leánynevelés Pest-Budán a 19. század elején a korabeli sajtó tükrében = Budapesti Nevelő 2002. 2. 104–113.
- KERESZTY Orsolya: Az 1848-as forradalom sajtója a nőkérdésről. In: Hatszáz év... 101–111.
- KOCSIS Lajos: A volt székely határőrezredek vagyonának visszaadása a korabeli erdélyi sajtó tükrében = Történeti Tanulmányok 2002. 10. 303–313.
- MIHÁLY Illés: Nyolcvan éve történt. Lapozgatás a Szegedi Új Nemzedékben – 1919–20. = Szeged 2000. 7. 6–15. ill.
- MIKLÓSI-SIKES Csaba: Kolozsvár (és Erdély) 19. századi szobrászata a sajtó tükrében = Ars Hungarica 2001. 2. 281–356. ill.
- MÜLLER Gabriella: A spanyol-marokkói háború a korabeli magyar sajtóban (1859–1861) = Limes 2002. 4. 73–86.
- NAGY Mária: „Önbecszerzet és tudásvágy”. Vitégek a Néptanítók Lapja 1901-es évfolyamában. In: Magyar tanító... 84–103. ill.
- RAJNAI Judit: A fővárosi oktatásügyének néhány kérdése a '30-as évekbeli pedagógiai sajtó alapján. In: Hatszáz év... 147–154.
- SÁRAI SZABÓ Katalin: Nőkép a református sajtó tükrében, 1867–1918 = Egyháztörténeti Szemle 2001. 1. 3–34.
- SZABOLCS, Éva: The reception of German educational tendencies in the journal Magyar Paedagogia 1892–1914. In: Erziehungswissenschaft... 275–284.
- SZABOLCS Éva: „...tanítói állomásra pályázat hirdettetik...” A Néptanítók Lapja 1901. évfolyamában január–márciusban megjelent álláshirdetések elemzése. In: Magyar tanító... 38–58. ill.
- TEFNER Zoltán: Külpolitika, népcsoport, tömegtájékoztatás. Az osztrák–magyar liberális sajtó és a második búr háború = Valóság 2002. 6. 33–60.
- TÍMÁR Árpád: A Nemzeti Szalon alapítása. Cikkek, híradások a korabeli sajtóban [1894] = Ars Hungarica 2002. 2. 411–428.
- VARGA Virág: Nőkérdés a múlt század elején. Vita a Virágfakadásban, 1905-ben = Életünk 2002. 3. 265–271.

Könyvtártörténet

Több évszázadot érintő munkák

- ANTALÓCZI Lajos: Die Bibliothek der Erzdiözese Eger. Übersetzt: Margarete LÖFFLER. Eger: Die Erzbischöfliche Bibliothek, 1992 [!2001]. 18 p. [Utánnomás]
- CSÁSZI Erzsébet: A Tiszántúl legnagyobb könyvkincse = MK 2001. 3. 4–5. [Debreceni Ref. Koll. Könyvtára]
- GYURIS György: A kódexektől a számítógépig. Szegedi könyvtárak és könyvtárhasználók = Szeged 2001. 11. 16–21. ill.
- MONOK István: A nemzeti könyvtár évfordulója = KKK 2002. 7. 3–6.
- MONOK István: Széchényi Ferenc könyvtáralapítása = KF 2002. 4. 643–651.
- NAGY Csaba: Felbecsülhetetlen érték. – A keszthelyi Festetics Könyvtár kincsei = MK 2001. 4. 6–7.
- RÉTFALVI Gábor: A Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár = MK 2002. 5. 6–7.

15–19. század

- BERECZ Ágnes: A janzenizmus hatása Magyarországon Ráday Gedeon könyvtárának teológiai állománya tükrében = A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 10. 2002. 105–132.
- DILLON BUSSI, Angela: Még egyszer a Corvina-könyvtár és Firenze kapcsolatáról. In: Uralkodók és corvinák... 55–62.
- FEKETE Csaba: Könyvtáros szénior = MKsz 2002. 2. 161–165. [Debreceni Ref. Koll. Könyvtára]
- FÖLDESI Ferenc: Budától Bécsig. In: Uralkodók és corvinák... 91–95.
- GYÓNI Gyula: Hajóval, szekérral gyarapították. Az egri Liceum könyvkincse = MK 2001. 2. 4–5.
- Janzenista művek a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár gyűjteményeiben. In: TÓTH Ferenc: Vasiak és franciák a történelemben. Szombathely: Département de Français de l'École Supérieure Dániel Berzsenyi, 2000. 95–106.

- KARSAY Orsolya: Uralkodók és studiólók. In: Uralkodók és corvinák... 19–35. ill.
- A Klíma-könyvtár a tudományos kutatások szolgálatában. A 2001. szeptember 28-án megrendezett konferencia előadásai. Szerk. CSÓKA-JAKSA Helga. Pécs: Pécsi Tudományegyetem. Kvt., 2001. 113 p.
- MIKÓ Árpád: A Corvina-könyvtár története. In: Uralkodók és corvinák... 123–138.
- S. SÁRDI Margit: A zágoni református eklézsia könyvtára = MKsz 2002. 2. 165–174.
- SOÓS István: Nemzeti közgyűjteményeink születése = Műemlékvédelem 2002. 4. 201–208.
- SZABÓ Ágnes: Bod Péter levelei Ráday Gedeonhoz = A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 10. 2002. 207–218.
- ZICHY Mihály: A Corvina-könyvtár. In: A középkor szeretete... 393–402.
- 19–20. század*
- Aere perennius. Ércnél maradandóbb. Az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum 200 éve. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban 2002. november 22 – 2003. február 28. Szerk. FERENCZY Endréné. [Bp.]: OSzK, 2002. 183, [9] p.
- F. CSANAK Dóra: Kéziratos hagyatékok az Akadémiai Könyvtárban. In: Jubileumi csokor... 71–79.
- CSEH Mária: Előszó. In: A nemzeti könyvtár... 11–23.
- CSIRMAZSNÉ CSERVENYÁK Ilona: A mezőkövesdi könyvtárak történetéből = Szülőföldünk 2001. 28–29. 73–80.
- GERÖLYNÉ KÖLKEDI Éva: Adalékok Szombathely elemi népiskoláinak két világháború közötti történetéhez. 2. rész: A Római Katolikus Püspöki Elemi Fiúiskola és könyvtára = VMeKvtÉrt 2002. 2–3. 31–35. ill.
- GODA Éva: Társasági élet és művelődés (A Debreceni Casino története 1833 és 1945 között). Debrecen: DE Kossuth Egyetemi K., 2001. 268, [17] p. ill.
- JÓNÁS Károly: Ötven éve nyilvános az Országgyűlési Könyvtár = KKK 2002. 12. 17–21.
- KARACS Zsigmond: Képek a Széchényi Könyvtár alapításának kétszázadik évfordulójához = Honismeret 2002. 5. 14–16. ill.
- MÁTRAHÁZI Zsuzsa: Hogyan fordult jóra a Haynau hozta büntető rendelet? Az Országos Rabbiképző Intézet gyűjteménye = MK 2002. 2. 4–5.
- MÁTRAHÁZI Zsuzsa: Látogatás az Országgyűlési Könyvtárban = MK 2002. 5. 4–5.
- PAPP Gábor: Botanikai könyvtárkaszaink = Természet Világa 2000. II. különsz. 79–81.
- POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella: Egy fogalom megszületése: a „Shared Cataloging Program” létrejöttének története = KKK 2001. 8. 30–40.
- POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella: A német katalógizálási hagyományok a magyar könyvtárakban = KF 2002. 1–2. 28–42.
- SOMKUTI Gabriella: Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1918. Bp.: OSzK, 2002. 138 p. [40] to. ill.
- STOCKNÉ HORVÁTH Mária: A Magyar Nemzeti Múzeum létesítésének historiográfiájából és forrásaiból = Valóság 2002. 3. 69–76.
- TAKÁCS Miklós: Könyvtártörténet négy tételben = VMeKvtÉrt 2002. 2–3. 38–43. [Berzsenyi D. M. Kvt.]
- VARGA Zita: Gárdonyi Géza könyvtára. Eger: Bródy S. M. és Vár. Kvt., 2000. 83 p.
- 20. század*
- 50 éves a Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa. [...összeáll. a könyvtár kollektívájá] Pápa: [Jókai Mór Vár. Kvt.], [2002]. 15 p. ill.
- AMBRUS Zoltán: Egy könyvtár korszakváltásai. Ötvenéves a Békés Megyei Könyvtár = Bárka 2002. 3. 73–78.
- A Békés Megyei Könyvtár emlékkönyve. Írták: AMBRUS Zoltán, DÉZSI Lajosné, DOMOKOS László et al. Szerk. CSOBAI László, Békéscsaba: Békés M. Kvt., 2002. 146 p. ill.
- BÖSZE Sándor: A helyi közművelődés. In: Nyolc évszázad krónikája. Adatok Ecseny történetéhez. Ecseny: Önkorm., 2000. 132–139.
- A Debreceni Zenei Könyvtár 30 éve. Szerk.: VÁRTERÉSZ Cecília. Debrecen: Debreceni Vár. Kvt., 2001. 68 p.
- FÖDI Lászlóné – ILLÉS István: Könyvtár. In: Bordány község története. Szerk. KANYÓ Ferenc. Bordány: Önkorm., 2000. 138–140.
- GERŐ Gyula: Az első évtized és néhány következménye. Tények, emlékek, gondolatok a megyei könyvtárak kezdeti időszakáról = KKK 2002. 12. 7–17.
- GERŐ Gyula: A (h)öskor könyvtársai = KKK 2001. 9. 33–43.

- GYURIS György: Határmenti könyvtári együttműködés. A Szabadkai Városi Könyvtár és a szegedi Somogyi-könyvtár kapcsolata = Szeged 2000. 4. 23–25. ill.
- HIDEG Ágnes: A múzeum könyvtára = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 41. 2002. 480–486.
- HORVÁTH József: A győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár történetének vázlata = Baranyai Könyvtári Info 2002. 10. 11–14.
- Az iskolai könyvtárról. In: Jubileumi Évkönyv 1978/79–1998/99. 20 éves a kunhegyesi Mezőgazdasági és Ipari Szakmunkásképző Intézet. Szerk. VIG Márta, KUN Istvánné. Kunhegyes, 2000. 65–67.
- JUHÁSZ Jenő: A magyarországi kisebbségek könyvtári ellátásáról = Barátság 2002. 5. 3696–3697.
- KÉGLI Ferenc: Fejér megye települési könyvtárainak megalapítása az 1950-es évek elején = Fejér Megyei Könyvtáros 2001. 1. 1–11.
- KELECSÉNYI Ágnes: Hungarian on the Silk Road. The Sir Aurel Stein Collections on the Library of the Hungarian Academy of Sciences = The Hungarian Quarterly 2002. 167. 53–76.
- KENESSEY Béla: Emlékeim a Nagy Iván könyvtárról = Balassagyarmati Honismereti Híradó 2001. 1–2. 123–127.
- KOVÁCS Györgyné: Az ötven éves Szigetvári Városi Könyvtár. 1–2. rész = Baranyai Könyvtári Info 2002. 5. 9–10.; 12. 8–9.
- LACKÓ Györgyné: A Sinka István Városi Könyvtár 50 éve. Berettyóújfalu = Hajdú-Bihar Megyei Könyvtári Téka 2002. 2. 18–31.
- LELE Ferenc: Könyvtár. In: Dóc története. Dóc: Önkorm., 2000. 288–290.
- MARTON Jenő: Községi könyvtár (1952–1990). In: Balatonudvari története. Balatonudvari: Önkorm., [2001]. 233–234.
- MÉSZÁROS Erzsébet – MÉSZÁROSNÉ STENGER Katalin – VARGÁNÉ SIPOS Terézia: A Jókai Mór Városi Könyvtár története 1952–2002. Pápa: Jókai M. Vár. Kvt., 2002. 184 p. ill. (Jókai füzetek, 32)
- V. MOLNÁR Zoltán: 50 éves a Sylvester János Könyvtár = VMeKvtÉrt 2002. 2–3. 44–47.
- OROSZLÁNNÉ MÉSZÁROS Ágnes: A könyvtár félévszázados történetének leglényegesebb momentumai = Balassagyarmati Honismereti Híradó 2001. 1–2. 90–98. ill. [Madách I. Vár. Kvt.]
- PINTÉR László: Hőskor vagy őskor? Azok a csodálatos ötvenes évek... = KKK 2001. 11. 12–24.
- SERES Tünde: A könyvtár. In: ASZTALOS István: Tura története II. Tura: Önkorm., 2000. 354–357.
- SZECSKÓ Károly: Közművelődés, sport. In: Besenyőtelek története. Eger: Besenyőtelek Község Önkorm., 2000. 192–204. [Nagy Olvasókör, Katolikus Olvasókör, községi népkvt.]
- TÓTHNÉ KURÁN Julianna: A népkönyvtártól az Internetig. In: Százhalombatta. Tanulmányok a város történetéből 1970–2000. Százhalombatta: Hamvas B. Vár. Kvt.: „Matica” Múz., 2000. 89–99.
- UTASSY Miklós: Községi Könyvtár. In: Kocsér története 1977–2000. Kocsér: Antológia K. és Nyomda Kft., 2000. 93–95.

Bibliofília

- BÁLINT Gábor: „Nemzeti kultúránk nyolcvan százaléka a könyvekben van”. Herczeg Ferenc és a könyvek = KKK 2001. 11. 51–53.
- BÁLINT Gábor: Ráth-Végh István és a könyvek = KKK 2002. 6. 43–46.
- CSORBA Dávid: Szatmárnémeti Mihály (1638–1689) angliai könyve = MKsz 2002. 159–161.
- CZIGÁNY Lóránt: Walther László aprónyomatványai a British Library-ben = MKsz 2002. 1. 90–99.
- CZOMA, László – DÖMÖTÖRFI, Tibor – VÁRI, Éva: Die pädagogische Buchsammlung der Herrschaftsbibliothek von Festetics-Herzogsfamilie. In: Erziehungswissenschaft... 433–438.
- FEKETE Csaba: Pataki rektor adta – pataki lelkes kapta könyv (1615) = Egyháztörténeti Szemle 2002. 2. 105–109.
- HANGODI Ágnes: Könyvgyűjtési szokások a XVIII. század első negyedében Oroszországban (III. rész). P. P. Safirov és R. Areszkin könyvtára = KKK 2001. 8. 41–48. ill.
- HANGODI Ágnes: Könyvgyűjtési szokások a XVIII. század első negyedében Oroszországban (IV. rész). I. Péter könyvtára = KKK 2001. 9. 49–60. ill.
- Heckenast Gusztáv (1922–1999) könyvtára. Szerk. ZSÁMBOKI László. Miskolc: ME Kvt., Levéltár, Múz., 2000. [14], 132 p. (A Miskolci Egyetemi Könyvtár, Levéltár és Múzeum kiadványai, 27)
- MÁTRAHÁZI Zsuzsa: Móricz Zsigmond bibliotékája = MK 2002. 8. 4–5. ill.

- MERÉNYI Hajnalka: Apafiak, Bethlenek, Telekiek – művelődés az Apafi-kori Erdély főúri udvaraiban = *Sic Itur ad Astra* 2002. 1. 103–135.
- OTZOZI Eszter: Possessori nyomok a Debreceni Egyetemi Könyvtár 1750–1775 közötti német könyveiben = *KK* 24. 2002. 125–131.
- OROSZ Beáta: Milyen könyveket forgatott Csonkoni (s miket nem)? = *MKsz* 2002. 4. 411–421.
- POGÁNY György: Magyar Bibliophil Társaság története, 1920–1949. 1–2. rész = *Antikvárium* 2001. 4. 7–10. ill.; 5. 7–10. ill.
- POGÁNY György: A Magyar Bibliophil Társaság története, 1920–1949. 3. = *MK* 2002. 1. 20–21.
- POGÁNY György: A magyarországi bibliofília intézményrendszere. 1949-től 1970-es évek elejéig. 1–3. = *MK* 2002. 2. 20–21.; 3. 18–19., 4. 20–21.
- WOJTILLA Gyula: Körösi Csoma Sándor könyvesládái. In: *Jubileumi csokor...* 395–403.
- GÖMÖRI György: Recenziók magyar szerzőkről az *Acta Eruditorum* korai évfolyamaiban = *MKsz* 2002. 3. 288–292. ill.
- KRUZSLICZ István Gábor: Egyletek, olvasókörök, műkedvelő csoportok. In: *Mártély*. Szerk.: BLAZOVICH László. Bp.: Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., 154–166. ill.
- LÉNÁRT Béla: Társadalmi önszerveződés, egyesületek. In: *Fejezetek Szirmabesenyő történetéből*. Szerk. LÉNÁRT Béla, RÉMIÁS Tibor. Szirmabesenyő, Önk. 2000. 200–203. [Szirmabesenyői Polgári Olvasókör és Kulturális egyesület]
- MANGUEL, Alberto: Az olvasás története. Bp.: Park K., [2001]. 382 p. ill.
- MÉSZÁROS Eszter: Adalékok a püspökladányi Kossuth Olvasókör történetéhez = *Hajdú-Bihar Megyei Könyvtári Téka* 2002. 1. 3–13.
- PÉTER Katalin: Az olvasó nő eszménye a 17. század elején. In: *A középkor szeretete...* 323–332.
- ZIPERNOVSZKY Hanna: Adalékok az olvasástannítás történetéhez. Az olvasástudás mérése a svéd egyházi meghallgatási jegyzőkönyvekben vagy nyilvántartásban a XVII–XIX. században = *KN* 2002. 4. 45–50. ill.

Olvasástörténet

- ASZTALOS István: Aszódi Olvasó Egylet. In: *Kisváros a Galga mentén. Aszód város története 1944-ig*. Aszód: Önkorm., 1997. 751–752.
- BÁLINT Gábor: Olvasók és olvasmányok a két világháború között = *MKsz* 2002. 4. 439–450.
- BÁNHEGYI B. Miksa: A bencés monostorok olvasáskultúrája a középkorban = *KKK* 2001. 6. 12–16.
- BESSENYEI József: Nyomozás eltűnt könyvek után Nyitrán 1758-ban = *MKsz* 2002. 3. 293–294.
- BILKEI Irén: A zalai köznemesség tárgyi kultúrája, életmódja a 16. századi hiteleshelyi oklevelek alapján = *Levél-tári Szemle* 2002. 1. 10–20.
- G. ETÉNYI Nóra: Államelmélet, politika és pamfletek a 17. századi Európában = *Aetas* 2002. 1. 15–35.
- FEHÉR Katalin: Egy reformkori bencés szerzetes olvasmányai = *MKsz* 2002. 1. 80–86. [Beély Fidé]
- GÖMÖRI György: Magyar szerző műve Dr. Johnson könyvtárában = *MKsz* 2002. 1. 73–74. [Szilágyi György: *Homeri Iliades, Liber primus* (London, 1685)]

A múlt neves bibliográfusai, könyvtárosai, újságírói

- Bod Péter írásaiból, írásairól. Szerk.: UGRIN Gáborné. 2., jav. kiad. Bp.: Püski, 2002. 157 p. ill.
- FEHÉR János – VÉRTES László: Vámosy Zoltán, az Orvosi Hetilap egykori felelős szerkesztője = *Orvosi Hetilap* 2002. 1. 31–40. ill.
- FUTALA Tibor: Csüry Istvánról szólva... = *KKK* 2001. 11. 37–41.
- GAZDA István: Id. Szinnyei József szakirodalmi munkássága. In: *Szinnyei József emlékezete...* 269–298.
- GOMBA Szabolcsné: Csüry István pályaképe = *KKK* 2001. 9. 12–18.
- HALKOVICS László: Hegedüs Sándor szerepe a gazdaság és statisztika fejlesztésében (1847–1906) = *Statisztikai Szemle* 2002. 8. 769–783.
- HORNYÁK Mária: Teleki Blanka és a sajtó = *MKsz* 2002. 3. 306–317.
- KORNYA László: Bibliográfia Gragger Róbert (Aranyosmarót, 1867 – Berlin, 1926) halála

- lának 75. évfordulóján – a megjelenés időrendjében = *Hungarológiai Évkönyv* 2002. 211–215.
- KOROMPAI Gáborné: Dr. Varga László (1907–1968). Könyvtáros pályák – könyvtáros sorsok = *KK* 2002. 255–267.
- KOZOCSA Sándor: Adatok id. Szinnyei József életéhez. In: Szinnyei József emlékezete... 9–16. [Másodközlés, eredeti megjelent: 1964]
- LUKÁTS János: Vázlatok az Országos Széchényi Könyvtár arcképcsarnokából = *KKK* 2002. 7. 28–38. [Horváth István (1784–1846); Mátray Gábor (1797–1875); Fraknói Vilmos (1843–1924); Fejérpataky László (1857–1923)]
- MILDE, Wolfgang: Zu Lessings Wolfenbütteler Bibliothekariat: Ein Bücherbestellschein in Budapest. In: *Festschrift für András Vízkelety...* 351–355. ill.
- MUHARAY György: Most lenne százéves Muharay Elemér = *Jászsági Évkönyv* 2001. 9–19.
- NAGY Anikó: Csúry István – közelről = *KKK* 2001. 11. 42–46.
- NÉMETH Tibor: Emlékezés a Nemzeti Könyvtár celldömölki származású igazgatójára: Györke József (1906–1946) = *VMeKvtÉrt* 2002. 1. 38–40. ill.
- ÓDORNÉ GRACZA Tünde: A könyvtáralapító Pekár Mihály = *KKK* 2001. 6. 55–57.
- POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella: Domanovszky Ákos katalogizálás-elméleti munkássága. Tisztelegés születésének 100. évfordulója alkalmából = *KF* 2002. 1–2. 441–456.
- SUNKÓ Attila: Debreceni János életpályája. A Gyulafehérvári Káptalan levéltárosának élete végrendeletének tükrében = *Fons* 2002. 1–3. 305–343.
- Id. SZINNYEI József: Az első magyar bibliográfus. In: Szinnyei József emlékezete... 17–36. [Másodközlés, eredetileg megjelent: 1866.; Czwittinger Dávid]
- TAKÓ Edit: „Micsoda ember?” Bod Péter és kortársai = *Szeged*, 2002. 6. 2–6. ill. [Árva Bethlen Kata, Pápai Páriz Ferenc]
- TÓTH Péter: „Én szörnyű robotosa vagyok ezernyi vállalt teendőimnek.” Válogatás Pável Ágoston és Beke Ödön levelezéséből (1934–1935) = *Vasi Szemle* 2002. 2. 214–234. ill.
- A tudós, könyvtáralapító, kultúráközvetítő Kulcsár István. Az előszót írta és sajtó alá rend. HÍDVÉGI Violetta. Tatabánya, Komárom-Esztergom M. Önk., Kernstok K. Műv. Alapítvány, 2001. 272 p. ill. (Castrum könyvek, 8)

SZEMLE

Széchenyi Ferenc és Csehország. Levelestár. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta: Richard PRAŽÁK. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: DEÁK Eszter, ERDÉLYI Lujza. Bp. 2003. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, 233 l. /Nemzeti Téka/

A forrásgyűjtemény azokat a Széchényi Ferencnek címzett leveleket tartalmazza, amelyeket cseh- és morvaországi tudósok és arisztokraták írtak az 1780-tól 1816-ig tartó időszakban. Az anyagot Richard Pražák kezdte el gyűjteni még az 1960-as években, s az egyre terebélyesedő munkába később Deák Eszter is bekapcsolódott. A most közreadott ötvenkilenc levél két budapesti lelőhelyen található: a Magyar Országos Levéltárban, illetve az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában. Széchényi válaszleveleit a kötet nem tartalmazza, mivel ezek összegyűjtése a különböző cseh- és morvaországi hagyatékokból még a további kutatás feladata.

A kötet csehül és magyarul párhuzamosan közölt bevezető tanulmányában Richard Pražák gazdagon dokumentálja Széchényi Ferenc meglepően kiterjedt kapcsolatait, amelyek a korszak neves cseh és csehországi német tudósaihoz, illetve tudományos érdeklődésű arisztokratáihoz fűzték. A kölcsönös ismerkedés a sokszálú rokoni kapcsolatból fejlődött ki, de igazi tartalmát a patrióta nemesség történelmi és természettudományos érdeklődése alapozta meg. Utazásai során, melyekre a rokoni látogatások vagy a karlsbadi gyógykúrák adtak alkalmat, Széchényi beható ismereteket szerzett a cseh nemesség karitatív és kulturális tevékenységéről. Emellett kapcsolatba került a főúri elit árnyékában

szerveződő Királyi Cseh Tudós Társaság számos kimagasló képviselőjével, akik abban is segítettek, hogy könyvtárát és numizmatikai gyűjteményét tovább gyarapítsa.

A kulturális élet megújítását, a tudományos gondolkodás elmélyítését pártoló cseh arisztokraták közül két személyt szükséges kiemelni Széchényi közeli ismerősei közül. A felvilágosodás mérsékelt áramlatához tartozó František Josef Kinský gróf elsősorban arról a német nyelvű röpiratról ismert, amely a társadalmi felelősséggel rendelkező új nemesi osztály kinevelésével foglalkozik, s amelyben figyelmeztet a nemzeti nyelv fontosságára. A cseh nyelv el-sajátítását elsősorban praktikus okokból ajánlja, mivel a földbirtokosoknak meg kell értetniük magukat a parasztokkal, különben elvesz a tekintélyük, s ugyanez érvényes a hadseregénél is, a tisztek és a közkatonák vonatkozásában. Kinský ennek az elvnek az érvényesítését kívánta a köz-igazgatás, az iskolaügy és a nyilvános élet valamennyi területén, de az ország elsődleges bevett nyelvének a németet tekintette. A bécsújhelyi katonai akadémiát irányító gróf egyik legfőbb támogatója volt a hazafias tudósok múltidéző forráskiadványainak, s miután visszatért Prágába, kulcsszerepet játszott a cseh tudós társaság megalapításában. Barátjával, az erdélyi szász családból származó Born Ignáccal létrehozta a prágai egyetem természettudományi kabinetjét, amelyet Széchényi is felkeresett. A magyar látogató elsősorban Kinský igen jelentős minerológiai munkássága iránt érdeklődött, de ugyanakkor nagy hatással volt rá a cseh arisztokrata nemes gesztusa, amellyel könyvgyűjteményének jelentékeny részét a Klementinum könyvtár-

nak ajándékozta. Kinsky lépését Széchenyi példaértékűnek tekintette a maga számára, s ezzel magyarázható, hogy a magyar nemzeti könyvtár alapító emléktáblájának latin nyelvű feliratát a prágai egyetemi könyvtárban látható Kinsky-féle felirat nyomán készítette el.

A másik tudománypártoló főúr, akivel Széchenyi szoros kapcsolatot ápolt, a numizmatikai gyűjteményéről nevezetes František Sternberg (Šternberk) gróf volt, aki unokafivérével, Kašpar Sternberggel együtt meghatározó szerepet játszott a cseh nemzeti múzeum megalapításában. Richard Pražák szerint éppen František Sternberg tekinthető a cseh tudományos élet Széchenyihez leginkább fogható mecénásának. Azt már Sárkány Oszkár korábbi kutatásaiból tudjuk, hogy a cseh nemzeti múzeum megalapításában feltételezhetően a magyar példának is volt ősztönző szerepe. Erre utal a Csehországi Hazafias Múzeumot életre hívó Kolovrat fővágróf 1818-ban kelt rendelete, amely hivatkozik a hasonló magyar kezdeményezésre. Ez a hatás még egyértelműbben dokumentálható a Morvaországi Múzeum (Mährisches Landesmuseum) létrejöttének folyamatában. Nemcsak a javaslattevők folyamodványa, de az alapítólevél preambuluma is megemlékezik Széchenyi Ferenc példaadó kezdeményezéséről. Jelen kötetünkben is megtalálható Hugo Franz Salm gróf, a morvaországi patrióta társaság elnöke levele 1816-ban kelt levele, amelyben beszámol Széchenyinek a brünni múzeumalapításról, s egyebek mellett hálóját fejezi ki a nagyszerű útmutatásért.

Széchenyi feltehetőleg 1794-es prágai tartózkodása idején ismerkedett meg Josef Dobrovskýval, a cseh tudományosság legjelentősebb korabeli alakjával, aki egyebek mellett az összehasonlító szlavisztika megteremtőjének számít. Dobrovský rendszeres levelező kapcsolatban állt a szlovák Ribay Györggyel, aki folyamatosan tájékoztatta őt a magyar tudományos élet eseményeiről. (Dobrovský magyar kapcsolatait részletesen tárgyalja Richard Pražák mértékadó tanulmánya, amely 2001-ben újra megjelent a szerző *Cseh–magyar történelmi kapcsolatok* című könyvében.) Jelen kötetünkben Dobrovský két levele olvasható, amelyek a cseh tudós finnugrisztikai

munkásságát érintik. Az egyikben felajánlja Széchenyinek a finn Juslenius szótárát, amelyet 1792. évi svédországi útján vásárolt, a másikban elküldi egyik nevezetes német nyelvű tanulmányát a korai cseh történelemről, illetve saját könyvtárából további finnugor tárgyú műveket küld ajándékba. Itt kell megjegyezni, hogy Dobrovský finnugrisztikai munkássága Richard Pražáknak köszönhetően ma már részletesen fel van dolgozva. (*Dobrovský als Hungarist und Finnougrist*. Brno, 1967.) Ebből a kiváló tanulmányból tudjuk, hogy Dobrovský az elsők között ismerte fel: a finnugor nyelvek kutatását a történeti és az összehasonlító grammatika alapjára kell helyezni.

A Széchenyi Ferencnek írt csehországi levelek híven igazolják, hogy a felvilágosodás korának keretei között előítéletektől mentes tudományos párbeszéd folyt a két ország szellemi elitje között. A levelek tükrözik azt az élénk érdeklődést és nagybecsülést, amelyet a cseh tudományos élet tanúsított a magyar nemzeti könyvgyűjtemény megteremtésén fáradozó Széchenyi Ferenc iránt.

BERKES TAMÁS

Kerényi Ferenc: Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867). Bp. 2002. 443 l.

Irodalom- és művelődéstörténetünk – kevés kivétellel – meglehetősen elhanyagolta a levéltári források felhasználását a kutatások során. Forrásként inkább csak a szövegeket és esetleg a levelezést használták fel. A levéltárosok gyakran mondogatják, hogy irodalomtörténészek ritka vendégnek számítanak gyűjteményeikben.

De Kerényi Ferenc terjedelmre és tartalmára nézve is imponálóan gazdag munkája azt bizonyítja, hogy az irodalomtörténet kutatóinak is van keresnivalója a levéltárakban. A magyar pozitívizmus néhány kiemelkedő műve után ő az első, aki legalábbis egy vármegye vonatkozásában az 1790–1867 közötti időszakra nézve alapos levéltári feltárást nyújtott Pest vármegye irodalmi életével kapcsolatos dokumentumokból. Víz-

gálódása előterébe azok a művészeti ágak kerültek, amelyek elsősorban a nyelvi közeggel álltak szoros kapcsolatban, vagyis az irodalom és a színház kérdéseinek írásos dokumentumai. Elemzései során nem az esztétikai, hanem az irodalom- és művelődésszociológiai szempontokat érvényesítette, mégpedig az írott forrásokból, tényekből kiindulva, és nem úgy, mint a vulgáris irodalomszociológia igényelte: csupán a kész elméletek, sémák illusztrálására törekedve.

A gazdag és gyakran szétszórt anyagot a szerző négy főfejezetben dolgozta fel. Az elsőben Pest vármegye irodalomszervező és pártoló tevékenységéről, a következőben az irodalmi élet alkalmairól, formáiról, szerplőiről, a harmadikban a táj és az irodalom kérdéseiről esik szó, és végül – az 1849–1967 közötti dőszakkal kapcsolatban – az irodalmi élet metamorfózisáról szóló alfejezetek és bennük a megfelelő források feldolgozása található.

A felhasznált Pest megyei levéltár anyagát összekötötte az eddigi szakirodalom feltárásával és megállapításaival, nemegyszer kritikai megjegyzésekkel és helyesbítésekkel kísérve azokat. A gazdag anyagból – folyóiratunk profiljának megfelelően – csupán példaként kiemelvén a „Pest vármegye kapcsolata a magyar hírlap- és folyóiratirodalommal” című alfejezetet, amelyben a tárgyalt korszak sajtójára nézve találunk értékes levéltári adalékokat, és újabb következtetéseket. Ezek főként a lapok engedélyezésével, cenzúrázásával, és azok egyéb viszonyaival kapcsolatosak, amelyek a Helytartótanács és Pest vármegye vagy Pest város tanácsa intézkedéseit, cenzúraügyeit tartalmazzák.

Mindezeket ajánlatos a sajtótörténetben is tudomásul venni, illetve – kisebb részben – megvitatni. (Ilyen pl. az a megállapítás, hogy „II. József sajtópolitikája után a hírlap- és folyóiratengedélyezés terén nem alakult ki mérvadó gyakorlat” 53. l. Ugyanis ami az *Uránia*val kapcsolatban történt, ti. az utólagos ellenőrzése az engedélyezésnek és a cenzúrázás elvégzésének, csaknem pontosan az történt pl. a *Mindenek Gyűjtemény*vel és a *Magyar Museum*mal kapcsolatban is.)

Kerényi Ferenc kitűnő munkája akkor jelent meg, amikor irodalomtörténetírásunkban az új, ismeretlen adatok, összefüggések és az eddig feltáratlan tények kutatása helyett a divatos elméletek gyártása (másolása, fordítása?) vált gyakoribbá. Pedig – miként e munka is bizonyítja – van még, akárcsak egyetlen vármegye irodalmi életével kapcsolatban is bőven feltáratlan dokumentum, amelyek ismerete nélkül nehéz érvényes és időálló elméleteket alkotni.

KÓKAY GYÖRGY

Vajda Kornél: Schütz Antal. Bp. 2002. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. 159 l. /Tudós tanárok – Tanár tudósok/

Három éve indult útjára egy sorozat az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadásában „Tudós tanárok–Tanár tudósok” címmel. Napjainkban, amikor az igazi szellemi értékek közreadása anyagi okok miatt egyre nehezebb, hősies vállalkozás egy ilyen – a magyar nevelés, és egyúttal a magyar tudomány történetében is jelentős szerepet játszó kiemelkedő egyéniségek életéről, munkásságáról szóló – könyvsorozat megjelentetése. A sorozatszerkesztő, Jáki László még ahhoz a neveléstörténész generációhoz tartozik, akik Ravasz János és Zibolen Endre tanítványaként, munkatársaként kezdték pályafutásukat, és akik azóta is csendben munkálkodva az ő szellemükben végzik feladataikat. Az utánuk következő generáció tagjainak többsége már nem ismeri és nem műveli a valódi történettudományi kutatómunkát, nem fárad a kézíratos források feltárásával és feldolgozásával, és ami még szomorúbb, nem is serkenti ilyesmikre tanítványait. A sűrűn megrendezésre kerülő monstre konferenciákon többnyire egyetlen valódi, önálló kutatási eredményeken alapuló neveléstörténeti előadás sem hangzik el. Ebben a közegben különösen elismerésre méltó az egyszerű, de szép kiállítású sorozat közreadása, amelynek célja a múlt nagy magyar tanáregyéniségeinek bemutatása, azokénak, akik egyben elismert tudósok is voltak. A sorozatban többek között meg-

jelent Antall József, Fináczy Ernő, Jedlik Ányos, Bognár Cecil és Teleki Pál munkásságát bemutató kötet is.

Nemrégiben jelent meg Vajda Kornél munkája, a huszadik század első felének jelentős katolikus tudós-tanáráról, Schütz Antalról. Schütz Antal piarista filozófus és dogmatikus, a század első felének neves katolikus tankönyvírója, a Pázmány Péter Tudományegyetem professzora volt. „Tanár volt, és tudós. Csak a tanításnak és a tudománynak élt, aszkéta módon, szerzetesi igénytelenséggel és szerénységgel.” – jellemzi őt a szerző.

Vázolja Schütz útját a végtelen szegénységet rejtő kis falusi szülőháztól az egyetemi katedráig.

Képet kaphatunk a fiatal piarista gimnáziumi tanárról, aki tizenkét éven át a rend gimnáziumaiban tanítva, ki tudta vívni tanítványai mélyeséges tiszteletét és csodálatát. (Szerb Antal érett korában úgy emlékezett rá, hogy őt gimnazistaként egy zseni tanította.) Nemcsak kiváló tanár volt, hanem sikeres tankönyvíró is. A tizes évektől a negyvenes évekig számos kiadásban megjelent hittankönyveiből (*Katholikus hitvédelem, Katholikus egyháztörténelem, Katholikus hittan, Katholikus erkölcsstan*) generációk tanultak. E tankönyvekből tanítványai megtanulták, hogy hitüket értelmesen vállalják, tudják, hogy kinek és miért hisznek. Az egyes kötetek függelékében kis szöveggyűjteményeket adott közre Schütz, hogy a gimnazisták az eredeti szöveget is olvashassák, és kedvet kapjanak a teljes művek megismerésére. Tanítványainak visszaemlékezése szerint önálló gondolkodásra, és kemény munkára nevelte őket.

Mikor 1916-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem Dogmatika Tanszékére került, az volt a célja, hogy hallgatóinak „kulcsot adjon a bölcsélet műhelyébe, némelyeknek talán a bölcsélet szentélyébe is.” Ennek érdekében alkotta meg főművét, az 1923-ban megjelent *Dogmatika. A katolikus hit – igazságok rendszere* című könyvét, amely több kiadásban is megjelent, és a teológus-hallgatóknak tankönyvként is szolgált. 1927-ben jelent meg filozófiai kézikönyve, *A bölcsélet elemei*, amely a hazai skolasztika legátfogóbb szellemi teljesítménye volt a maga korában.

A szerző részletesen elemzi Schütz két másik művét: az *Örökkévalóság* és az *Isten a történelemben* című köteteket, amelyeket a katolikus tudós legeredetibb, legértékesebb szellemfilozófiai, világnézeti teljesítményének tart.

Az 1953-ban elhunyt, majd elfelejtett kiváló tanárt, tudóst, és zseniális tankönyvíró – a szerző nézete szerint – méltatlanul mellőzi a hazai tudományosság, ez az utóbbi évtizedek magyar szellemi életének egyik szomorúan igazságtalan tette – írja.

A kötet második részében szemelvényeket olvashatunk Schütz Antal teológiai és pedagógiai vonatkozású írásaiból. A nemzetnevelő Pázmányról szóló esszé, a papi hivatás lényegét boncolgató beszéd, a keresztény világnézet lényegéről szóló tanulmány egyaránt azt igazolja, hogy a piarista szerzetes tudósként, tanárként, a két világháború közötti magyar szellemi élet meghatározó szereplőjeként, egyike volt a generációk gondolkodását formáló nagy egyéniségeknek.

FEHÉR KATALIN

Egy európai Bozsokon. Verebi Végh Gyula munkássága és gyűjteménye. / Ein Europäer in Bozsok. Das Werk und die Sammlung von Julius Végh. Szerk. ZSÁMBÉKY Monika. Szombathely, 2003. Szombathelyi Képtár, 114 l. 83 ill.

Egy nagy kultúrájú, nagy formátumú embernek, verebi Végh Gyulának (1870–1951) 2003 áprilisában az Iparművészeti Múzeum falán emléktáblát állítottak, nemcsak azért, mert 1917–1934 között főigazgatója volt az intézménynek, hanem mert felmérhetetlenül sokat tett a magyar művelődéstörténetért. „Hálából” élete utolsó éveiben a nyomorgatás, a méltatlan halál (vö. Magyar Nemzet 2003. aug. 13., 4. l. interjú Borsa Gedeonnal) és az agyonhallgatás jutott osztályrészül.

Munkatársa volt az Éber László szerkesztésében kiadott *Művészeti Lexikon*nak (Bp. 1926). 1915-ben Budapesten, majd Strassburgban megjelent *A képrombolók / Die Bilderstürmer* c. könyve, s az Iparművészeti Múzeum kiállításai-

nak (pl. magyar hímezések, herendi porcelánok, régi órák, országos egyházművészeti kiállítás) rendszerint ő írta a bevezetőjét, 1925-ben németül ismertette az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeit. A könyves szakemberek ismerik az idevágó, ma is forrásértékű cikkeit is, pl. „A soproni könyvkötők céhkönyve” (Vasi Szemle 1936), „A sümegi püspöki könyvtárszoba az Iparművészeti Múzeumban” (MKsz 1923), „Könyvkötőművészet” (Könyvbarátok Lapja 1928), *Modern Book Production*, Studio, London 1928, „Ungarische Barockeinbände” (Gutenberg Festschrift, Mainz 1925), „Ungarische Einbandkunst” (Archiv für Buchgewerbe und Gebrauchsgrafik, Leipzig 1930). Megalapítója s elnöke volt a Magyar Bibliofil Társaságnak 1921-től, s a Társaság I. évkönyvében 1928-ban „A szép könyvről” írt. Ugyancsak a Magyar Bibliofil Társaság adta ki az OSzK-val közösen a *Régi magyar könyvkötések Végh Gyula színes rajzaiban* című, ma már igen ritka könyvét 1936-ban. Ő fogalmazta meg a Magyar Bibliofil Társaság célját: „... hogy előmozdítsa a művészi szempontból értékes könyvek előállítását, gyűjtését és terjesztését, ápolja a könyvgyűjtők és könyvedvelők érdekeit, terjessze a könyvészetre, kivált a hazaira vonatkozó ismereteket, fejlessze az ízlést a könyviparban ...” A Társaság a magyar könyvkultúra ügyét kiadványokkal is igyekezett szolgálni.

Az előbbi bekezdésben leírtak mégis csak egy kis részét képezik Végh Gyula gazdag életének és a haza javára tett szolgálatainak. Ezt tárta hallgatói elé a 2002. november 5-én rendezett konferencia Szombathelyen, majd jelentette meg a most ismertetésre kiválasztott könyvben. Őt tanulmány olvasható benne. Az első írás Bajzik Zsolt levéltárosé, aki néhány éve a Vas megyei kastélyok történetével kezdett foglalkozni, s így jutott Bozsokra, ahol Végh Gyula élt és meghalt (megölték). A tanulmányban képet kapunk Végh Gyula felmenőiről, egy nemesi család több évszázados kulturális hagyományáról, a verebi birtokról és kastélyról (amely a II. világháborúban olyan súlyosan megsérült, hogy aztán lebontották), a kastély gazdag zenei életéről, Végh Gyula gyermek- és tanulmányi éveiről egészen a bozsoki letelepedésig. – Végh termé-

szetrajzi gyűjteményéről Vig Károly ad számot, s mutatja meg, hogy Végh milyen érdeklődéssel fordult már 11 éves korában az őt körülvevő világ felé. A bogarak és növények gyűjtése, ez utóbbiak megfestése, tudatos megfigyelése, esetenként talán a meghatározása iránti kedve felnőtt korában, a bozsoki letelepedést követően, újraéledt. Neves kutatók voltak vendégei, pl. a Belső-Ázsiát expedíciókkal feltáró Almásy György, az európai híru ornitológus Chernel István, vagy már gyermekkorban Herman Ottó, hogy csak néhányat emeljünk ki a sorból. Végh rovargyűjteményének megmaradt részét és a növényeket ábrázoló akvarelljeit és tusrajzait a Savaria Múzeumban őrzik. Végh ásványgyűjteménye feltehetően megsemmisült, a rovargyűjtemény viszont már 1933-ban odakerült. Különösen érdekes adalék Vig Károly kitekintése, amelyben párhuzamként Csontváry, Kossuth és Bartók természeti tárgy-gyűjtését foglalja össze röviden. – Szatmári Gizella Végh Gyula párizsi éveiről és művészeti tanulmányairól ad sok képpel illusztrált igen jó összefoglalót. Bár a családi hagyománynak megfelelően jogot végzett, művészeti érdeklődése később mégis más irányba fordította. Első két akvarellje Pulszky Ferenc és Liszt arcképe volt. 1896-ban Párizsba utazott, ahol a Julian Akadémiára járt, s Jean Paul Laurens növendéke volt. Itt ismerkedett meg s került barátságba James McNeill Whistlerrel, akiről később könyvet írt (1912), és Hans Albert Harrachhal, akivel végig tartotta a baráti kapcsolatot. – Lichner Magda Végh főigazgatói tevékenységét elemzi kinevezésétől kezdve. Kitér a múzeum kiállításaira, amelyekhez először írt Végh Gyula, említi „A XX. század könyvművészete” kiállítást, amely első volt e témában (1921), majd a „Rariora et Curiosa gróf Apponyi Sándor gyűjteményéből” (1925) címűt. Végh címertani tanulmányokat is folytatott, kiállítási katalógus is tanúsítja (1933). Rendszeresen publikált a *Magyar Iparművészet* folyóiratban. A Múzeum irányításáról átfogó elképzelése volt, „magas színvonalon álló, gazdag és tanulságos iparművészeti múzeum”-ot akart. Az I. világháború utáni ínséges években ez igen nehéz feladatnak bizonyult. Neki köszönhetően sokan ajándékoztak a Mú-

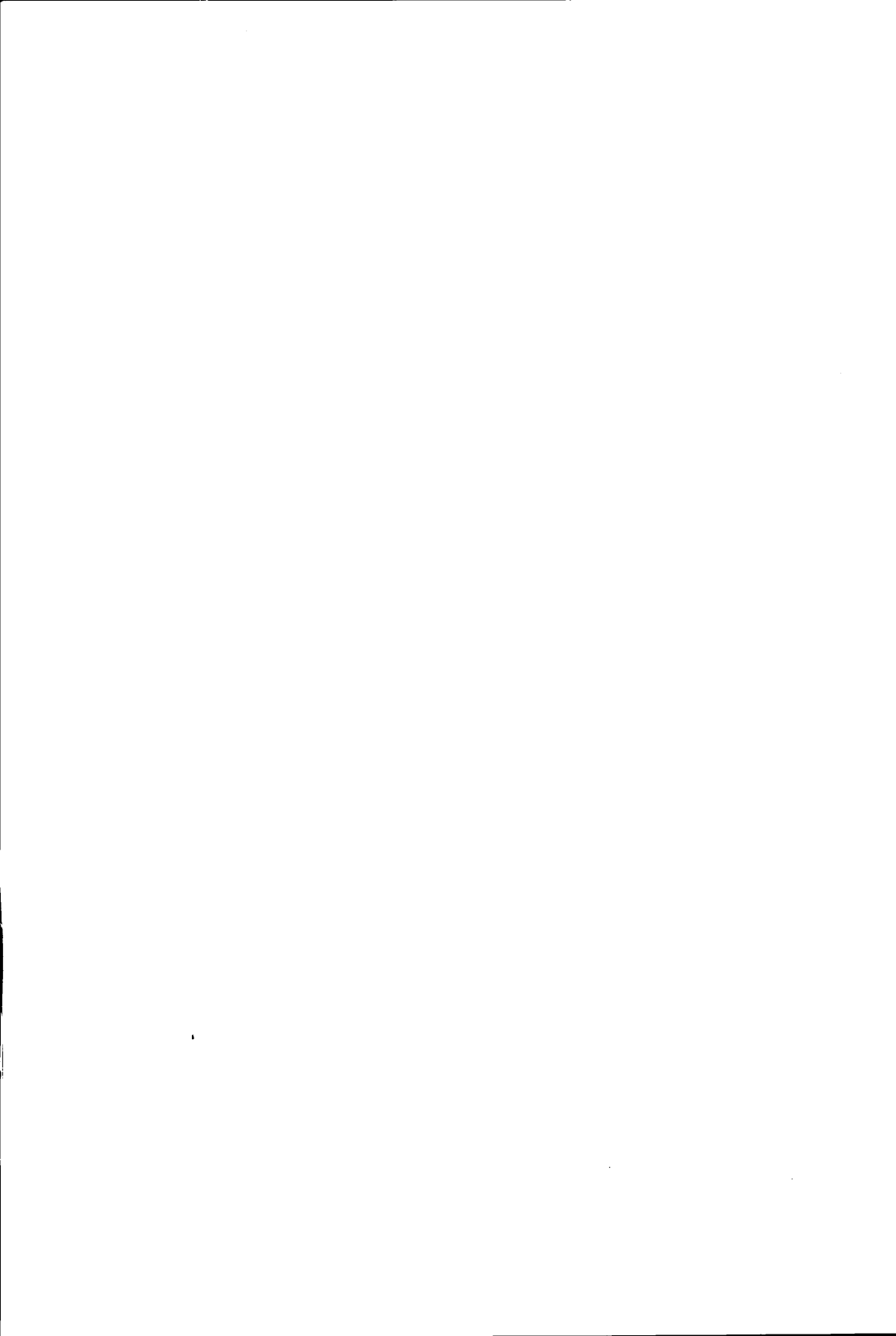
zeumnak. A proletárdiktatúra idején köztulajdonba vett és beszállított műkincsekről pontos lista készült. Az Iparművészeti Múzeum gondosan őrizte ezeket, majd a helyzet változásával visszajuttatta tulajdonosainak, akik közül többen ezt azzal honorálták, hogy gyűjteményük egy-két darabját odaajándékozták a Múzeumnak. A gyűjtőkkel kialakított bensőséges kapcsolat a későbbiekben is hasznos volt. (Utaljunk itt a herceg Esterházy család fraknoi hitbizományának letétjére.) Végh súlyt fektetett a kortárs iparművészet propagálására, és megtalálta támogatásának módját is. Elismerésének egyik legjobb bizonyítéka volt, hogy 1928-ban a muzeológusok nemzetközi szövetsége itt tartotta közgyűlését. Mégis 1934-től megszüntették az Iparművészeti Múzeum önállóságát, s a Nemzeti Múzeum része lett. Ezután vált meg Végh Gyula főigazgatói hivatalától, s vonult vissza. – Zsámbéky Monika, a kötet szerkesztője, Végh Gyula képzőművészeti gyűjteményéről írt. A gyűjtemény csoportjai: a családtól maradt portrék, vásárlásai–szerzeményei, ismerőseitől ajándékba kapott művek, Végh Gyula saját művei és felesége, Wimpffen Mária gyűjteménye. A tanulmányhoz egy igen hasznos függelék járul, amelyből kiderül, hogy Végh mely festményeit és grafikáit őrzik a Szombathelyi Képtárban, továbbá kézhez kapjuk Végh Gyula rajz- és metszetgyűjteményének katalógusát (OSzK Kéziratár Quart. Hung. 3864), amelyben Zsámbéky Monika csillaggal jelöli a meglévő műveket. Sajnos elég kevés csillag van. Nagy találatnak érezzük, hogy egy szignálatlan négyalakos csoportképet, egy Végh rajzfüzetében fellelt vázlat alapján, Zsámbéky biztosan Végh Gyula nevéhez kötött („És mégis mozog a Föld...”). – Az egész kötetért elsősorban Zsámbéky Monikát illeti köszönet! Jó lenne, ha az ország minél több könyvtárába eljutna e szép kiállítású, tartalmas könyv.

A Végh-hagyaték az OSzK-ba, a képek, grafikák Szombathelyre (Képtár és Savaria Múzeum), a ritka könyvtár megmentett része Keszthelyre, a Helikon Múzeumba került. Természetesen az Iparművészeti Múzeumban található és ott kutathatók a Végh Gyula ottani működésére vonatkozó iratok.

Minden tanulmányhoz részletes német összefoglaló, a köszöntőhöz teljes fordítás járul. Sajtóhibák is vannak (a szövegszerkesztő speciális ördöge, ha a római számot a sor végén elváltasztja, a 67. old. közepén), de azok nem oly bántók, mint az értelemzavaróak: a tartalomjegyzék szerint az első tanulmány címe: Verebi Végh Gy. ifjúkori művei, ezzel szemben a tanulmány címe „Verebi Végh Gyula ifjúkori éve (1870–1906)” – ez a helyes, Bajzik Zsolt tanulmánya erről szól. Hasonló zavart kelt a 90. oldalon az utolsó előtti bekezdés Amália weimari nagyhercegnő képével kapcsolatban. Nem a hölgy személyének kiderítése, hanem a festő kilétének a kikutatása a jövő feladata.

Sajnáljuk és hiányoljuk, hogy éppen Végh könyvészeti munkásságáról nem született cikk a kötet számára. Talán nem sikerült vállalkozót találni, pedig a könyv szerkesztője is megjegyezte saját tanulmányában, hogy Végh Gyula „legnagyobb szerelme a szép könyvek és grafikák gyűjtése” volt. Jó lenne egy teljes Végh-bibliográfia is. A könyv beköszöntőjét Horváth Hilda, az Iparművészeti Múzeum Kisgyűjtemények osztályának vezetője írta. Ő szorgalmazta a Múzeumban az emléktábla állítását, amelyet az Iparművészeti Múzeum Baráti köre és cégek adományából sikerült megvalósítani. Ennyit legalább lelkünk megnyugtatására!

ROZSONDAI MARIANNE

Folyóiratunknak ez a száma
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával jelent meg.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója
Megjelent 10,73 A/5 ív terjedelemben
HU ISSN 0025-0171
A borítóterv Somogyvári Zsuzsa munkája
Tördelte Markó Sándorné
Nyomta az Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme
Felelős vezető: Roznai Zoltán

TARTALOM

<i>Emődi András</i> : Nagyvárad katolikus könyvgyűjtemények a 18. században, különös tekintettel a székeskáptalan könyvtárára	413
<i>Czibula Katalin</i> : Pozsony színházi élete Mária Terézia korában: színházprogram és a színházkritika kezdetei	429
<i>Ispánovics Csapó Julianna</i> : Egy zombori folyóirat a 20. század elején	442

KÖZLEMÉNYEK

<i>Kókay György</i> : Tiltott könyvek 1793-ban a pozsonyi olvasókabinetekben	459
<i>Rózsa Mária</i> : Osztrák–magyar kapcsolatok az 1848-as bécsi forradalmi sajtóban	464
<i>Hangodi Ágnes</i> : Az idősebb Zolnay Vilmos könyvei a nemzeti könyvtárban	475
<i>Bálint Gábor</i> : Az Athenaeum, a Nova és a Dante kétpengős regényei	483

FIGYELŐ

<i>V. Ecsedy Judit</i> : A Migazzi-gyűjtemény	493
<i>Monok István</i> : Néhány horvát könyv- és művelődéstörténeti kiadványról	500

BIBLIOGRÁFIA

<i>Czövek Zoltán – Perger Péter</i> : A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 2002-ben	508
---	-----

SZEMLE

Széchényi Ferenc és Csehország. Levelestár. Vál. és a bev. tan. írta: Richard Pražák. S. alá rend. és jegyz. ell.: Deák Eszter, Erdélyi Lujza. Bp. 2003. (<i>Berkes Tamás</i>)	523
Kerényi Ferenc: Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867). Bp. 2002. (<i>Kókay György</i>)	524
Vajda Kornél: Schütz Antal. Bp. 2002. (<i>Fehér Katalin</i>)	525
Egy európai Bozsokon. Verebi Végh Gyula munkássága és gyűjteménye. Szerk. Zsámbéky Monika. Szombathely, 2003. (<i>Rozsondai Marianne</i>)	526

SOMMAIRE

<i>Emödi, András</i> : Collections de livres catholiques à Nagyvárad au 18 ^e siècle, d'une attention spéciale à la bibliothèque du chapitre	413
<i>Czibula, Katalin</i> : La vie théâtrale de Pozsony à l'époque de Marie-Thérèse: les débuts de la critique et des programmes de théâtre	429
<i>Ispánovics Csapó, Julianna</i> : Un périodique paru à Zombor au début du 20 ^e siècle	442

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Kókay, György</i> : Livres interdits en 1793 dans les cabinets de lecture de Pozsony	459
<i>Rózsa, Mária</i> : Relations austro-hongroises dans la presse révolutionnaire de Vienne en 1848	464
<i>Hangodi, Ágnes</i> : Les livres de Vilmos Zolnay père à la bibliothèque nationale	475
<i>Bálint, Gábor</i> : Les romans à deux-sous des éditions Athenaeum, Nova et Dante	483

CHRONIQUE

<i>Ecsedy, Judit, V.</i> : La collection Migazzi	493
<i>Monok, István</i> : Quelques ouvrages d'histoire de livre et de civilisation croates	500

BIBLIOGRAPHIE

<i>Czövek, Zoltán – Perger, Péter</i> : La littérature spéciale hongroise de l'histoire de l'imprimerie, du livre, de la presse et des bibliothèques en 2002	508
--	-----

REVUE

Ferenc Széchenyi et la Bohème. Correspondance. Choix et introduction par Richard Pražak. Notes et réd.: Eszter Deák, Lujza Erdélyi. Bp. 2003. (<i>Berkes, Tamás</i>)	523
Kerényi, Ferenc: La vie littéraire du comitat Pest (1790–1867). Bp. 2002. (<i>Kókay, György</i>)	524
Vajda, Kornél: Antal Schütz. Bp. 2002. (<i>Fehér, Katalin</i>)	525
Un citoyen européen à Bozsok. L'activité et la collection de Gyula Végh de Vereb. Réd. Monika Zsámbéky. Szombathely, 2003. (<i>Rozsondai, Marianne</i>)	526